

FV 743

induls nam
1.87

SZAWADWIEG

40 30 20

SZÁZADVÉG

Kötetpéldány

AZ ELTE
JOGÁSZ TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZAKKOLLÉGIUM
KIADVÁNYA

1985/1. szám

K

3

40 30 20
2021. 4. 31.

KÉZIRATOKAT VÁRUNK!

SZÁZADVÉG SZERKESZTŐSÉG
Cím: BUDAPEST XI., MÉNESI ÚT 12. 1118

Felelős kiadó:
Dr. Stumpf István

Lektorok:
Dr. Schmidt Péter
Fellegi Tamás

Felelős szerkesztők:
Gyurgyák János
Varga Tamás

Szerkesztők:
Bóka István
Kövér László
Máté János
Orbán Viktor
Weber Attila

ISBN 963 461 851 0

Készült:
Alba Volán Nyomda Üzem Székesfehérvár, Börgöndi út 14. 8002
Felelős vezető: Borsa Mihály
300 – 1599.85.

Eng. sz.: 46 897

TARTALOM

EGYETEMI ÉLET

Stumpf István	Egy lehetőség: a szakkollégium	1
Kéri László	Elképzelések a jogásképzés változásaihoz.	19
Révész Sándor	A meghasonlott autonómia I.	37

BESZÉLGETŐ SAROK

Fellegi Tamás –	Beszélgetés dr. Schmidt Péterrel, az ELTE ÁJTK tanszékvezető	
Varga Tamás	egyetemi tanárral.	61
Karácsony András	Angyalördög	89
Szájer József	Az elfeledett jogtudomány	95
Székely Attila	Egy társadalom kórképe	115

ÉLŐ MŰLT

Gyurgyák János	Jászi Oszkár és a bécsi magyar újság	123
1.	Az elgáncsolt megváltás	149
2.	Keresztény szocializmus és szocialista kereszténység	154
3.	A liberalizmus új elmélete	
	I. Angol liberális a liberalizmus programjáról	159
4.	A liberalizmus új elmélete	
	II. Angol liberalizmus és angol szocializmus	163
5.	Milyen legyen az új rend állama? I.	166
6.	Milyen legyen az új rend állama?	
	II. Az új államrend gyakorlati elgondolása	170
7.	Milyen legyen az új rend állama?	
	III. A nevelés problémája – A kritika és az ellenőrzés szabadsága.	173
8.	A parlamentáris demokrácia válsága	175
9.	A forradalom joga és kötelessége	181
10.	Eugen Dühring	185
11.	Adam Smith születésének kétszázados évfordulója alkalmából.	192
12.	A nyugati kultúra pusztulásának filozófusa Oswald Spengler megmérése	196

EGYETEMI ÉLET

Stumpf István:

EGY LEHETŐSÉG: A SZAKKOLLÉGIUM

Adalékok a jogász szakkollégium elméletéhez és gyakorlatához,
avagy amit akarunk és amit lehet

"... Én dolgozni akarok.
Elegendő harc, hogy a multat
be kell vallani."

József Attila

1983 őszén a Ménesi uton, nem messze a nagyhirű Eötvös József kollégiumtól egy új, kislétszámú /64 fő/ jogászkollégium kezdte meg működését. Nem túl hosszú, de annál viharosabb időszak áll mögöttünk. A teoretikus viták mellett egyre jobban előtérbe kerülnek a szakkollégium működésének konkrét problémái. Talán túl sok energiánkat kötötte le a megszerveződés, így kicsit el is szigetelődöttünk, egy-két kivételtől eltekintve nincs kialakult külső kapcsolatunk. Mint ahogy általában újfajta kísérleteknél lenni szokott, gyorsan összeállt a drukkerok és ellendrukkerok tábora. Mi a csudát akarnak ezek a gyerekek, miért nem jó nekik úgy a kollégium ahogy más helyeken működik? Szóval elég nagy homály és előítéletrendszer veszi körül a szakkollégiumot.

Ez az írás arra tesz kísérletet, hogy ennek a szakkollégiummá szerveződés igényével indult szakmai- és életformakísérletnek a gondjáról és lehetőségeiről szóljon.

Előtörténet, gyökerek, értékbázis

Még javában építették a már több éve használaton kívüli "kis Ménesit" amikor '83 tavaszán felvetődött az ebben az épületben alakítandó jogász szakkollégium gondolata. Váratlanul ért bennünket ez a lehetőség, bár az ELTE Budaörsi uti kollégiumában már lassan hat éve működött a jogászok "szakkollégiuma". /Akkor még nem tudtam, hogy milyen sok értelmezési zavar van a szakkollégium kifejezés körül. Persze nem azoknak van ezzel gondja, akik csinálják, hanem azoknak, akik szabályozzák./ Ez a szerveződés éppen válságban volt. Az indulás körüli generáció nagy része már végzett, az újak pedig nem nagyon tudták saját igényeik szerint átalakítani a szakkollégium tartalmát és formáját. A szakkollégium vezetői között is viták voltak arról, hogy az eddig felhalmozott értékek beépítése mellett milyen módon lehetne továbblépni.

Melyek azok az értékek, amelyeket mint örökséget hozhatott magával annak a kollégista csoportnak a nagy része, amely az új kollégiumot megalapította?

Az 1977 őszén indult jogász szakkollégium - amely egy 1300 férőhelyes mammut kollégium egyik részkollégiumának mintegy 20-40 főt érintő szerveződése volt - elsősorban az oktatás hiányjelenségeire keresett választ, valamint a társadalomtudományi kultúrában jelentkező fehér foltokat kívánta betölteni. Valójában a rendszeres együttlétre építő alternatív kollégiumi életforma volt. Alternativa a krónikus együttivásokhoz, a szobák zárt ajtóit mögé visszahuzódó mindennel szemben szkepszisüket hangoztató, az állandóan hazajáró kollégiumi magatartásformával szemben. Létrejöttében - a rendkívül szuggesztív, nagy tudású és sokat vállaló oktató személyén túl - jelentős szerepet játszott a normatív jogi kari oktatás kritikájának igénye is. A hallgatók egy része az első év megkapaszkodási, bentmaradási eufóriájának elmulta után megdöbbenve tapasztalta, hogy a normatív beállítottságu oktatás

gondolkodni, érvelni, vitatkozni nem tanítja meg őt, hanem elsősorban a memoratív tudására kíváncsi. Így elemi erővel fogalmazódott meg az igény olyan oktatási, együttgondolkodási forma iránt, amely az önálló problémafeldolgozásra, a képességek kibontakoztatására ad lehetőséget. A három kiindulási alapérték tehát: - az oktatás tevőleges kritikája
- alternatív kollégiumi életforma felmutatása
- a társadalomtudományi kulturáltságban meglévő hiányok pótlása.

Ezekre épültek rá a későbbiekben a szakkollégium mindennapi tevékenysége révén kikristályosodó értékek. A szakmai munka egyik nagy tanulsága, hogy egyszerre kellett biztosítani a viszonylagos nyitottságot, a "fórunszerű létet" és a rendszeres és rendezett felkészülést. A folyamatos munkát mindig egy szűkebb mag vállalta magára, a többség egy kicsit fogyasztóként jelentkezett. Ezen a fogyasztási beállítódáson és "fórunszerű léten" akart változtatni a szakkollégiumi vezetés második generációja. A hangsúlyt az intenzív, zárt kiscsoportos munkára helyezték, az oktatást magasabb szinten megismételve, TDK-szerű munkaformákat alkalmazva. Ez a próbálkozás kezdeti sikerei után kifulladásra vált. Világossá vált, hogy az alternatív oktatási forma alapját a munka önkéntes vállalásának motiválása kell, hogy jelentse. Ehhez kell hozzáigazítani a formát és megteremteni a feltételeket. Az autonómia, a szabad választás értéke helyet követel magának a szakmai tevékenységben is.

A szakkollégium teljesen újfajta kommunikációs rendszert is jelentett. Ebben a rendszeres találkozás és a közös tevékenység kapcsolatteremtő erején kívül jelentős szerepet játszott a külsősök bekapcsolódása /városiak, külsősök, nem a kollégiumban lakó oktatók, kutatók/. Másfajta közegből hozott magatartásmintáikkal, kulturáltsági és tudásszintjükkel színezték a vitákat, pótolták az információhiányt. Kezdett kialakulni egy eddig számunkra ismeretlen, tartalmas értelmi-ségi kommunikációs modell. Ennek a lényeges jegyei a következők

voltak: az egymás számára való olvasás, a hangos gondolkodás és véleménycsere. Az éjszakába nyúló beszélgetések és viták a tolerancia elsajátításának kiváló iskolái lettek.

Nagy gond a folyamatosság biztosítása, ezért mindig kiemelt figyelmet szenteltünk az elsősök bevonásának. Számukra külön féléves kurzusokat terveztünk. Ennek a félévnek első-sorban az volt a célja, hogy orientáljon nevekben, problémákban, életstratégiákban, együttműködési lehetőségekben és ezáltal a középiskola és az egyetem közötti szakadékot valamelyest sikerüljön áthidalni. A szakkollégium talponmaradását e tevékenység sikeressége biztosította. Tagjainak a szakkollégium sohasem pusztán intellektuális élményt jelentett, hanem érzelmi kötődést is. Ez a kötődés életképességének egyik fontos tartópillére.

A kollégiumi lét adta lehetőségeket kihasználva, a merev oktatási fórumokat fellazítva alakulhatott ki egy alkotóbb oktatói-hallgatói viszony. Ebben a modellben a tanár egyénisége kiemelkedő szerepet játszott. Csak az az oktató tudott tömeghatást elérni, magatartásmintákat továbbadni, aki nem szükítette le tevékenységét az esténkénti foglalkozásokra, hanem ezen túl bármikor, bármilyen problémában segítséget nyújtott. Rendkívül sok energiát, türelmet igénylő munka volt ez. A személyiség hitelének meghatározó szerepe volt. E hitel nem pusztán a szakmai tudásból táplálkozott, függött az aktuális témákban elmondott véleménytől és az emberi hozzáállástól is. A hallgató partnerként való kezelése olyan motivációs erő volt amely nélkül aligha alakulhatott volna ki hosszútávon érdemi szakmai tevékenység, együttműködés. A szakkollégiumi munkának presztízse volt, az együttgondolkodás, a rendszeres szakmai munka, évfolyamdolgozatok és szakdolgozatok tömegét eredményezte. A fenti tapasztalatok azt mutatják, hogy a kollégiumban folyó oktatási-nevelési tevékenységben benne rejlenek az értelmiségi iskolateremtés lehetőségei, és egy lehetséges kiút a tömegoktatás elszűrítő, nivelláló hatása alól.

Jól látható: a Budaörsi uti kollégiumban folyt szakmai tevékenységből kimaradt, vagy csak nagyon kevés helyet foglalt el a jog. Bár egy időben voltak büntetőjogi, alkotmányjogi és nemzetközi jogi alvállalkozásaink, de ezek az első lendület elvesztése után nem tudtak hosszútávú munkára berendezkedni. Ennek okát elsősorban a hallgatóknak a joghoz illetve a jogi kari oktatáshoz való ambivalens viszonyában látom /kialakult egy távolságtartás a joggal szemben, ugyanakkor tudják, hogy majd a jogból kell megélniük/. A szakkollégium nagyobb fórumon - az akkori jogász rektor előadását kivéve - nem vállalta fel a jog igazi szerepének értelmezését és e távolságtartó magatartás feloldását. Ezért úgy gondolom, hogy mindig csak azoknak volt igazán fórum, akik mélyebb társadalomtudományi ismeretekre vágytak és a karra járók többségéhez képest nem akartak jogi pályán elhelyezkedni. Az említett ambivalens viszonyulás a szakkollégisták egyrészénél - főként a pályaválasztás előtt - skizofrén helyzetet eredményezett. Nem szívesen ment jogi pályára, de nem nagyon volt más választási lehetősége. A kar fő képzési területéhez való viszony mindvégig megoldatlan problémája maradt a szakkollégiumnak.

A másik hasonlóan neuralgikus pont a szakkollégium intézményesülésének kérdése volt. E kérdésben a szakkollégium akkori irányítói között is erősen megoszlottak a vélemények. Voltak akik csak a külső legitimáció miatt tartották szükségesnek, mások pedig a továbblépés lehetőségét látták benne. A megvalósítása végül is nagyon rosszul sült el. Az elképzelés az volt, hogy a szakkollégistákat egy folyósóra kell költöztetni, így teremtve nagyobb lehetőséget arra, hogy mind emberileg mind szakmailag közelebb kerüljenek egymáshoz. A költözés kihívta a nem szakkollégisták ellenszenvét, mert egy több éve bejárattott szisztémát rugott fel. Kemény támadások érték a szakkollégiumot, és ez nem összekovácsolta, hanem bomlasztotta a társaságot. A Rajk László szakkollégium mintájára elkészült egy működési szabályzat-tervezet, amely sohasem lépett életbe.

Az intézményesülés a mammut kollégiumon belül valójában kudarcot vallott. Ami maradt belőle: szakkollégiumi helység a folyósó végén, képviseleti lehetőség a kari ifjusági szervezetben, és kifelé sikerült intézményesült szerveződést legitimálni /az utóbbi a "pénz, paripa, fegyver" miatt volt szükséges/. 1983 elejére roppant heterogén képet mutatott a szakkollégium. A korábbi huzó magból már csak mohikánok maradtak, az új elsős generáció pedig még csak ekkor kezdett ütőképes csoporttá formálódni. Volt még a jogász kollégiumban egy másodéves társaság. Ők elsőéves korukban csináltak egy ún. "Kísérleti Csoportot". E csoport irányító gárdája illetve holdudvara rendelkezett még valamilyen kiforrott elképzeléssel a kollégiumi életforma megreformálására.

Az elindulás nehézségei

Ekkor jött a lehetőség. Akarunk-e, tudunk-e szakkollégiumot csinálni a 64 férőhelyes, felújított /illetve felújítás alatt lévő/, különálló épületben. Belevágtunk - az említett hármás bázisra /mohikánok, szárnyukat bontogató elsős csoport, Kísérleti Csoport/ építve - bár tudtuk, hogy nehéz lesz a félig kész kollégiumi épületben, nem kiválogatott, hanem roppant heterogén motivációk alapján jelentkezett - de valamit akaró /akkor így gondoltam/ - társasággal. A szakkollégiumi vállalkozás kemény magja elsősorban az egyre markánsabb elsősökből és a hozzájuk kapcsolódó holdudvarból állt. Velük szerveztük meg a nyári, esztergomi szakkollégiumi tábort, amelynek az volt a célja, hogy kidolgozza a szakkollégium lehetséges programját. Éles, nagy viták zajlottak a tábortűz körül az értelmiségi cselekvés lehetőségei, a változtatás korlátai kapcsán. A vita a címben szereplő probléma körül csucsosodott ki: mit akarunk és mit lehet.

Kedvezett-e a társadalmi-gazdasági-politikai szituáció a szakkollégiumi kísérletnek? Ugy vélem nem tévedek nagyot, ha azt állítom, hogy a 80-as évek eleje a kísérletezések

időszakaként marad meg emlékezetünkben. Egymással ellentétes folyamatok zajlanak a gazdaságban. Az elmélet a reform különböző változatait vitatja, s egyértelműen a piaci viszonyok szabadabb mozgása és az önálló vállalati gazdálkodás mellett voksol. A gyakorlatban a vállalatok az erőteljes restriktív, az adóprés, az importkorlátozások hatására passzív ellenállást tanúsítanak, megfojtanak minden adaptív változtatásra irányuló kísérletet. A társadalom a reformkényszer és a nincs igazi reformhelyzet ellentmondása között vergődik. Sokan egy politikai döntéstől várják a változást. Megszületik az áprilisi KB határozat, de nem hoz megváltást. Annyira keretjelle-gű, hogy mindenki a saját szájize szerint magyarázhatja. A reformpolitikai érdeklődéssel együtt a reformokkal szembeni szkepszis is felerősödik. Jól lemérhető ez a magatartás a felsőoktatási reformhoz való viszonyuláson. A kezdeti érdeklődést a "nemzeti ügyé" teendő radikális oktatási reformmal szemben felváltja egy cinikus és kiábrándult hozzászólás az átalakított és most már "válság-reformkoncepciónak" nevezett elképzeléshez. A hallgatók kívülről nézik az őket is érintő, de nélkülük megkonstruált reformkoncepciók körüli beharcot.

Nem érkeznek felemelő hírek Lengyelországból sem. Az ország roppant lassan indul el a politikai-gazdasági és főként az ideológiai konszolidáció útján. A lengyel effektus a közgondolkodásban és a politikában is kettős hatást vált ki: erősíti a konzervatív gondolkodásmódot, ugyanakkor érveket nyújt a radikalizálódás ideológiájához. Egyik hatás sem kedvez a reális alternatívákban gondolkodó, józan mérlegelés alapján cselekvők táborának.

A 80-as évek Magyarországon kedvezőtlenebb feltételek között foghatunk hozzá egy olyan elképzelés megvalósításához, amely hasonlít a Rajk László szakkollégium által a 70-es években elindított újfajta kollégiumi modellhez. Ők a 68-as reform fellendülésének időszakában, széles egyetemi támogatással, rendkívül kedvező körülmények között indulhattak el.

A közgazdász szakkollégium megalakulása esemény volt. Mi viszont úgy kuszunk be az egyetemi intézményrendszer falai közé, mint ahogy néhány reformelgondolás bejutott a gazdasági intézményrendszer továbbfejlesztéséről szóló legújabb KB határozatba. Mostanában nálunk úgy látszik ez a módi járja, szép csendesen, így még hátha lehet belőle valami. A fő az, hogy akik csinálják tudják mire megy ki a játék. Amit a szakkollégium tehet, hogy saját hatókörében változtat ezen a gyakorlaton, erről azonban majd később. Szóval már a legelején kiderült, hogy - két embert: a kar volt dékánját és az Eötvös kollégium igazgatóját kivéve - nem számíthatunk aktiv külső segítségre.

Szeptemberben elindultunk. Félig kész épület, rendkívül sok műszaki probléma, melegvizhiány, nem feltöltött kiszolgáló apparátus. Az épület és környéke egyébként csodás, lesz, ha kész lesz. Helyzetünket egyfajta kettős hatalom jellemezte. A kollégium igazgatója én voltam, de az anyagi-gazdasági-műszaki ügyek felett még az év végéig a másik kollégium igazgatója diszponált. Ebből időnként konfliktusok származtak, főleg az épület helységeinek funkciómeghatározásakor. Nyomasztó és idegvesztő volt az állandó tárgyalás, egyeztetés a műszaki osztállyal, az építőipari munkásokkal, a beruházási osztállyal stb. Saját bőrünkön éreztük, hogy mit jelent egy új kollégium születése. Nem ezek voltak a fontos problémák, de a környezeti, lakhatási feltételek elrendezése nélkül nem tudtuk volna elkezdni az érdemi munkát.

Kik is költöztek a szakkollégiumba, és miért pont ők? A legáltalánosabb szinten két csoportot lehet elkülöníteni. A felsőbb évesek /50 fő/, akik jelentkeztek a nyári vizsgaidőszakban tett felhívásra. Mindenki, aki jelentkezett és akart jönni, jöhetett. Nem volt válogatás közöttük. 14 első alkotta a másik csoportot. Őket is két részre kell bontani. A fiukra, akik közül néhányan már a katonaságnál vagy még előbb hallottak a szakkollégiumról, valamint a lányokra,

akiket teljesen ad hoc szempontok alapján válogattunk ki a kollégiumra jogosultak közül.

Autonómiatörekvések és szabályozásuk

A beköltözést követően, az esztergomi tábor beszélgetéseinek, vitáinak tapasztalatait is felhasználva elkezdődött a Szervezeti és Működési Szabályzat kidolgozása. A tervezet egy konzekvensen végiggondolt kollégiumi autonómiának jogi körülbástyázását tartalmazta. Jónéhány helyen ujszerűen értelmezve a jelenleg hatályos szabályokat, és erősen tágitva a gyakorlatot. Hosszu éjszakák teltek el késhegyig menő vitákkal. A viták az önkormányzati elv technikai megoldásainak szabályozása, a kollégiumi névválasztás aktualitása és a HKR /hallgatói képviseleti rendszer/-hez való viszony kérdése körül folytak. Az ideológiaivá váló csatározásokat "makacs jogászellenesség" jellemezte, ahogy ezt később egyik dékánhelyettesünk megállapította. Végül is elkészült az SZMSZ-tervezet, amelynek a legfontosabb elvei a következők voltak:

1. a kollégium szakkollégiumkénti deklarációja
2. az értelmiségi képzéshez való kapcsolódás elveinek rögzítése
3. az önkormányzati szervek tulsúlyos szerepének kihangsúlyozása /Választmány, Közgyűlés/
4. az igazgató jogosítványainak szűkítése
5. a kollégiumi tanár és a seniorok választása, egyetértési jog az igazgató kinevezéséhez
6. a szakmai munkában való kötelező részvétel megfogalmazása
7. nyilvános felvételi eljárás a kollégiumba jelentkezők elbírálására
8. a kollégisták ügyeiben való döntésbeni részvételi igény
9. a kollégium relativ autonómiája.

A vitának a célja a garanciarendszer megteremtése volt. A többség olykor egy elvont hatalommal szembeni védelmezési, illetve védekezési igényt fogalmazott meg. Sokszor a biztosításra törekvés fontosabb volt mint az, hogy ez a konstrukció a valóságban működjön is. Az első közgyűlésen a többség nem nagyon értette miről van szó, miért van erre szükség. Annak ellenére, hogy a szobákat végigjártuk, a tervezetet megfelelő példányszámban lesokszorosítottuk, nem jöttek érdemi visszajelzések. /Annál inkább egy évvel később, amikor a modell működni kezdett./ Illuzió volt azt hinni, attól, hogy egyik helyről a másikra átköltözünk a szemlélet is átalakul. Nem, a változást csak a kollégium működő öniszervezési gyakorlata érheti el. Az öniszervezési törekvések már az indulásnál konfliktust okoztak. Ez az összeütközés a kar és a kollégium között a nevelőtanári státusz odaitélése kérdésében robbant ki. A kar a kollégium által választott nevelőtanárt nem nevezte ki, mert még nem felelt meg a tanulmányi kötelezettségének. A kollégium Választmánya a hallgatók aláírásával kérvényt nyújtott be a dékánnak, hogy mindennek ellenére nevezze ki a megválasztott nevelőtanárt. /Amíg az Egyetemi Tanács nem fogadja el a kollégium SZMSZ-ét addig ex lex helyzet áll fenn, és előfordulhat a kinevezés és a választás szembenállása./ A konfliktus megoldása végül is egy kompromisszum lett, a hallgatók jelöltje nem nevelőtanár lett, hanem seniorként maradt a kollégiumban. Ezt követően az SZMSZ talonba került, és legközelebb a felvételi beszélgetéseknél került elő.

Az önkormányzat működése a gyakorlatban nem ment könnyen. Nagyon hiányoztak azok a tapasztalatok, amit az élet korábbi szakaszában kellett volna begyűjteni. A Választmány munkastilusa hosszú ideig nélkülözötte az operativitást. Nagy eredmény volt, hogy sokan részt vettek ezeken az üléseken és érdemi viták folytak egyes kérdések kapcsán. A Választmány nem idegenedett el, de hatékony működés hiányában nem is töltötte

be jól az első félévben a funkcióját. A második félévben nagyot nőtt az operativitása, de kicsit visszaesett az ülések nyilvánossága.

A szakmai tevékenység irányai

A kollégiumi autonómia és önkormányzat kérdésein kívül a másik sokat vitatott terület a szakmai munka tartalma és formája volt. Az első részben leíratakból kiderült, hogy a régi szakkollégisták érdeklődése nem a jogra irányult. A kollégium elmúlt évi gyakorlata jól mutatta, hogy van értelme a joggal való rendszeres és önálló foglalkozásnak, csak a problémát nem normatív módon kell megközelíteni, és jó szakmai irányítókat kell keresni. Örömmel tapasztalom, hogy a karon is történtek kezdeményezések a jog normatív szemléletének és vizsgacentrikus oktatásának meghaladására, bár ez az elmozdulás elég lassu.

Végül is a ténylegesen elindult szakmai tevékenység a következő területek köré fonódott:

1. politikatörténet - politológia:
 - A kelet-európai országok politikatörténete
 - Bevezetés a politológia alapfogalmaiba
2. joggyakorlat - jogelmélet:
 - A büntetőjog elméleti és gyakorlati kérdései
 - Jogfilozófia-jogszociológia
3. irodalomtudomány:
 - külföldi magyar irodalom
4. jogászság helyzete:
 - Jogász önismeret
5. nyelv:
 - francia, orosz /heti 4 óra/

Az un. kurzusokban folyó munkát egészítette ki az elmúlt évben az a néhány nagyobb, értékes előadás, amely a választási rendszerrel valamint a fiatal értelmiség helyzetének kérdésével és a határainkon túli magyar irodalommal foglalkozott. Elindult, de megszakadt a kar fiatal oktatóinak bekapcsolódása, illetve a velük folytatott személyesebb hangvételi beszélgetéssorozat. Saját önismeretünk bővítéséhez és a jövő alternatíváinak könnyebb megfogalmazásához kíván hozzájárulni az a kutatás, amely a kollégiumi politikai szocializáció kulcsproblémáira keres választ.

Belső viták a szelekció körül

A 83/84-es tanév végére felerősödtek a viták az értékelési szempontrendszer /szelekció/ körül. A vitát a Választmány döntése váltotta ki. E döntés szerint - amely ugyan nem volt egyhangú - elsősorban szakmai szempontok szerint, még e félév végén értékelni kell a kollégistákat, és aki nem felel meg az szeptembertől nem lakhat a kollégiumban. A határozatot követően a Választmány elnöke a szakkollégisták több mint 1/3-ának a kérésére rendkívüli közgyűlést hívott össze. A közgyűlés megváltoztatta a Választmány döntését, és fél évvel elhalasztotta a szelekciót. A közgyűlésen éles vita folyt, és alapvető nézetkülönbségek kerültek a felszínre. Néhányan teljesen szükségtelennek tartották azt, hogy értékelésre egyáltalán sor kerüljön, elvetették a szelekció bármilyen formáját. A kollégium autonómiájának védelme érdekében szembenálltak mindenféle /külső/ kényszerítő eszközzel. Szerintük a szakmai követelmények megfogalmazása e követelmények formális teljesítéséhez vezet, reprodukálja az egyetemi oktatás negativumait, a szakkollégium eddigi gyakorlatához képest visszatérést jelent egy rossz társadalomszervezési, irányítási módszerhez. A hallgatókat motiválni kell a szakmai tevékenységre, s nem felülről jövő kényszerrel elérni formális teljesítményeket. Most egyébként sincs elég alap arra, hogy embereket kitegyünk a kollégiumból.

A másik oldal szükségesnek tartotta a szelekciót még akkor is, ha ez most tartalmaz formális elemeket is. A továbblépést a teljesítményelv bevezetésével látja elérhetőnek. A közgyűlés egyik eredménye az, hogy tudatosította a résztvevőkben az érdemi szakmai munkában való részvétel szükségességét, mint a kollégium működésének legfontosabb alapelvét.

A szelekcióval kapcsolatos vitának azonban több tanul-
sága van:

1. Az elvont egyéni autonómia, demokratikus megoldások védelme lehetőséget teremt arra, hogy e mögé az álarc mögé huzódjanak meg azok, akik valójában semmit sem akarnak csinálni.
2. Felhívta a figyelmet arra, hogy a szakkollégiumnak hosszútávon elsősorban olyan feltételek megteremtésére és hatásmechanizmusok kiépítésére van szüksége, amely a szakmai munkában való részvételt belülről jövő kész-
tetések útján segítheti elő. Ekkor működhetne eredménnyel a spontán szelekció mechanizmusa.
3. Minden új típusú szerveződés csak hosszas kinlódás után találja meg a céljainak megfelelő működési formát.

Ugy gondolom, hogy a szakkollégiumban nem lehet vitakérdés az, hogy az itt folyó munkát értékelni kell. Az értékelésnél két elvet feltétlenül érvényesítendőnek tartok:

- a. az értékelés előre meghatározott elvek alapján ott történjen, ahol a munka folyik /feltehetően a kurzusokban/;
- b. az értékelésnek legyen nyilvánossága, valamilyen módon a szakkollégium egész tagsága értesüljön róla.

A szakmai munka a kollégium tevékenységének kulcsfontosságú része. Az elmúlt évben nem produkáltunk látványos eredményeket, de sok hasznos tapasztalat gyűlt össze. Az első évben még csak egy-két kurzus szerveződött alulról, hallgatói indíttatásra /jogfilozófia, kelet-európai válságok/. Ezek sikere azt

mutatja, hogy csak ez az út tűnik járhatónak. Ugyanakkor ez az idő még kevés volt ahhoz, hogy mintaadó, huzóemberek nőjjenek ki a kollégiumban, akik irányítani, orientálni tudják a többiek tevékenységét. A spontán motiváció szintje jelenleg még alacsony. A mostani szakaszban az irányított önképzés olyan formáját kell működtetnünk, amelyben helyes egyensúly áll fenn az alulról jövő igények kielégítése és a felülről nyújtott alternatívák között.

A szakkollégiumi modell lényege

Befejezésül - az örökségként magunkkal hozott érték-szemponthoz, az egy éves működés és szakkollégiumi rendszer továbbfejlesztéséről folytatott vita tapasztalatait felhasználva - összefoglalom a szakkollégiummal, mint önálló, új kollégiumi modellel kapcsolatos elképzeléseimet. Ebben a kollégiumi formában szervesen kapcsolódik egymásba a rendszeres, igényes szakmai munka és az önjelölt alapon megszervezett autonóm kollégiumi lét.

1. A szakmai tevékenység általános jellemzői:

- a. az irányított önképzésnek olyan formája, amely elsősorban a hallgatóktól érkező szakmai igényeket elégíti ki;
- b. a tevékenység hosszabb távra tervezett /legalább egy éves tematika/ interdiszciplináris jellegű, a folyamatos egyéni és csoportmunkára épül;
- c. a képzés alapozó, hiánypótló, kiegészítő és elmélyítő funkciókat tölt be;
- d. a hangsúly az intenzív kiscsoportos munkán van, ahol az ismeretközlő jellegget egyre inkább háttérbe szorítja a készségfejlesztő, tehetségmenedzselő műhelymunka;
- e. a nyelvtanulás kiemelt szerepe.

A kollégium adottságainál fogva lehetőséget ad az iskolateremtésre. Nagy tudásu, jó előadókészséggel rendelkező oktatókat, szakembereket, kutatókat kell megnyerni ahhoz, hogy ez az oktatási forma meghonosodjon. Ugy vélem, hogy az elmúlt év tapasztalata azt mutatja, hogy van hallgatói érdeklődés az olyan oktató iránt, aki képes együttműködésre. Ezek a műhelyjellegű szerveződések biztosítják a legjobb lehetőséget a tehetség kibontakoztatására. A kollégium intenzív kommunikációs közeget jelent, amely felszabadító és inspiráló lehet. Sokkal jobban érvényesülhet az előbbre járók pozitív huzóereje. A tudományos kutatásokba való hallgatói /szakkollégista/ részvétel biztosításával kell elősegíteni az egyetemista lét egzisztenciális gondjainak enyhítését. Ez alternatíva kell, hogy legyen a jó pénzt hozó nehéz fizikai munka mellett, amely megakadályozza a hallgatót alapfeladatainak tisztességes elvégzésében is.

2. Az önigazgatásra épülő kollégiumi lét jellemzői:

- a. lehetőség és igény teremtése a kollégiumot érintő ügyek eldöntésében való szélesebb részvételre;
- b. az irányító szervek, igazgató munkájának nyilvánossága;
- c. az igazgató egészségtelen tulsúlyának garanciális szabályokkal való megakadályozása.

/Rövid kitérő az igazgató szerepével kapcsolatban. Ebben a strukturában az igazgató primus inter pares. Valóságos szerepét nem pozíciója, funkciója határozza meg elsősorban, hanem nagyobb szakmai tudása és pedagógiai tapasztalata. Mind az igazgató mind pedig az önkormányzati szervek szerepét a Bibó István-i értelemben vett "szolgálati ethosz" szerint kell felfogni. Döntő irányítási elvként az adminisztratív eszközökkel szemben a folyamatos érdekegyeztetés, véleményfelmérés, konszenzusos problémakezelés kell, hogy funkcionáljon./

d. az önismereti gyakorlat alakíthatja ki: a felelős vélemény-nyilvánítások szükségességét

- a saját problémák megoldásában való aktív részvételt
- a passzív alattvalói létből a felelős kritikai állampolgári létbe való átmenetet.

A szakkollégiumban való tevékenység, így a szakmai is mindig kritikai lesz. A tömegoktatás hiányjelenségeit és a jogi, valamint a társadalomtudományi kultúránk fehérfoltjait igyekszik betölteni. Ez az egyik fő motivációs ereje. Jelen helyzetben fel kell vállalnia a politikatudomány oktatásával kapcsolatos hallgatói igények kielégítését, elő kell segíteni a jog gazdasági életben betöltött változó szerepének megértését. A magyar társadalom a mostani válsághelyzetből csak reformok útján léphet ki. Ezeknek a reformoknak ki kell terjedniük a társadalom minden szférájára. Hosszu, nem látványos reformkorszak elé nézünk. A reformot nem lehet egyszeri aktusként felfogni, hanem folyamatként, a feltételeinek függvényében lehet és kell vizsgálni. A reform életben tartásának és továbbvitelének feltételei közül kiemelkedő jelentőséggel bírhatnak az alulról jövő kezdeményezések. A szakkollégium szakmai-közösségi tevékenységével ezekhez a kezdeményezésekhez kapcsolódhat és kell kapcsolódnia. Feladatai között kell szerepeljen, hogy felkészítse az innen kikerülő embereket a reformok továbbvitelére, megtanítva a konfliktusok kezelésére, a társadalmi problémák elemzésére. Csak akkor marad esély a továbblépésre, fennmaradásra, ha a kollégiumba kerülő hallgatóknak optimális feltételeket biztosítunk tehetségük kibontakoztatásához, a társadalom problémáinak megértésével elkötelezett hivatást szerzünk a reformok ügyének. Csak szakmailag felkészült, a teljesítményvel felnőtt, tényleges részvételt nyújtó közéleti gyakorlaton szocializálódott egyének lehetnek igazi huzóerői társadalmunknak. A szakkollégium csak egyik formája lehet annak, hogy minél több ilyen hallgató kerüljön ki egyetemünk falai közül. A milyenekhez hasonló szerveződések

hozzájárulhatnak a társadalmunkban csak szórványosan létező autonómiák számának növekedéséhez. Megfogalmazott értékeink érvényesülése érdekében keressük a kapcsolatot hasonló típusu kezdeményezésekkel. Az így kialakítandó horizontális struktúrák a társadalmi autonómiák mozgásterét növelhetik meg.

A "civil" társadalom izmosodása az egész nemzet épülését szolgálhatja. Eddigi gyakorlatunk azt mutatja, hogy az "állampolgárságot" tanulnunk kell és ez nehéz lecke.

"Rendezni végre közös dolgainkat" - hát akkor tanuljuk ott, ahol erre a kiinduló feltételek adottak.

40302a

ELKÉPZELÉSEK A JOGÁSZKÉPZÉS VÁLTOZÁSAIHOZ

Aligha képzelhető el olyan reform, amelyik a jelenlegi oktatás valamennyi lényeges nehézségén egyszerre változtatni tudna. A jogászképzés mai gondjainak különbözőek a gyökerei. Egyes problémái más és más időszakokban alakultak ki, és azt lehetne mondani, hogy a nyolcvanas évekre egymásra torlódva a sokféle visszásság és véletlen rendszerré állt össze neheztvén a tisztánlátást.

Számolni kell azzal, hogy sokakból az oktatási reformnak pusztán a gondolata is idegenkedést vált ki, hisz az elmúlt évtizedek során nemegyszer próbálkoztak már olyan hatástalan, lényegtelen változtatásokkal, amelyeket reformként csomagoltak. Többek között ezért /is/ nagy a reformimmunitás az oktatásban foglalatostkodók köreiből.

Az alább vázolandó javaslatok nem tartanak igényt arra, hogy ezeket bárki reform-jellegűnek vélje. E sorok írója abból indul ki, hogy ötletei kézenfekvően adódnak a mai oktatási rendszer hétköznapi üzemzavarainak elhárítása során. Ha egy gép nem működik, akkor nem muszáj feltétlenül újat venni, lehet, hogy csak egy biztosíték égett ki, vagy a használata rossz. /Lehet, hogy ez a mai oktatási rendszer is jó, csak nem odavalók tanulnak és tanítanak benne.../

A türelmes olvasó nem fog találni se pedagógiai, se szociológiai elméletet és semmilyen elvet sem a javaslatok között, pusztán csak annyit, hogyan lehetne ugyanazt jóval jobban is csinálni. Ilyen ötletei mindenkinek akadnak, aki néhány évet oktatott már. Sok ilyet meghallgattam az elmúlt évtizedben. Főleg a frissen végzettek véleménye figyelemre-méltó, minthogy ötödév után még egy átlagos képességű, jószemű ember is egészében látja azt az oktatási folyamatot,

amelyben az oktató szükségképpen státuszkötött, bármennyire is törekszik az objektivitásra. Az éppen végzett és nemrégén munkába állt jogászok véleménye az oktatásról olyannyira elitélő, hogy ha annak csak a töredéke megalapozott, már akkor is figyelembe kell venni. Ötleteim e kritikák visszájára fordításából adódnak: ellenkezőleg próbáltam elgondolni a kritizált jogi kari oktatási folyamatokat.

Közismert és mindenki által kritizált jelenségei a mai jogászképzésnek szép számmal sorolhatók. Ezek közül a legfontosabbakat is elegendő szemügyre venni ahhoz, hogy kiindulópontjaink legyenek a változtatások betájolásához.

Leggyakrabban kifogásolt vonások: a túlzott vizsgacentrikusság, a tantárgyak elaprózottsága és szétszórtsága, a minimális koordináció hiánya, az oktatásnak a gyakorlattól való távolsága, a jogi tárgyak jogszabályközpontu oktatása, az előadások kiüresedettsége s a hallgatók nagymértékű érdektelensége.

Ezt a listát sokáig lehetne folytatni, és egy átfogó reformprogram során bizonyára figyelemmel kell lenni arra, hogy e - senki által nem kívánt - jelenségek miért élnek oly szivósan tovább, és állják a ráolvasásszerű kritikák áradatait.

Elgondolásaink körvonalazásakor ezuttal nem tartjuk kifejtendőnek, e negatív vonások természetét, hanem figyelmünket a meghaladhatóságukra, megváltoztathatóságukra fordítjuk.

Az első év radikális elválasztása a többi évtől

A kilenc félév egyetemi világát aránytalanul uralja a vizsgacentrikus gondolkodásmód. Olyannyira, hogy magát az oktatást is megöli, s csak egytipusu tanítást ismer: az napi tudást. Vizsga előtt és után már lehet tökéletesen tudatlan az ember - ez már senkit nem érdekel. A következő vizsgára készülés törli az előző ismeretet, így alig marad valami ötödév után. /Kérdezzenek meg egy államvizsgára tanulót, hogy mire emlékszik abból, amiből már többször is vizsgázott./

Ezen állapot lényeges védőelve, hogy a vizsgacentrikuság kiszűri a pályára alkalmatlanokat, és a tanulás egyetlen garanciája a vizsgakényszer. Fogadjuk el hipotetikusán e két magyarázatot és nézzük meg, hogy mit lehetne egyszerűsíteni, ha ez az állítás igaz.¹

Az első évet minden szempontból el lehetne választani a többitől. Oktatásszervezési, didaktikai, pedagógiai elveit is másképpen kellene megállapítani. Fogadjuk el - amit úgy is tudunk -, hogy a felvételi rendszer egyáltalán nem képes arra, hogy csak az egyetemrevalók kerüljenek be. /Fogadjuk el, hogy évről-évre szervezetek sorá képvisel szülői-törekvéseket és présel be ide jelölteket, akik vagy idevalók - vagy nem./ Legyen könnyebb az egyetemre kerülés, és itt bizonyítsa mindenki, aki ide akar jönni, hogy idevaló. Az első évnek legyen elsősorban szelekciós funkciója, dőljön el itt, hogy ki képes intenzíven tanulni és ki nem. Az első év legyen vizsgacentrikus, legyen benne három vizsgaidőszak /november-március-junius/ és mellette rendszeresen kiegészítő írásbeli számonkérési gyakorlat.

Az első évfolyamon csak olyan tárggyal szerepeljenek, amelyekben nem kell tulságosan töprengeni, hanem meg kell tanulni. /Erre ma bármelyik jogi kari tantárgy alkalmas, de ismereti strukturáját, oktatási hagyományokat tekintve is legcélszerűbb a három jogtörténeti tárgyra építeni./

Az első évben legyen a cél

- a/ tanulni és vizsgázni tudás megtanulása,
- b/ az alkalmatlanok kiszürése,
- c/ az elemi szakterminológia és jogi kultúra elsajátítása, elsajátíttatása.

E három cél bőven elegendő egy évre, s e hármasság alapján kellene valamennyi itt szereplő tantárgy tananyagát és tanzéki munkáját felépíteni.

Aki nem idevaló annak az első évben ki kellene buknia, mert teljesen értelmetlen a felsőbb évfolyamokon, három-négy év után kiszekálni innen valakit - és gazdaságtalan is. Tegyük fel, hogy ez oktatásszervezési módon megoldható lenne, mely esetben másképp vetődik fel a vizsgacentrikusság kérdése a többi évfolyamon.

Fordítsuk meg: tanulás után oktatni

Ha már nem a szelekciót szolgálja a vizsga, akkor nyilván a tanulás garanciája. Jelenleg még a legjobb képességű hallgatók is csak olyan ismeretre nyitják ki a fülüket, amely garantáltan a vizsgán is számonkért. Így viszont erősen kérdéses az évközi oktatás értelme, érzi ezt mindenki, oktató is hallgató is. Az a paradox helyzet, hogy a hallgatóság végighallgatja részint illemből - részint kényszerből azt, amiről nem sok fogalma van. S amikor megtanulja - gondolatai és kérdései lennének -, akkor már nem hall az anyagról semmit.

Ezért meg kellene fordítani ezt a viszonyt: előbb legyen a vizsgaidőszak és utána az oktatás. Ma /és már jóideje/ a jogi kari hallgató elsősorban tankönyvet, jogszabályt tanul, legfeljebb egy-két kiegészítő irodalmat még. Az ilyen típusu tanulnivalóhoz a legtöbb esetben semmiféle külső segítség nem kell, egyetlen feltétele a pontos forrásmegjelölés. A vizsgákon sem az átfogó látásmód a fontos, hanem a megbízható részismeret, a jelenlegi vizsgarendszer ugyanis egyértelműen a pontos részismereteket preferálja. Elég nagy disszonancia, hogy a jogászképzésben nincs szükség az átfogó látásmódra csak a részismeretre.

A részismeret viszont külső segítség nélkül is elsajátítható. Ha előbb lenne a vizsgaidőszak, akkor remény lenne arra, hogy olyan hallgatók ülnének az előadásokon, akik értik a keretet, a kifejezéseket, a szövegkörnyezetet és a vonatkoztatási rendszert. Így érzékenyebben reagálhatnának az összefüggéseket, háttérrel, alapokat megvilágító előadásra.

S végérvényesen-látványosan megbukhatna az az oktatás, amely nem áll másból, mint a tankönyv ismertetéséből.

A szemináriumok is más funkciót kaphatnának, akkor, ha már egy megtanult anyagra építhetne az oktató. Jelenleg csak a szólamok és a /kölcönösen/ csökkentett követelmények mentén valósul meg a "hallgatók aktiv bevonása" az oktatási folyamatba. Elképzelhető, hogy a szeminárium tehermentesülve attól a képtelen nyomástól, nevezetesen: minél többet megtudni arról, hogy mit akarnak majd tőlünk a vizsgán, tényleg a szellemi/emberi együttműködés oktatási terévé válhatna. Oktató és hallgató kölcsönösen támaszkodhatna egy már egyszer elsajátított ismeretanyagra, s egyáltalán lenne alapja az együttműködésnek. Ma ennek egyetlen alapja a szimpátia-anti-pátia, s ez nagyon bizonytalan alapozás.²

Egy mondatban már érintettük az előadások megváltoztandó jellegét, most térjünk ki erre kicsit bővebben is. Hosszu évek óta támadások tükrében él tovább a hagyományos nagyelőadás, amelynek valójában mindinkább összezsugorodott a funkciója. Nem biztos, hogy minden tanszéken akad olyan felkészültségű és előadóképeségű oktató, aki szóval tud tartani másfél óráig érdemi módon száz-kétszáz embert egy fél-éven keresztül. Arra viszont a legtöbbször képes, hogy egy-két /néhány/ kulcsproblémát, részterületet színvonalasan elmondjon, alkalmanként. Ha a vizsgaidőszak után lenne az előadássorozat, akkor értelmét vesztené az a szokás, hogy az egész anyagot el kell mondani a félév során. Lehetne koncentrálni a szóbeli mondandót

- a legbonyolultabb problémához és/vagy
- a legérdekesebbekre és/vagy
- a szabályozás társadalmi hátterére és/vagy
- amihez legjobban értenek a tanszéken.

Az előadások jellegének megváltoztatása hozzájárulhatna ahhoz, hogy tényleg egyetemi szintű lehessen újra ez az oktatási forma. Sokan ma az alacsony színvonalat azzal mentegetik, hogy "meg kell értetni az anyagot minden hallgatóval", és ennek ürügyén kényszerítik a bizonytalan vizsgafélelem jegyében a hallgatót a végighallgatásra. Ez esetben - és sajnos nem túl ritkán - az előadás egyfajta fegyverként szolgál, mert a vizsgán majd számon lehet kérni azt, ami a katedrán elhangzott. Tagadhatatlan, hogy ez a hatalmi helyzet nem kis vonzerőt jelent. Csakhogy igen kevésbé méltó az egyetemi szinthez. Egy oktatónak ne az jelentse a megnyugvást és presztizst, hogy néhány hónap elmultával több tucat ember fel tudja-e idézni egy hatalmi szituáció keretei között azt, hogy ő mit adott elő. Egyetemen nem lehet cél a visszaadás kontrollja, rá kell bízni a hallgatóra, hogy mit ért meg az előadásból, és hogy mit fogad el belőle az legyen az ő magánügye. /Ezzel párhuzamosan: azt viszont nem kell rábizni, hogy mit tanuljon meg. Sőt meg kell határozni és ellenőrizni is kell, hogy megtanulta-e. Csakhogy az egyetemnek nem szabad ezzel kimerítenie a lehetőségeit, mert akkor elég lenne a levelező oktatás is, amikor is bejön a hallgató szeptemberben, kap egy listát, hogy mit tanuljon meg, s hónapok múltán eljön vizsgázni belőle, ehhez nem kell oktatás./

Jelenleg az előadástartókat is béklyóban tartja a vizsgacentrikusság, nemcsak a hallgatók, hanem ők is félszemmel a vizsgaidőszakra sandítanak. S így legtöbbször nem arról beszélnek, amihez igazán értenek és kedvük van. Bizzunk az oktatóban, ők is emberek, hátha színvonalasabban végeznék ezt a fáradságos szóbeli munkát, ha ez a kényszerszülte, nem túl hasznos korlát megszűnne.

/Egy érdekes adalék mindehhez: rengeteg kollégámon /és magamon is/ megfigyeltem, hogy más intézményekben, az általuk választott témákban eseti előadásokon sokkal színvonalasabban adnak elő, mint az egyetemi előadássorozatokon./

Végül e megfordítási ötletéhez szükséges hozzáfűzni még egy kommentárt. Minden felsőoktatási intézménynek megvan a maga specialitása, amely elválasztja a többitől. A jogász-képzésben az egyik specifikum éppen az, hogy a tanulnivalók egy jelentős része szorgalom és kitartás kérdése, amelyet a tankönyvi gondolkodás szintjén nyugodtan el tud mindenki sajátítani otthon és egyedül is. A jogszabályok tulnyomó többségét ugyanez jellemzi. Viszont a jogi gondolkodásmódot és a szakmai-jogászi kultúra alapjait már nem lehet így megtanulni; de épp ezen a téren tehetne nagyon sokat az oktatás személyes jellegénél fogva. Ma az oktatásban a legtöbb energiát arra fordítjuk, amit ugyanis egyedül tanul meg mindenki, s így valójában nem jut idő arra, hogy az oktatás ténylegesen is az legyen, amit a neve sejtet.

/A vizsgacentrikus oktatással az a helyzet mint amit Mónus Lajos a tulszabályozás problémájáról írt: nem morális kérdés ez, hanem egyfajta hatalomgyakorlási mód. Igaz, hogy végtelenül egyszerű és egysiku - de hatalomgyakorlási technika és nem emberi tévedések eredménye. Az az oktatás is, amelyik a vizsgaszituációra fűzi fel valamennyi elemét, lényegében egy hatalomgyakorlási technikát avat centrális elemmé, és beleolvasztja az oktatás sokszínűségét ebbe az alávetettségi szituációba. Könnyű úgy színvonalatlanul oktatni, hogy tudom: a végén ugyanis én vizsgáztatok./

Ha megfordíthatnánk a helyzetet, akkor az oktatóknak is más dimenziókban kellene gondolkodniuk: az oktatásnak önmagában is meg kellene tudnia állni a lábán.

A vizsgaidőszakkal kezdődő oktatás némileg más képet mutatna, mint a jelenlegi időbeosztás. A következőképpen lehetne felépíteni:

- Szeptember 1. - október 15. vizsgaidőszak
- Október 15. - december 20. oktatás /10 hét/
- December 10. - január 10. téli szünet

- Január 10. - május 31. oktatás /20 hét/
- Május 31. - Junius 30. államvizsgák.

Ez lenne a II., III. és IV. év sémája. Mint látható, kétféle vizsgaidőszakról van szó, másodikról egyelőre hallgattunk, mert a következő ötletünkhöz tartozik.

Az őszi vizsgaidőszakkal kezdődne az év, ezek a vizsgák annyiban számonkérő jellegűek, hogy annak ellenőrzésére szolgálnak, megtörtént-e az adott tankönyv+jogszabályok figyelmes és alapos elolvasása. Aki erre nem képes, annak kár is neki vágnia az adott év elvégzésének. S ha hasonló karakterű tárgyakból kellene vizsgázni, akkor még arra is lenne remény, hogy az ismeretanyag egymást kiegészítené és nem kiütné /mert a jelenlegi vizsgaidőszakban inkább ez utóbbi történik./ Ezen lehetne segíteni a mai tantárgyi struktúra másképpeni elosztásával is, ha - túl a presztizs-szemponatokon - vinnénk értelmet abba, hogy melyik tárgyat mikor oktassák.

Profil-éveket!

A jelenleg oktatott tárgyak csaknem mindegyike valamilyen főbb alapismerethez tartozik: államtudományi, civiliztikai, büntetőjogi és ideológiai jellegűekhez. Természetes hát, hogy a négy államvizsgatárgy is ezekből tevődik ki, s a kilenc félév órakeretének döntő többsége is ilyen alapon oszlik el.

Az már viszont korántsem természetes, hogy mikor melyik tárgyat oktatják, ezért ma a tanulnivaló szerteszét gurul annyifelé, ahány tanszék, tantárgy és vizsga van. Az átfedések kigyomlálása, a tárgyak egymásra épülése, az integráció, a komplexitás stb. mint igény ugy szerepelnének minden oktatással kapcsolatos anyagban, mint a megszólítás és a keltezés. Vagyis ennyire kötelező erővel - és ilyen komolysággal is veszi mindenki ezeket. Pedig a probléma /a szertelenség, szétaprozottság, atomizált és gazdanélküli oktatási folyamat/,

tényleg nagy gond, s így a megoldás is annyira kézenfekvő: az egyes éveket kell alapvetően jelleggel felruházni. Javaslattunk lényege így a következő:

- a második év alapvetően államtudományi jellegű legyen. Itt csak olyan tárgyakat kell tanítani, amelyek szorosan kapcsolatosak az állami tevékenységgel.

Vagyis: alkotmányjog, összehasonlítható alkotmányjog, államigazgatási jog, pénzügyi jog, nemzetközi jog, s a statisztika egy része.

A heti órakeretet ezek a tanszékek osztják el egymás között, van akinek több órára van szüksége, van akinek kevesebbre. A mai rendszerben egy tantárgy többnyire két féléves, mintha tényleg ennyi mondanivaló lenne, pedig ez egyáltalán nem biztos. Van amit három hónap alatt is el lehet mondani, van amit hat hónap alatt. /S az is valószínű, hogy az államigazgatási jog végig, mind a 30 oktatási hét alatt heti négy órában szerepelne./

A június hónap csak az államvizsgálattal telne, amivel ezt a szakosított évet zárni lehetne. Nem biztos, hogy az államvizsga mai formája túlzottan népszerű lenne /mint ahogy nem is célszerű/, valószínűleg az alkotmányjog és az államigazgatási jog lényegtelenebb részismeretei helyett a többi államtudományi tárgy fontosabb, alapvető ismereteit kellene számonkérni. Így valójában a szakosított év anyagából tenéne az államvizsgát.

További részletezés helyett csak röviden leírjuk, hogy milyen legyen a harmad- és a negyedév.

- A harmadik év büntetőjogi karakterű legyen: az anyagi és az eljárásjog mellett kriminológia, kriminalisztika és pszichológiai jellegű tárgyak szerepelnének benne. Hasonlóképp államvizsgálattal zárulna az év.

- A negyedik év lenne az oktatási idő legnehezebb tanéve. Nevezzük civilisztikai évnak. Az anyagi és eljárásjogi studiumok mellett a családi jog, a munkajog, a tsz-jog és a

nemzetközi magánjog lehetne az év anyaga. Első látásra riasztóan nagynek tűnik, de az egymáshoz közel eső tárgyak sokban építhetnének egymásra is. Alighanem a civilisztikai gondolkodás igényli leginkább a differenciált jogi szemléletet - többek között ez is indokolná, hogy a negyedik éven kerüljön oktatásra ez a blokk. Itt is államvizsgával zárulhatna az év.

A szakosított évek lehetséges előnyei:

- A jelenlegi áttekinthetetlen, szétaprózott oktatás helyett meg lehetne találni valamennyi tárgynak a tényleges funkcióját.

- Ma mindenki elégedetlen az oktatással, de senki nem érzi felelősnek érte magát. Ha egy-egy évnek körülhatárolható gazdái lennének, akkor az oktatás színvonaláért való felelősség sem lebegne az egyetemi utvesztők légüres tereiben, hanem konkretizálható lenne.

- Fel lehetne számolni a mai államvizsga-rendszert, amely ebben a formában leginkább csak a fizikai képességeket méri. Ráadásul az államvizsgák jelenlegi időbeli elhelyezkedése garantálja, hogy semmi köze ne legyen az oktatáshoz. Ha egy-egy profil-évhez kötnénk az államvizsgát, akkor az eltelt egész évben történt munkát mérni lehetne. De még fontosabb lenne az a didaktikai funkció, hogy az államvizsga ebben a formában annak a lehetőségét nyitná meg, hogy az egész évi tanulás-olvasás-órahallgatás lezárásaként lehetővé tenné egy nagyobb összefüggésrendszer végiggondolását.

Az utolsó év problémái

Jelenleg van egy csonka ötödévünk, amely az oktatás szimulálásából, a szakdolgozat védéséből és az államvizsgákból áll. Vagyis nem létezik, mint igazi oktatási év. Elképzelhető lenne ennek is az értelmessé tétele. Az eddig előadott tervekben hallgattunk a szakmai gyakorlatok helyzetéről.

Annyi azonban látszik, hogy nem férne el a III. és IV. év oktatási strukturájában.

a/ Az utolsó év felépítésénél induljunk ki abból, hogy a mostani szakmai gyakorlat értéktelenségéről mindenki meg van győződve: a munkahelyek, az egyetem és a hallgatók egyaránt. Viszont reális az az igény, hogy a diploma megkapása előtt kell hogy legyen minden jogásznak kézzelfogható ismerete arról, hogyan néz ki ez a pálya a gyakorlatban.

E két állításból sok minden következne, ezek közül csak egyet gondoljunk végig:

Mi lenne, ha az ötödik év felét mindenki végigdolgozná? Nem "szakmai gyakorlatra" menne, ahol utban van mindenkinek, hanem dolgozna rendes fizetésért hat hónapon keresztül, mint bármelyik pályakezdő. /Már amennyiben a pályakezdők fizetése "rendes".../ Jelenleg a gyakorlaton se nem hallgató, se nem munkaerő az egyetemista. Ezt a helyzetet egyértelművé kell tenni: legyen munkaerő, aki megnézi egy félév során, hogy mit ér a négy éves tudása.

b/ Erről a féléves munkáról készíteni kellene valamiféle összegzőt, amelyet össze lehetne kapcsolni a jelenlegi disszertáció-rendszerrel. Az utolsó félévet szabadon kellene hagyni a jelenleginél jóval igényesebb diplomamunka elkészítésére.

Ma a szakdolgozatok jó része olyan irodalomösszegző, amelynek a gyakorlathoz értelemszerűen nem lehet köze; s a tudományos munkák színvonalát rendszerint nem érik el.

Négyévi tanulás után elvárható lenne, hogy valaki el tudja dönteni a diplomamunkája témáját /ma is ez a helyzet/ és lehetővé kellene tenni, hogy a választott témának megfelelő munkahelyet válasszon a félévnyi gyakorlat idejére.

c/ Miután a mai értelemben vett államvizsga-rendszer megszűnne, lehetne az egész öt évet magával a szakdolgozat védéssel lezárni. De egészen más jellegű legyen ez a védelem: maradjon a bizottsági rendszer, de nem tanszéken. A felvételi

bizottságok analógiájára lehetne létrehozni ezeket a Kar elismerten legjobb oktatóiból, külső gyakorlati emberekből és természetesen abból az oktatóból, akinek az irányításával a szakdolgozat íródott.

Ennek a védésnek nagyon komoly funkciót kellene biztosítani, több órás szakmai és emberi beszélgetés lenne a lényege. A bizottságnak legyen joga úgy itélni, hogy a jelölt nem alkalmas még arra, hogy diplomát kapjon, dolgozzon és tanuljon érte még egy évet. De a bizottságok kapjanak arra is jogot, hogy a kiemelkedőnek bizonyultak elhelyezkedésében döntő szavuk legyen. Tisztában vagyok ezzel, hogy ez a megoldás rendkívül időigényes, de gondolunk arra, hogy ez abban az esetben működne, ha már nem létezne a hallgatóktól-oktatóktól értelmetlenül időt rabló jelenlegi államvizsga-rendszer.

/Tételezzük fel 8-10 ilyen, kb. öttagu bizottság működését. Naponta legfeljebb két jelölttel foglalkoznának; így is lehetne nyolc-tizenkét vizsganapon "végezni" egy egész évfolyammal./

Összegezésképpen a lényeg az, hogy az utolsó év /csakúgy mint a legelső/ különleges oktatásszervezési és pedagógiai feladat, ezért ennek az évnek a kiépítése is csak önmagában gondolható el, és nem lehet pusztán az előző évek folytatásaként felfogni. Nemcsak felvenni kell a hallgatókat, hanem meg kell tanulni átgondoltan elengedni-elbocsátani is őket.

Maradék problémák: mi legyen az ideológiai tárgyakkal?

Szintén régi vitaterep az ideológiai tárgyak helyzete a Karon. Nem akarok tartalmi kérdésekbe belemerülni, ezért csak a legszükségesebb lépéseket részletezném:

a/ Az egész ideológiai oktatást radikálisan el kell választani a jogászképzés szakmai anyagától. /Ez nem jelenti persze azt, hogy a tanszékek határolódjanak el a Kartól.../ Be kell látni, hogy egészen más pedagógiai megfontolások alapján kell kiépíteni az ideológiai tárgyak oktatását.

Nagyon szerencsétlen helyzet az, hogy oktatási anyagaik idomulnak a jogi tanszékekhez és a szó rossz értelmében: tantárgyakká váltak.

Még mielőtt valaki gyanut fogna: nem azt vonom kétségbe, hogy kell-e ezeket oktatni, hanem azt, hogy ugy kell-e ahogyan ez ma folyik?

/Ezeknél a tárgyaknál végképp nem lehet cél a vizsgáztatás, mert ez ahhoz az abszurditáshoz vezet, hogy amíg nem vizsgázott, addig nincs világnézete, viszont egy ötös filozófia-szigorlat után papíron is igazoltan jó marxista./

Az ideológiai tárgyak elsődleges oktatási feladata az irányított, rendszeres olvastatás, és a gondolat kifejezés megtanulása kell hogy legyen. Ezért esetünkben végképp oldani kell a vizsgacentrikusság görcseit. Más típusu számonkérési követelményeket kell kiépíteni, ahol sokkal nagyobb lenne az érdemjegyek adásában a szerepe az olyan megoldásoknak mint az írásbeli referátumok készítése, tanulmányírás, irodalomösszegezés, felkészült szereplés csoport előtt stb.

b/ Számot kell vetni azzal, hogy az ideológiai tárgyak esetében a legnagyobb a különbség a hallgatók között. Sokan már az egyetemre kerülés pillanatában nagyobb olvasottsággal, tájékozottsággal rendelkeznek, mint nem kevés végzős hallgató - tul az összes ideológiai vizsgán.

Lehetővé kellene tenni, hogy nagyobb legyen a választási szabadság abban, hogy ki mikor érzi magát képesnek arra, hogy az ideológiai tárgyakkal vizsgaszerűen is végezzen. De a hallgatók közötti különbségeknek még sok más területen is hatása van. Például a mai ideológiai oktatás megpróbál eleget tenni mindenki igényeinek, ezért az ideológiák iránt nem érdeklődő hallgatók mérhetetlen és aránytalan tehernek érzik, az olvasottabb, téjékozottabb hallgatók viszont rendszeresen csalódtak. Ezen a gondon is lehetne segíteni. Nem kellene feltétlenül mindenkinek ugyanazt tanulnia.

c/ Egymás mellett párhuzamosan létezhetne többféle ideológiai oktatás is.

Kell egy alapstudium, egy kötelező minimum mindegyik tárgyból, amelynek az olvasmány-anyagával végezni lehetne legkésőbb a második év végéig. Ekkor kellene valamilyen módon lezárni ezt az alapozást. /Erre többféle lehetőséget kellene biztosítani./ Ezután elválhatnának az utak, akit nem érdekel az egész, az továbbra is hallgassa a kötelező tárgyakat és legyen túl rajtuk, amikor az sorra kerül.

Akit valamelyik tárgy érdekelne, annak meg ne kelljen, mindent végighallgatnia, foglalkozzon csak évekig filozófiával, politikai gazdaságtannal, vagy szociológiával, és mélyedjen el benne minél alaposabban. Képzeljük el, hogy mennyivel több haszna lenne annak, ha mondjuk heti négy órában valaki éveken keresztül gazdasággal, filozófiatörténettel vagy párt-történettel foglalkozna.

Ezt technikailag úgy lehetne megszervezni, hogy az érdeklődő kisebbség az adott tárgyból évről-évre ugyanannak az oktatónak az irányításával töltené el az ideológiai tárgyak számára fenntartott órakeretet.

S lehetne még egy megoldás: már most is van elég példa arra, hogy a tehetségesebb hallgatók érdeklődése túlnő a jogi kar falain és felvesznek szakot a bölcsészkaron. Akik más egyetemre is járnak folyamatosan és vizsgáznak is ott, azokat végképp békén lehetne hagyni az ideológiai tárgyakkal, hiszen az ő esetükben egészen nyilvánvaló az, hogy nemcsak egy-egy vizsga erejéig érdeklődnek filozófia, PG, tudszoc. iránt.

/Az ideológiai tárgyaknak ez a fajta tantárgyszerű, kötelező és szakcionált oktatása abból a hallgatólagos feltételezésből indul ki, hogy magától senki sem érdeklődik ezek iránt - így tehát kényszeríteni kell a tanulásukra. Ez részint nem igaz, részint ez a szisztéma fölösleges béklyókkal gyötri azokat, akik maguktól is szívesen olvasnak és tanulnának./

Az igazi probléma persze nem Karon belüli, hanem magában az egységes ideológiai képzés konstrukciójában van. Az az elképzelés, hogy mindenkinek meg kell tanulnia a marxizmusról ugyanazt a közöset /a kohómérnöknek, a nyelvésznek, a jogásznak és az állattenyésztőnek is/, szükségképpen olyan kompromisszumokkal valósulhat meg, amelyeknek rengeteg nem kívánt hatása van. Természetesen a gyakorlat sokat igazít az elméleten, és ugyanazon tanszékek és tantárgyak elnevezései mögött nagyon is tarka oktatási praxis húzódik meg.

Mégis három és fél évtizeddel a győzelem után már érdekes lenne elgondolkozni a fordított uton is: mi lenne, ha az egyes képzési ágak maguk döntenék el, hogy milyen típusu és mennyi ideológiai oktatásra van szükség a saját intézményük keretei között. Tudván, hogy ez messze tulvezet a jogász-képzés gondjainak határain, a problémát csak kérdésfeltevés formájában vetjük fel.

Maradékproblémák másodszor: nyelvoktatás és testnevelés

Minthogy nem súlyponti kérdés e kettő, ezért mindig az anyagok legvégén szoktak megemlékezni róluk. Én is ezt teszem, de leginkább azért, mert ezekhez nem értek. Mindössze két megjegyzésem lenne:

- A nyelvoktatáshoz. A jelenlegi tárgyi körülmények nem teszik lehetővé az érdemi munkát, ennek ellenére sokkal jobban kellene ezzel törődni. Nem szerencsés az, hogy kötelező két év orosz után újabb két évre kötelező egy másik nyelv. Több értelme lenne annak, ha kétféleképpen szerveznék meg a nyelvoktatást.

a/ Az egyik ut: mindenki azt a nyelvet folytassa, amelyet legjobban tud a felvételi idején és tanulja ezt négy évig folyamatosan. A minimális cél az legyen, hogy a négyévi tanulás felkészítsen a középfoku nyelvtudás szintjére; így is kellene a végén vizsgáztatni.

b/ Aki meg már tud egy nyelvet, az kezdhessen alapfokon egy másikat és ezt tanulja végig.

/Aki meg két nyelven tud, azt békén kell hagyni, mert őt nyilván eddig sem az oktatás kényszere hajtotta./

Egyébként meg az egész nyelvi oktatás átgondolandó lenne. Nem értem, hogy miért nem törekszik az egyetem arra, hogy széles körű nyári cseregyakorlatokat építsen ki külföldi partnereivel; alighanem ez lenne a legjobb nyelvoktatási forma.

- A testneveléshez. Sajnos a feltételek nem adták hozzá, de a rekonstrukció idején azt is meg kellene teremteni, hogy a rendszeres tömegsportnak legyen helye, tere és eszköze. Ha ez az álom megvalósulna, akkor végig az egész oktatási idő alatt szükség lenne a kétnaponkénti testnevelésre, mert a mai végzősök fizikai állapota több mint kétségbeejtő. Zárszavak a kiindulópontokról. Az egyik kiindulópont az volt, hogy a mai jogászképzés sok olyan korszerűtlen elemet hordoz magában, amelyek miatt tényleges lehetőségeit is alulmulja. Mind kevésbé felel meg a modern felsőoktatás követelményeinek, és sovány vigasz az, hogy e jelenségek jó része nem kari sajátosság, hanem az egész felsőoktatásban tapasztalható.

Gondolatmenetünkben figyelembe vettük a küszöbön álló felsőoktatási reformot, amelynek tiszteletreméltóak az elvei, de látni kell, hogy a számára szükséges társadalmi környezet nem túl kedvező. Ennél még lényegesebb az, hogy az ország nyolcvanas évekbeli helyzetét mérlegelve csak olyan változtatásokon érdemes gondolkodni, amelyek nem jelentenek majd érdemleges anyagi ráfordításokat. Ezért elgondolásainknak elsődlegesen pénz korlátja volt, s így adódott kézenfekvő forrásként a jelenlegi oktatás kritikájának továbbgondolása. Bizonyára látványos lett volna a koncepció kifejtésénél a jogászképzéssel szemben támasztott társadalmi igényből kiindulni. A valóság az, hogy ma senki sincs abban a helyzetben, hogy érdemi nyilatkozatot tudjon adni a társadalom képzési

igényeiről. Két évvel ezelőtt kollégáimmal együtt egy egész hetet szántunk e kérdés tisztázására, de az illetékes minisztériumi, bírósági, ügyészségi, tanácsi stb. képviselők véleménye alapján csak negatív értelmű válaszokig jutottunk el. Mindenesetre egy-két tény figyelmeztető: az elkövetkező tiz-husz évben kevesebb jogásznak több munkát kell majd végeznie. A jogászság demográfiai adatait látva kiolvasható, hogy a következő néhány évben 5-7 ezer jogász éri el munkavégző korának felső határait, ez kb. egyharmada az összes aktív jogásznak. Tehát a nyolcvanas évek második felében nem lehet majd általában jogászt képezni, hanem csak olyanokat akik szakmailag és emberileg képesek lesznek megfelelni ennek a nem kisméretű kihívásnak. Erre pedig a mai képzés nem túl alkalmas.

Az eddig vázolt javaslatok semmiképpen nem akarják alacsonyabbra tenni a képzés mércéjét; de nem is akarják emelni önmagában. Hiszen ennek a szisztémának az intenzívebb működtetése a hibákat is felfokozná. Olyan formai megoldásokat javasolunk, amelyek kellően tekintettel vannak a jogász-képzés specialitásaira: tehát nem a kevesebb vagy a több az igazi kérdés, hanem a másság, a még ki nem használt lehetőségek feltárása. A jogi karon eltöltött tizenegynéhány év arról győzött meg elsősorban, hogy mind a hallgatóság, mind pedig az oktatói kar valódi képességei e keretek között messzemenően kihasználatlanok. Akkor pedig érdekesebb a kereteket a képességekhez és az igényekhez igazítani.

Jegyzetek

¹Valójában a feszes vizsgarendszer sem alkalmas a gyenge képességűek kiszűrésére, ezt jól tudja minden oktató, aki a felsőbb évfolyamokon oktat. A végleges kibukásoknak a legritkábban oka a képességhiány. Miután izgatott az, hogy milyen a kar szelekciós képessége, megnéztem, hogy egy induló évfolyamról hányan buknak ki véglegesen?

1974-ben 276 fővel indult az első év, és ezek között mindössze tizenketten akadtak akik nem végeztek előbb-utóbb valamelyik évfolyamon és tagozaton. Utánuk érdeklődve azt tudtam meg, hogy mindegyik esetben egészségügyi-családi okok játszottak közre és nem a képességek hiánya. Ez a szám azt jelenti, hogy öt százaléknyi a végleges lemorzsolódás, ami legkevesbé sem bizonyítja a szelekció gyakorlatát.

²Erről a szituációról részletesen is irtunk nemrégiben egyik kollégámmal közösen, ezért ezt nem is részletezem tovább. Bárd Károly-Kéri László: Oktatás és kiscsoport. Fiók-Műhely II. 1982.

A MEGHASONLOTT AUTONÓMIA I.

"Itt természetesen felvetődik az egyetemi autonómiának a kérdése is, és ennek mi felállítjuk az az ellenpárját, mégpedig azt, hogy ennél mi látunk egy fontosabbat is, és ez az, hogy a demokrácia biztosítsa magát minden demokráciaellenes merénylettől. A kettő között a fejlődésnek kétségkívül az utóbbi javára kell kiütnie."

Vágvölgyi Tibor országgyűlési beszéde, 1948.

"Fogoly vagy s egyben foglár"

Illyés Gyula: Egy mondat a zsarnokságról

Ez a dolgozat azt a folyamatot vizsgálja, amely az egyetemi autonómia és a tanszabadság fogalmainak a legalitását, hivatkozható pozitív értékét felemésztette, s a magyar oktatásügy utolsó /s bizonyos, igen lényeges szempontból egyszersmind első/ autonómiára alapozott intézményét felépítette, majd lebontotta.

Elemzésünk középpontjában a NÉKOSZ áll. Ez a választás már önmagában is gyanút ébreszthet, mivel a népi kollégiumok kísérlete, sorsa és jelentősége a "Fényes Szelek"-vitát követően /1969-1970/ kibontakozott társadalmi történetirói,

ön-történetirói kezdeményezés nyomán ugyancsak divatos témává vált, s a NÉKOSZ-ról szóló, egyre terjedelmesebb dokumentumkötetek /A valóság pedagógiája, Tankönyvkiadó, 1974; Sej a mi lobogónkat..., Akadémia, 1977; A fényes szelek nemzedéke I-II., Akadémia, 1978/ megjelenése után pedig multunknak ez a területe is "meghódított" tűnt. Témaválasztásunk az utánlövés képzetét keltheti, annál is inkább, mert - munkánk jellegéből következően - eddig ismeretlen tények feltárását nem ígérhetjük.

A témaválasztásból eredő veszélyeket mégis azért vállaljuk, mert éppen attól kell tartanunk, hogy a tények kimondásának, újrafelfedezésének lassan kihülő eufóriája eltakarja a közelmultunkkal szembeni lényegi adósságunkat, ami nem más, mint a tényeket egybefogó történelmi mélyszerkezet kibontása. Ebből az adósságunkból eddig igen keveset törlesztettünk, a NÉKOSZ-szal kapcsolatban pedig szinte semmit. A dokumentumok, a visszaemlékezések, a véleményeket és az indulatokat rögzítő vitaanyag /amely - nota bene - szinte kizárólag az egykori népi kollégisták hozzászólásaiból áll össze/ a rendelkezésünkre áll, de a NÉKOSZ történetének elemző feldolgozása mind a mai napig nem történt meg. Ezt a hiányt mi nem pótolhatjuk, de talán megpróbálkozhatunk egy termékeny modell felvázolásával a NÉKOSZ-jelenség megragadásához.

Mindezekon túl is felvethető a kérdés, hogy a tanszabadság és az egyetemi autonómia magyar történelmi epizódjait vallató tanulmányorozatban miért állítunk a középpontba egy olyan intézményt, amely terjeszkedésének csúcspontján is csak a magyar diákság törpe kisebbségét fogadta be, amely voltaképpen soha nem szilárdult meg, s amely mint intézményhálózat nem élt meg többet két-három tanévnél.

Az itt előrebocsájtható okok a következők: a népi kollégium mint eszme, pontosabban mint "projekt" egyetemes igényű volt, a megvalósulttal /és a mai napig fennmaradttal/ szemben egy gyökeresen másjelleű intézményrendszer távlatát képviselte;

a tanszabadság és az intézményi autonómia életképes, huszadik századi formájának egyedüli megvalósítási kísérlete volt történelmünkben; az egyetlen intézmény, amely a felszabadulás után a tanintézmények belső szerkezetét, szereprendszerét, irányítási mechanizmusát, társadalmi létmódját illetően új gondolatokat hordozott; és végül - és ez talán minden egyéb-nél lényegesebb - a NÉKOSZ sorsában a belső demokratikus értékek és a külső diktatórikus önérvényesítés ellentmondásában felőrlődő kísérlet modelljét különösen tiszta és a jelen számára is instruktív formájában ismerhetjük fel.

Ez a modell akkor bontakozik ki előttünk, ha a NÉKOSZ történetét, az egész magyar ifjusági mozgalommal való ugyan-csak aktív és gazdag kölcsönhatásában vizsgáljuk, ha az ifjúságpolitika teljes horizontján belül figyeljük meg a NÉKOSZ mozgását.

Helyesebb, ha önként és előre bevalljuk, hogy el fogjuk követni azt a vétséget, amelyet a NÉKOSZ-szal foglalkozó szinte minden írás, film és könyv elkövet, csak a főiskolai és az egyetemi népi kollégiumokkal foglalkozunk, s megfelede-kezünk arról, hogy a népi kollégisták 80%-a közép-, illetve általános iskolás volt. Tekintve tanulmánysorozatunk sajátos céljait talán megengedhetjük magunknak ezt a leszűkítést, de mindenesetre hátrahagyjuk azt a megjegyzést, hogy a közép-iskolai és általános iskolai népi kollégiumok működése, szelleme, berendezkedése méltatlanul kevésbé ismert, és a népi kollégiumok kísérletei ezeken a szinteken legalább annyira jelentősek, izgalmasak és feldolgozandók, mint a felsőokta-tás népi kollégiumaiéi.

Az alábbiakban megkíséreljük tehát a NÉKOSZ-ra vonatkozó történelmi tények hipotézist építő rendszerbe foglalását. Ehhez azonban külső keretként előbb az ifjúságpolitika és az egyetempolitika tényeit kell elrendeznünk.

Egység és erőszak

/Ifjúságpolitika 1945-1948/

Az objektív történelmi értékelés bonckése előbb hasított bele a Rákosi-diktatura jelenségvilágába, mint az ugynevezett koalíciós időkébe. A felszabadulástól 1949-ig terjedő időszaknak a Rákosi-diktaturát ellentételező mozzanatai uralkodnak a korszaknak a nyilvánosság számára megalkotott képében a diktaturát előkészítő mozzanatokkal szemben. Jellemző módon a "Fényes Szelek"-kel szemben is az volt az egyik leggyakoribb kifogás, hogy egy későbbi korszak "torzulásait" veti előre a koalíciós évekre. Bacsó Tegnapelőttje sem kerülte el ezt a vádat. A Rajk-pert megelőző koncepciós perek mind a mai napig tabu témának számítanak. Elek Judit filmje a pócspetri eseményekről nem kerülhetett a nyilvánosság elé. A "Magyar Közösség" nevű összeesküvés mibenlétét is homály fedi, a lefasisztázott antifasiszták és az ártatlanul megvádolt politikusok jórészének /pl. Nagy Ferencnek vagy Pfeiffer Zoltánnak/ a rehabilitálása nem történt meg, a kékcédulás választásokról vagy Raul Wallenberg eltűnéséről jóval később és jóval kevesebb információ jutott el a szélesebb nyilvánossághoz, mint az 50-es évek törvénysértéseiről. Még Mesterházi Lajosnak "a bajok, a hibák kontinuitását" a koalíciós korszakon végigvezető élete utolsó éveiben irt esszéi is jópár éves késéssel jelentek meg.

Mindez talán kellő indoklásul szolgálhat arra, hogy az alábbi elemzés többet foglalkozzék majd a diktaturához átvezető, mint az azt ellenpontozó elemekkel.

x

Mindenekelőtt szembe kell néznünk azokkal a tényezőkkel, amelyek ellene hatottak annak, hogy a felszabadulás után demokratikus ifjúságpolitika, pontosabban demokratikus ifjúsági intézményrendszer alakuljon ki.

Az események menetét meghatározta a különböző politikai és világnézeti irányzatok törekvése az intézményi önállóságra; megnövekedett az érdekérvényesítő rétegszervezetek szerepe, hagyományos funkcióikon túl azért is, mert minden réteg /reménységgel, félelemmel vagy mindkettővel tele/ a társadalmi átalakuláson belül státusváltás elé nézett, amelyet természetesen igyekezett befolyásolni, azonkívül a nyomasztó szükség és a pártok megnövekedett szerepe az elosztásban méginkább kiemelte az érdekvédelmi rétegszervezetek jelentőségét. Létezett a közösségalkotásnak, az autonóm csoportosulásnak, az identitás kifejezésének a felszabadulás után széles körben felszabadultnak hitt emberi igénye; és létezett ugyanakkor az egységteremtés igénye a Kommunista Párt-ban és a kommunistákhoz közelálló szociáldemokraták és parasztpártiak körében az első pillanattól, de a két választás közötti időszakban a koalíció szinte minden elemében. Az egységteremtés igénye mögött persze ellentétes érdekek húzódtak meg, hiszen a kommunisták az egységes szervezettől azt remélték, hogy a "pártok fölötti" szervezet álcázott kommunista irányításával megerősíthetik a kisebbségi helyzetük ellenére kialakult hatalmi tulsúlyukat, míg a koalíció másik pólusa éppen abban bizott, hogy a választásokon szerzett többségük érvényesítésében támaszkodhatnak a koalíciós alapon és a belső arányoknak megfelelően irányított egységes ifjusági szervezetre.

Az időszakot végig ennek a két törekvésnek, az egységesítésnek és az önállósulásnak a folyamatos és párhuzamos kudarc jellemzi. Az egységtörekvések a rendkívül erős és számos résztörekvés áramában elhalnak és folyamatosan megújulnak. Az egységtörekvések és a résztörekvések egymást gátolják. Utólag már nem nehéz megállapítani, hogy az egységtörekvések legyőzhetetlen akadálya maga az egyesülési szabadság volt.

A világháború utáni helyzetben természetesen csakis egy diktatórikus elemekkel átszőtt demokrácia jöhetett létre az országban. Az ellátás és az újjáépítés feladatai, a győztes

hatalmakkal szembeni kötelezettségek olyan kényszerhelyzeteket teremtettek, amelyekben a békeidők demokratikus mechanizmusainak keretein belül nem lehetett eredményesen cselekedni. Ez a háboru utáni állapot általános és nem magyar jellemzője. A fő kérdés az, hogy miért nem következett be a demokrácia stabilizálódása és letisztulása, illetve miért következett be a diktatórikus elemek folyamatos, Rákosi önkényuralmához vezető kiterjeszkedése. Nem ismételjük meg az erre a kérdésre adott ismert válaszokat, nem tagadjuk a külpolitikai vonatkozások relevanciáját, csupán új összefüggéseket, válaszelemeket keresünk az ifjúsági szervezetek szintjén vagy inkább példáján. Sajátos kérdésünk pedig az, hogy magának a NÉKOSZ-nak milyen szerepe volt ebben az őt magát is elpusztító folyamatban.

Le kell rögzítenünk az általunk használt demokrácia-fogalmat. A rendelkezésre álló számos definíció közül igyekszünk nem önkényesen választani. Választásunkat az elemzés célja határozza meg. Márpedig, ha elemzésünk problémacentrikus kíván lenni, akkor azt a típusu demokráciát kell vonatkozási keretként megjelölnünk, amelynek a hiánya a szocializmus erői közül értékes elemeket szorított ki a politikai életből. Ma már talán külön indoklásra nem szoruló, közmegegyezésem alapon állíthatjuk, hogy a nem kommunista, haladó, baloldali, plebejus színezetű demokratikus irányzatok ilyenek voltak. Éppen ezért Bibó Istvánhoz fordulunk, és az ő nyomán az alábbiakban demokrácián a "szabadság objektív technikáját" értjük.

A szabadság objektív technikájának az érvényesülését a fentiekben túlmenően is igen sok dolog nehezítette. Ez a fajta "objektív technika" /elsősorban/ az MKP részéről nyilván igen komoly önkorlátozást feltételezett volna, mivel az adott történelmi helyzetben az MKP hatalmi fölénye éles ellentétben állt kisebbségi helyzetével. Talán fölösleges lenne elősorolnunk mindazokat a tényezőket /élükön természetesen magának a sztálinizmusnak, illetve az illegalitásnak a szocializáló hatásával/, amely csaknem lehetetlenné tették, hogy az MKP a

maga hatalmi erejének a működtetését kisebbségi szavának szintjére szorítsa le. Mivel azonban az MKP-nak fel kellett vállalnia a demokráciát mint a szabadság objektív technikáját, hatalmi tulsulyának a demokrácia kereteiből kitüremkedő működtetését a demokrácia fogalmi keretén belül fogalmazta meg, s ezáltal magát ezt a fogalmi keretet is összezavarta, széthasította és diszkreditálta. /Ahogy ezt az MKP irányvonalának lényegi helyességét állító Mesterházi Lajos is kifejti./ A helyzetet tovább bonyolította, hogy ezzel a hatalmi tulsullyal éppen a többi politikai irányzatétól lényegesen eltérő politikai kulturát hordozó mozgalom rendelkezett, vagyis az a mozgalom, amely konspirációs szerveződésénél fogva az informális pályákra terelt politikai harcokban volt a legerősebb. Az informalitás szférájában pedig a szabadság "objektív technikái" elhalnak. A formális és az informális szféra elszakadásának a következménye volt többek között az ifjúsági egységszervezetek hovatarozásának az elmosódása, pontosabban elködösítése. Másrészt viszont kétségtelen az is, hogy a restaurációs érdekek számára a "tisztá demokrácia" jelentette a legtöbb esélyt. /Mindenféle korabeli hisztériával szemben: nem a győzelem esélyét, de mindenesetre a legkisebb veszteség esélyét./ Az ifjúsági /és természetesen nem csak ifjúsági/ szervezetek pártjellegének, irányzatosságának az elködösítése, álcázása /nem utolsó sorban a résztvevők elől/ nyilvánvalóan a politikai szinkép jobboldalán is megtörtént. A restaurációs és a demokratikus törekvések széttagolása az ifjúsági szervezeteken belül valóban nem volt egyszerű. /Más kérdés, hogy ki hogyan élt vissza ezzel a körülménnyel, és hogyan fordította azt a demokraták ellen./

Anélkül, hogy belefutnánk abba a vitába, hogy a demokrácia politikai kulturája mennyire volt vagy nem volt gyökeres Magyarországon, azt mindenesetre figyelembe kell vennünk, hogy a demokráciának mint a szabadság objektív technikájának a fogalma csak bizonyos rétegek fogalomtárában létezett.

1945 után igen jelentős tömegek számára a demokrácia fogalma egyszerűen a koalíciós vezetést, a vezetés által képviselt politikai irányzatot, a kialakult új körülményeket, az átfogó változásokat fedte. Ez a demokrácia fogalom kevésbé volt érzékeny /pusztán a fogalomról beszélünk/ az antidemokratikus politikai megoldásokra, az antidemokratikus politikai technikára. A demokrácia fogalmának ez a széthasadása nagymértékben megkönnyítette, hogy széles, demokratikus beállítottságú rétegeket vonjanak be a demokrácia felszámolásába.

*

Kövessük nyomon az eseményeket.

Valamilyen vezérfonalat kell találnunk, amelynek segítségével eligazodhatunk az 1945 és 1948 között létezett, sűrűn átalakuló, egyesülő, szétváló, betiltott, újjáéledt, különböző szintű szövetségekbe tömörült egyesületek dzsungelében.

Célunknak az felel meg leginkább, ha az egységteremtő kísérletek láncolata köré rendezzük és válogatjuk az anyagunkat. Mivel maguk az egységteremtő kísérletek is több szinten zajlottak /rétegeközi és pártközi szinten/ két fonalat kell végigkövetnünk. Az általános ifjusági "egységszervezetek" és a főiskolai, egyetemi diákságot összefogó "egységszervezetek" történetét. Ehhez még hozzátehetjük, hogy hasonló történeteket rögzíthetnénk egyéb rétegekre /a parasztságra, az ifjumunkásokra, a gyerekekre, a középiskolásokra/ figyelve is.

I. MADISZ, Magyar Demokratikus Ifjusági Szövetség

Az MKP, legalábbis a Szovjetunióból hazatérő vezetői már a kezdet kezdetén arra törekedtek, hogy az ifjusági szervezetek politikai tagoltságot és rétegérdekeket kifejező rendszere helyébe egyetlen nagy ifjusági szervezetet állítsanak. Gerő Ernő már 1944 novemberének elején kijelentette, hogy "nem kell nekünk egy külön ifjumunkás szervezetet létesítenünk. Egy demokratikus ifjusági szervezetre van szükség, amely egyesíti a munkás-, paraszt- és diákifjuságot demokratikus irányelvek szerint..."¹

Nem a különböző rétegeket átfogó pártifjúsági szervezet-ről volt szó, hanem a pártifjúsági szervezetek rendszerét ki-záró, pártok feletti egyesületről: "A Magyar Kommunista Párt-nak oda kellett hatnia, hogy a többi demokratikus pártok ve-zetőségei egyezzenek bele abba, hogy pártifjúsági csoportja-ik a DISZ-be /DISZ=MADISZ - R.S./ olvadjanak."² /1945.március 28./ /Megjegyzendő, hogy akkor már és még nem léteztek olyan pártok, amelyek a korabeli szóhasználat szerint ne minősültek volna demokratikus pártnak./

A párt konspirációs szervezettségét kihasználva próbálta elérni azt, hogy a MADISZ-ban a befolyása döntő maradjon, ugyanakkor lemossa a szervezetről a kommunista eredet és meg-határozottság jelzéseit. Ennek a próbálkozásnak a dokumentumai ma már nyilvánosak: "1. A MADISZ május hónapra ankétot készít elő, amelynek feladata lesz az ifjúsági egység kérdését tisztá-zni. Az ankétot gondosan elő kell készíteni, olyan felszó-lalókat kell megnyernünk, akiket befolyásolni tudunk és az if-juság előtt tekintélyük van. A felszólalásokat kellőképpen kell elrendezni, hogy azok olyan sorrendben hangozzanak el, hogy a kommunisták és általunk befolyásolt emberek felszóla-lása döntő súlyu legyen. 2. Sűrűbben kell összehívni a kerü-leti DISZ-aktívák egy-egy megbizottját és azokkal a politikai vonalat tisztázni. A szélesebb körű aktiva összejöveteleket ne tartsuk túl gyakran... mert MADISZ frakciónkának látszik... Kende elvtárs /Kende István, aki a MADISZ kedvéért felosztatott pártifjúsági szervezet, a KISZ titkára volt - R.S./ rendszeresen látogassa a kerületi pártszervezeteket, és ott a DISZ-aktívákkal tisztázza a DISZ feladatait és egyéb problémáit. 3. A DISZ-ben a nevelés nem csak demokratikus kell legyen, hanem meg kell találnunk a módját, hogy burkolt marxista nevelést adjunk."³ /MKP titkársági határozat, 1945. április 4./

Elgondolkodtató, hogy az a mozgalom, amelyet az üldözte-tés és a nyilvánosságból való kiszorítottság évtizedei tani-tottak meg a "burkolt marxista nevelés" tudományára, ezt a

tudományt a felszabadulás első napjától arra igyekezett felhasználni, hogy más demokratikus erőket kiszorítson az ifjúság nevelésének fontos fórumairól.

A párt gondja ebben az időben éppen az, hogy a MADISZ-ban tevékenykedő, többségükben lévő kommunista aktivistákat a kommunista irányítás álcázására ránevelje, és ifju hiveinek csoportosulási törekvéseit, azaz "a DISZ-ben uralkodó szektás KISZ-szellemet" felszámolja. A helyi pártszervezeteket, amelyek a MADISZ-t hajlamosak a felszámolt pártifjusági szervezet, a KISZ utódjának tekinteni, éppen arra kell inteni, hogy csökkentsék nyílt aktivitásukat a MADISZ-ban, és tüntessék el a szervezet és a párt közötti szoros kapcsolat árulkodó jegyeit /például azt, hogy a MADISZ sok helyütt a párt helyiségeiben működik/.

A MADISZ programadó felhívása⁴ egyike a kor minden szempontból legdemokratikusabb programjainak, amely valóban képviseli a teljes demokratikus front közös eszmei-politikai bázisát. Elegendő, ha itt csak a mi témánkat legközelebből érintő mondatokat idézzük: "11. Önrendelkezést az ifjúságnak minden egyesülete fölött. A tanoncotthonok, internátusok, menzák, a kollégiumok, a diák- és tanoncjóléti intézmények az ifjúság önkormányzati szervei igazgatása, illetve ellenőrzése alatt álljanak." A MADISZ 1945 első felében kiadott felhívásai és programnyilatkozatai minden esetben kiemelt követelésként tartalmazzák a szervezkedési szabadságot.

Láttuk azonban, hogy a párt már a MADISZ szervezésével párhuzamosan létrehozta a szervezet burkolt, párton belüli, demokratikus uton nem ellenőrizhető irányítási árnyék-mechanizmusát.

A MADISZ végül is sohasem tudta betölteni a neki szánt szerepet. A kísérlet megbukott többek között a két másik nagy demokratikus párt, a FKP és az SZDP ellenállásán. /A Paraszt-párt szervezése ekkor még a kezdetek kezdetén tartott, a pártnak 1946 elejéig nem is volt ifjusági szervezete./

A két párt nem utasította el a MADISZ programját, nem utasította el az együttműködést, és nem tartotta távol /szórványos esetektől eltekintve/ hiveit a szervezettől, de nem vállalta a beolvadást, az önálló ifjúsági szervezőmunka feladását sem, mert végtére is nyilvánvaló volt, hogy az egységes szervezet nem a demokratikus pártok kölcsönös leszerelését jelentené az ifjúságpolitika területén, hanem a két "beolvadó" párt lefegyverzését. Mindkét párt komolyan latolgatta azt a lehetőséget, hogy az egységes szervezeten belül a konspirációs szervezés eszközeivel ellensúlyozzák a kommunista befolyás tulerejét, de a bejegyzett önálló szervezetet nélkülöző, tömeges konspirációs munkának ezekben a pártokban nem voltak meg a feltételei. Tanulságos, ahogy az FKP ifjúsági vezetője egyik jelentésében végigrágja ezt a problémát: "Magunk részéről az ifjúság egységének szempontjából előnyösnek tartanánk, ha a párt a DISZ-t elismerné, természetesen, ha annak vezetősége az erőviszonyok szerint tényleg demokratikus alapon épülne fel. Véleményünk szerint még ebben az esetben is fenn kell tartani a párt országos ifjúsági szervezetét, hogy a hozzánk tartozók egy szervezési és szellemi iskolán keresztül jussanak ebbe a tágabb keretbe, ott is egy tábort képviselve. Mivel ez kifelé nem hangsúlyozható, annál fontosabbnak látszik egy állandó és minél állandóbb organizáció kiépítése."⁵

Az itt vázolt megoldást az MKP nem fogadta el. "Nem elegendő az sem, ha egyes demokratikus szervezetek nem ellenzik az ifjúság tagjai belépését a MADISZ-ba. Szükséges, hogy önállóságukat feladják, teljesen beleolvadjanak a MADISZ-ba, mert a különállás megnehezíti az egység megszilárdulását és állandóan alkalmat nyújt a reakciónak, hogy a létrejött egységet megbontsa. El kell jutnunk az egyes ifjúsági szervezetek tagságához közvetlenül. Akár politikailag fejlett emberek /az un. "kriptokommunisták" - R.S./ beküldésével, akár pedig az agitáció és az ismerkedési módszerek bármelyikével... A MADISZ-nak el kell érnie, hogy minden más ifjúsági szervezet tagságát magába olvassza."⁶ /1945 május 15./

Ennek az irányelvnek a kiadása után két nappal a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom megtartotta első naggyűlését a Sportcsarnokban. Juliusban az FKP ifjúsági szervezetének, a Független Ifjúsági Szövetségnek /FISZ/ a naggyűlésére is sor került, augusztusban már a Polgári Demokrata Párt ifjúsági szervezete is megalakult. Juliusban Hódmezővásárhelyen már az új ifjúsági szervezetekkel /köztük a MADISZ-szal közösen kiadott felhíváson szerepel a KALOT, a Magyar Cserkész-szövetség és a Keresztyén Ifjúsági Egyesület neve. A felhívás a faszizmus és a reakció elleni küzdelmi egységre szólít fel. Időközben az ország egyetemlein egymástól többé-kevésbé független kari, egyetemi szervezetek alakultak. Létrejött az ifjúsági egyesületek szines, kusza tenyészete, a MADISZ eredeti célkitűzéseinek fenntartásáról többé szó sem lehetett.

A MADISZ ekkor új stratégiára váltott át, és egységes rétegszervezetek alakítását kezdeményezte abból a célból, hogy azokban biztosítsa a maga dominanciáját. Az első ilyen rétegszervezet, a SZIT /Szakszervezeti Ifjúsági Titkárság, 1946-tól Szakszervezeti Ifjúnokás- és tanoncmozgalom/ már eleve a MADISZ-szal szorosán egybeépítve született meg. "A szakszervezeti ifimozgalom nem foglalja le az ifjúnokások egész idejét, hanem lehetőséget hagy számukra, hogy a DISZ mozgalmában részt vegyenek. Nem jelenti ez természetesen a szakszervezeti ifimozgalom megszűnését, csak azt, hogy a szakszervezeti ifik nem fognak külön elszigetelt, tisztán szakszervezeti életet élni, hanem bekapcsolódnak az ifjúság tömegmozgalmába, és ezzel biztosítékát képezik az ifjúsági egység létrejöttének."⁷

A második ilyen kezdeményezés az egyetemisták rétegszervezetének, a MEFESZ-nek a létrehozása volt 1945 augusztusában, amelyről a továbbiakban még sok szó esik majd.

Az év végéig kiderült, hogy egyrészt az ifjúnokások nem kaphatók a párhuzamos szites-madiszos közéletre, másrészt a MEFESZ-kongresszus előkészítése során egészen más erőviszonyok alakulnak ki, mint ahogy azt a madiszosok elképzelték. Gyakorlatilag mindkét rétegszervezet kezdett leválni a MADISZ-ról.

Az év végére kialakult egy furcsa tömegszervezet, egy teljesen heterogén és földrajzilag igen egyenlőtlen elosztású⁸ 300 ezres tagsággal és egy megzavarodott és amúgy is meglehetősen gyakorlatlan vezetőségével. A MADISZ egyszerre volt "szektás" és "apolitikus", egyszerre hajlott el jobbra és balra. Szinte minden helyi MADISZ-szervezet eltérő képet mutatott. Volt, ahol a katolikusok gyülekeztek a MADISZ égisze alatt, volt ahol a MADISZ minden dörgedelme ellenére megmaradt a párt fiókszervezetének, volt ahol tulajdonképpen egyetlen kispap közösség létezett, amelyik a Kispap Párt-ba járt politikai oktatásra és a MADISZ-ba táncolni. A MADISZ káderállománya gyenge volt, különösképpen gyenge és tapasztalatlan ahhoz, hogy a MADISZ-ra kiosztott bonyolult, duplafenekű taktikát és az irányvonal finom változásait követni tudja. Hiába épült ki a MADISZ burkolt irányítási hálózata, a felduzzadt és alakatlan szervezetet nem lehetett összetartani. Ebben a helyzetben született meg a MKP KV időközben megalakult Ifjúsági Titkárságának decemberi, drámai hangvételű jelentése a MADISZ-ról, amely igyekszik ujrafogalmazni a MADISZ szerepkörét. A jelentés megállapította, hogy "a MADISZ elindult mint egy olyan szervezet, amely egységesen gyűjti magába a különböző pártok, egyházak ifjúságának nagy többségét. Ez a terv a MADISZ-szal nem sikerült..."⁹ A MADISZ-ból fokozatosan kivonták a pártok az embereiket /ha nem is a tömegeiket/, és az irányvonal ingadozásai miatt "nem volt a MADISZ-nak eszmei tartalma." "A baloldali elhajlás átment egy jobboldali elhajlásba. Amíg az elején, amíg a MADISZ-nak volt valamennyire pártközi jellege, az elvtársak féltékenyen ragaszkodtak minden pozícióhoz, később, amikor a kiválások következtében bebizonyosodott, hogy a MADISZ nem lehet egy pártközi szövetség, az időnek és az energiának nagy része azzal telt, hogy megőrizzék a MADISZ-on belül ezt a paritást, ami valójában nem is volt már meg." A jövőre nézve a jelentés úgy határozza meg a MADISZ feladatát, hogy az ha formálisan nem is, de hallgatólagosan elismerten az MKP befolyása alatt álló, azt vállaló szervezet

legyen. Az is lett. Végeredményben az MKP volt az a párt, amelynek formálisan és szűkebb értelemben nem volt ifjusági szervezete, de gyakorlatilag a rendelkezésére állt egy olyan tömegszervezet, amellyel apolitikusan tömegeket is mozgatni lehetett. A MADISZ nagyjából végig megmaradt ebben a szerepkörben, további története számunkra most nem érdekes.

A jelentés a MADISZ eredeti célkitűzésének kinyilvánított feladása után rögtön el is indítja az egységteremtés újabb kísérletét, immár nem az egységes tömegszervezet, hanem az egységes csucsszerv szintjén: "4. A MADISZ-nek törekednie kell, hogy az MNFF-hez hasonló ifjusági csucsszervezetet hozzon létre, amelybe igyekezzen bevonni minden ifjusági szervezetet, de ezen belül létre kell hozni egy szoros baloldali szövetséget, mert ezek az ifjusági frontok lényegében kezdenek tisztázódni amugy is."

II. MIOT, Magyar Ifjuság Országos Tanács

Az ifjusági csucsszervezet intézőbizottsága a fenti határozat kiadása után két hónappal megszerveződött, s 1946 március 4-én már meg is jelent 10 ifjusági szervezet közös felhívása a MIOT megalakításáról.¹⁰ Az aláíró szervezetek között a MADISZ-szal egy sorban ott van a Katolikus Agrárifjusági Legényegyletek Országos Testülete /KALOT/ is. Nem egészen fél évvel azután, hogy a MADISZ első kongresszusán határozatban követelte a KALOT feloszlását. /E két időpont közé estek a választások/, s alig négy hónappal azelőtt, hogy immáron a MIOT rendezett országos kampányt a KALOT és más katolikus egyesületek feloszlására és a feloszlás következetes végrehajtására /e két utóbbi időpont közé esett a Baloldali Blokk megalakulása, a Kisgazdapárt első megcsonkítása, a Kis Szaléz-féle összeesküvés leleplezése, merényletek, pogromok, rossz hírek a párizsi tárgyalásokról/.

A MIOT vezetésében sem alakultak ki az erőviszonyoknak megfelelő arányok. Ismét jelentkezett az állandóan visszatérő dilemma: az erőviszonyokat visszatükröző, stabil egységsszervezet vagy csucsszervezet nem tölthetné be a kezdeményezők által neki szánt funkciót, az erőviszonyokkal ellentétesen kialakult vezetés viszont nem stabilizálódhatott. A MIOT-akciókat voltaképpen már kezdettől a szűkebb, informális szövetséget alkotó baloldali tömörülés sajátította ki, szinte hónapról hónapra változóan: hol a nagy kisgazda szervezettel közösen, hol éppen azzal szemben.

1946 nyara mutatja az első jól végigkövethető és nagyszabású példát arra, hogy jobboldali politikai bűncselekményeket a baloldali blokkon kívüleső nagy tömegszervezetek elleni széles körű adminisztratív intézkedésekre használnak fel, hogy az ifjúság széles tömegeit sorolják be a potenciális bűnözők kategóriájába. Ekkor erősödik meg a törvénytelenséggel igazolt törvénytelenség képlete a politikai küzdelmekben, és ez a képlet termelte újra a bűncselekmények és végső soron a koncepciós perek iránti szükségletet.

1946 nyarán a MIOT jellege átalakul. Két tagszervezetét betiltják /a KALOT-on kívül a Magyar Cserkészszövetséget is/, egy harmadik fölé miniszteri biztost rendelnek. A MIOT-ból kiszorul az egész katolikus ifjúság, és a koalíciós pártok egy-egy pártifjúsági szervezete mellé egyre több, az MKP vezetése alatt álló rétegszervezet sorakozik fel. /Az alapításban résztvevő MEFESZ-en és SZIT-en kívül a későbbiek során a középiskolai rétegszervezet, az MNDSZ, az uttörők, a MADISZ befolyása alatt álló haladó cserkészek, s ha a vezetőségben a saját nevükkel nem is szerepel, de MIOT akcióiban részt vállal az 1946 nyarán alakuló NÉKOSZ és 1947 tavaszától a TIOSZ /Tanonc és Ifjumunkás Otthonok Országos Szövetsége/ is. Sőt, a MIOT 1947 októberében módosított alapszabálya szemben az egy-egy vezetőségi taggal képviselt összes többi szervezettel 2-2 vezetőségi státuszt, azaz két-két szavazatot biztosít

a MEFESZ-nek és a SZIT-nek, ami a taglétszámokkal nehezen lenne indokolható.

A MIOT nem törekedett többé a magyar ifjúsági szervezetek átfogó egyesítésére. Nem csak a Katolikus Diákszövetség, de még a tagadhatatlanul haladó, antifasiszta hagyományokkal rendelkező Soli Deo Gloria is kimaradt a MIOT-ból. Az MKP KV Ifjúsági Titkárságának augusztusi jelentése azt bizonyítja, hogy noha a párt tisztában volt azzal, hogy a felosztatott ifjúsági szervezetektől kiáradó fiatalok közül keveset tudnak begyűjteni a MIOT tagszervezetei, a MIOT szervezeti skálájának kiszélesítését mégis elutasították. "A rendelkezésünkre álló adatok alapján úgy látjuk, hogy a klérus terve az ifjúsági szervezetek átmentésével kapcsolatban nagyjából sikerült... Nagy eredményeket ifjúsági vonalon a katolikus reakció ellen folytatott harcban nem értünk el, de réseket ütöttünk." Az augusztusban alakult, a KALOT szerepének és tagságának az átvételére szánt, s az MKP Ifjúsági Titkársága szerint a "haladó francia katolikus mozgalom" irányvonalát követő Barankovics-csoport kezében lévő Katolikus Parasztifjúsági Szövetségről a jelentés a következőket írja: "A KPSZ alapszabályait még nem adta be a Belügyminisztériumnak, a MIOT-ba sem kérték még felvételüket. A MIOT egyelőre nem is fogja felvenni őket."¹¹ /Kiemelés tőlem - R.S./

A Katolikus Parasztifjúsági Szövetség nevével a későbbiekben nem találkozunk, és novemberben a Katolikus Diákszövetséget is felosztatják. 1946 végére a MIOT egységalkotó kísérlete is nyugvópontra jut azzal az eredménnyel, hogy a MIOT-on kívül valóban kevés fel nem osztatott ifjúsági egyesület maradt, és a MIOT-ban kialakult az MKP biztonságos dominanciája, ám az ifjúság tulnyomó többsége mindenféle szervezeten kívül rekedt és erre a szervezetlen ifjúságra a Baloldali Blokk-nak vajmi csekély befolyása volt. /Ehhez a szervezetlen tömeghez nemcsak az eleve szervezetlen többség és nemcsak a felosztatott szervezetek tagsága tartozott, hanem az egyre szorosabban

az MKP irányvonala alá vont MADISZ-ból kiszorult fiatalság is. /A MADISZ-nak 1945 őszén 300 ezer¹², 1946 őszén 170 ezer¹³, 1947 elején 120 ezer tagja volt az Ifjusági Titkárság becslése szerint¹⁴./

Ezt az állapotot rögzíti a KP KV Ifjusági Titkárságának 1947 január 10-i jelentése. A jelentés egyuttal felvázolja a párt újabb nagyszabású kísérletét, mely új keretet biztosít az egységesítés és a tisztogatás egymásnak és a valóságnak elengszegülő törekvései számára.

III. Az országos 48-as Ifjusági Bizottság

"A reakció befolyásának a felszámolására, az egész magyar ifjuságra kiható mozgalmat indítottunk 1848 100 éves évfordulójával kapcsolatban... a terv rövid időn belül mint az egész magyar ifjuság munkaterve fog megjelenni nyomtatásban... Ezen a mozgalmon keresztül akarjuk a meglévő ifjusági szervezetek között az együttműködést szorosabbá tenni és egy új szervezeti egység alapját megteremteni. Egész ifjusági munkánk gerincét ez a mozgalom alkotja."¹⁵

Mielőtt a centenáriumi mozgalom részletezésébe belefognánk egy lényeges megjegyzést kell tennünk. Mivel dolgozatunkat a bevezetőben rögzített szempontok határozzák meg, egyetlen szervezettel és mozgalommal kapcsolatban sem foglalkozunk azzal, hogy az illető mozgalom szövetség, szervezet stb. milyen munkát végzett és milyen eredményeket ért el az újjáépítésben, a hároméves terv megvalósításában stb. Ezek az eredmények éppen az általunk vizsgált szervezetek, mozgalmak esetében rendkívül jelentősek, és a centenáriumi mozgalomban a legjelentősebbek. Ezt a tényt természetesen nyomatékosan figyelembe kell venni a különböző ifjusági szervezetek és szövetségek történelmi értékelésében /amire mi nem vállalkozunk/. Persze magának a munkához való hozzájutásnak és az eredmények dokumentálásának is politikai feltételei voltak.

A centenáriumi mozgalmat irányító Országos 48-as Ifjúsági Bizottság 15 ifjúsági szervezet, 7 minisztérium, 6 állami és 6 társadalmi intézmény valamint a pedagógus szakszervezet képviselőjéből állott, diszelnöke Tildy Zoltán köztársasági elnök volt. A 48-as mozgalommal lényegében az egész ifjúság egész élettevékenységének a szervezése átkerült az ifjúsági szervezetek és szövetségek fölötti szintre. Az ifjúságpolitika - immáron letisztul és kiegyenesített - főfrontjának egyik oldalán, a katolikus oldalon ez az átalakulás már korábban megtörtént, mivel az ifjúsági szervezetek nélkül maradt egyházban az ifjúsági szervezőtevékenységet csak az Actio Catholica végezhetette. A 48-as mozgalomban az ifjúsági szervező tevékenység /amely a mozgalom igen széles terepén már az ifjúság teljes élettevékenységét átfogta/ irányítása, az ifjúsági szervezetek programjának meghatározása közvetlenül a kormány, a társadalomirányítás kezébe került. A 48-as mozgalomnak sikerült a szervezetlen többséget választásra kényszerítenie, mivel az apolitikus élettevékenységek számára sem maradt rés a 48-as mozgalom fennhatósága alá tartozó terület és az Actio Catholica között. A felülről jövő és igen feszített tempót diktáló kezdeményezések az ifjúsági szervezetek teljes kapacitását, szervezőerejét igénybe vették, az alulról jövő kezdeményezések számára ekkor már nem maradt tér. Az ifjúsági szervezetek világán belül a politikai tagoltság fennmarad, sőt a "Magyar Közösség" leleplezésének nyomán meginduló kampány az öncsonkító tagolás újabb, minden eddiginél nagyobb hullámát veri fel 47 elején, de az ifjúsági szervezetek tevékenysége az érdekvédelem és a szabadidős élettevékenységek szintjén már egybeolvad, a centenáriumi mozgalom nagy energiával elsöpri az egyéni színárnyalatokat.

Az Actio Catholica megpróbálta kiépíteni a 48-as bizottságok párhuzamos hálózatát, de ezt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium erőlyesen megakadályozta.

1947 a "fasiszta" jelző elszaporodásának az éve. 1947 március 1-én a korabeli sajtóval összhangban a Sportcsarnokban megtartott ifjúsági naggyűlés határozata a katolikus egyház népi reformirányzatát képviselő, a Győrffy-kollégiummal a háboru évei alatt szoros kapcsolatban álló, a szárszói konferencián jelenlévő KALOT-ot már a fasiszta ifjúsági szervezetek között említi. Ugyanez a határozat már a Kisgazda Párt ifjúsági szervezetéről is kimondja, hogy a "fasiszta alakulatok színvonalára süllyedt": "A nyomozati adatokból kiderült, hogy az összeesküvők /a Magyar Közösség-ről van szó - R.S./ a magyar demokrácia megdöntésére fegyveres rohamcsapatokat akartak szervezni a Nyugaton tartózkodó nyilas, fasiszta Szent László-hadosztály és a Független Ifjúság tagjaiból, mert e két testület szellemét erre megfelelőnek tartották. A naggyűlés követeli a Független Ifjúság megtisztítását azoktól az elemektől, akik ezt a szervezetet a fasiszta alakulatok szintjére süllyesztették." /Kiemelés tőlem - R.S./¹⁸ Nehéz nem látni a folyamatosságot 1947 között, amikor a polgári demokráciát képviselő antifasisztákat neveztek fasisztáknak. A lényeg a számunkra itt az, hogy 1947-ben a Baloldali Blokk-hoz nem csatlakozó ifjúsági szervezetek és szervezések elítélése már teljes mértékben differenciálatlan, tagolatlan és hangnemében szélsőséges, ami azt jelenti, hogy a 48-as bizottságok által összefogott ifjúsági mozgalom ekkor már határozottan a differenciált visszanyulás és a politikai tagolódással szembeni tolerancia demokratikus képességei ellen nevel.

Ebben az évben, ebben a légkörben nőtt fel a NÉKOSZ-mozgalom.

Miután 1947 tavaszán a Baloldali Blokk határain kívül már alig léteztek egyesületek, az egyesülési szabadság korlátai is balratalódtak. A NÉKOSZ ifjúsági csoportjainak szervezését csakugy leállítják, mint a SZIM üzemi csoportjainak szervezését.

Ennek az eseménysornak a végigtekintése után nem csodálkozhatunk azon, hogy 1947 végére a magyar ifjúság szervezettsége az 1945-ös 25-30%-ról 12-15%-ra csökkent.¹⁷ A sorozatos tisztogatások és egységkísérletek a magyar ifjúság 85-88%-át tömörítették a szervezetenkívüliségbe.

Ekkor már elég kevés szervezet és elég kevés szervezett fiatal maradt, és elég mély volt /Nagy Ferenc lemondatása, a kékcédulás választások és a Pfeiffer-párt feloszlatása után/ a politikai élet megfélemlítettsége ahhoz, hogy napirendre lehessen tűzni ismét - és immáron kellő megalapozottsággal - az egységes ifjúsági szervezet kérdését.

IV. MINSZ, Magyar Ifjúság Népi Szövetsége

Az MKP vezetése 1947 végén új ifjúságpolitikai stratégiát dolgozott ki. Ennek röviden az volt a lényege, hogy a magyar ifjúságot öt nagy, egységes, döntően az MKP befolyása alatt álló rétegszervezetbe kell beolvasztani, és ezeknek a rétegszervezeteknek a szoros szövetsége alkotná az ifjúsági mozgalom egységes keretét. A létező egyházi és pártifjúsági szervezetek ezekbe a rétegszervezetekbe, mindenekelőtt a parasztság rétegszervezetébe olvadnának be. Az öt rétegszervezet közül három, az ifjumszervezeteket tömörítő SZIT, a MEFESZ és az általános iskolások Uttörőmozgalma már készen állott, ezeknek a vezetése az MKP kezében volt. A Magyar Cserkészfiúk Szövetségét, amelynek a vezetése szintén az MKP kezében volt, de a bázisra az egyház hatott döntő mértékben, az Uttörőmozgalomba olvasztották be, a Soli Deo Gloriát /és néhány kisebb egyesületet/ az alakulófélben lévő középiskolás rétegszervezet, a Magyar Diákok Nemzeti Szövetsége /MDNSZ/ kebeleztetett be. Egy rétegszervezet megalakítása volt hátra, a legnagyobb, a parasztifjúságé. Ennek az óriásszervezetnek a torkában tűnt el azután nemcsak a két parasztpárt pártifjúsági szervezete, de még a szociáldemokrata ifjúsági szervezet is ehhez csatlakozott

önmagát feloszlatva, pedig a SZIM tagjai között igazán nem sok földműves volt. Egyedül a MADISZ vezetőségi határozata mondja ki azt, hogy a falusi szervezetek tagjai az EPOSZ-hoz /Egységes Parasztifjuság Országos Szövetsége/, a városiaká viszont a SZIT-hez csatlakozzanak.¹⁹ Az EPOSZ-ban már eleve biztosított volt a MADISZ-os többség.

Az egységsszervezetek a 48-as bizottságok hálózatából nőttek ki. A középiskolások rétegszervezetének megalakítása közvetlenül a 48-as diákbizottságoknak köszönhető, de a 48-as bizottságok tulajdonképpen mindenhol a rétegszervezetek előképei és szervező magjai voltak.

Az egyesülési folyamat is magához a centenáriumhoz időzített. Március elején egyesülnek a kollégiumi szövetségek /ezekről később lesz szó/, március 10-12. között oszlanak fel a pártifjusági szervezetek, március 16-án tartja alakuló kongresszusát az EPOSZ, és az egész folyamat március 22-én zárul le a NINSZ alakuló ülésével. A menetrendet az MKP PB február 19-i ülésén határozták meg.

Jegyzetek

- ¹Jegyzőkönyv a Magyar Kommunista Párt szegedi, orosházi, hódmezővásárhelyi és makói szervezeteinek együttes üléséről. PI-Archivum 274-8/1. Közli: Egységbe ifjuság, Kossuth, 1973, 126.o.
- ²Az MKP KV határozata a MADISZ tevékenységéről és feladatairól. PI Arch. 274-2/20. K.: Egységbe ifjuság..., 159.o.
- ³Az MKP titkársági ülésének határozata. PI-Arch. 274/4-31. K.: Egységbe ifjuság..., 160.o.
- ⁴A MADISZ felhívása a magyar ifjusághoz, Szabad Ifjuság, 1945. február 9.
- ⁵A független Kisgazda Párt ideiglenes ifjusági vezetőjének tervezete a pártvezetőséghez az önálló ifjusági szervezet létrehozásáról, 1945 február. PI-Arch. 285/2-11. K.: Egységbe ifjuság..., 150.o.
- ⁶Az MKP Irányelvei a pártszervezetekhez az ifjusági munkáról. PI Arch. 274-18/2. K.: Egységbe ifjuság..., 178-184.o.
- ⁷Az MKP titkársági ülésének határozata. PI Arch. 274/4-31. K.: Egységbe ifjuság..., 161.o.
- ⁸A MADISZ-Központ jelentése a megyei titkári értekezlet alapján az ifjusági szövetség országos helyzetéről. PI Arch. 286-22. K.: Egységbe ifjuság..., 214-216.o.
A magyar ifjuság 600 küldöttjének... első szabad tanácskozása, Ifjuság, 1945. szeptember 22.
- ⁹Az MKP KV Ifjusági Titkárságának jelentése az ifjuságpolitikai helyzetről, 1945 december. PI Arch. 274-18/1. K.: Egységbe ifjuság..., 274.o.
- ¹⁰A MIOT működési szabályzata. PI Arch. 286-192. K.: Egységbe ifjuság..., 312.o.

¹¹Az MKP KV Ifjúsági titkárságának jelentése a reakciós ifjúsági egyesületek feloszlatása után kialakult helyzetről. PI Arch. 286-18. K.: Egységbe ifjúság..., 315.o.

¹²1.8.sz. jegyzet.

¹³Munkában a kongresszus /beszámoló a MADISZ II. Kongresszusáról/, Ifjúság, 1946, október 12.

¹⁴Az MKP KV Ifjúsági Titkárságának jelentése az MKP Szervező Bizottságához az ifjúságpolitikai helyzetről, az aktuális feladatokról. PI Arch. 274-4/29. K.: Egységbe ifjúság..., 262.o.

¹⁵u.o. 360.o.

¹⁶A budapesti ifjúság tiltakozó naggyűlésének határozata a köztársaságellenes összeesküvésről. PI Arch. 286-26. K.: Egységbe ifjúság..., 381-382.o.

¹⁷Egységbe ifjúság..., Gál Lajos: Bevezető tanulmány, 98-99.o.

¹⁸Az MKP KV Ifjúsági Bizottságának a jelentése az ifjúsági szervezetek helyzetéről, az új ifjúságpolitikai feladatokról. PI Arch. 274-18/9. K.: Egységbe ifjúság....., 412-422.o.

¹⁹A MADISZ Országos Vezetőségének határozata az ifjúsági egységsszervezetek megteremtésének segítéséről. 1948.március 11. PI Arch. 286-22. K.: Egységbe ifjúság..., 482-483.o.

BESZÉLGETŐ SAROK

"A TÁRSADALOMNAK PERSPEKTIVÁT KELL ADNI, DE EZ ALTERNATIVÁK ÉS ÜTKÖZÉSEK NÉLKÜL NEM LEHETÉSGES."

A Századvég kérdései dr. SCHMIDT Péter egyetemi tanárhoz, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Államjog Tanszékének vezetőjéhez.

Professzor Ur, ön vezető tanár az egyetemen, aktiv részese a tudományos életnek és ismert alakja a politikához szorosan kapcsolódó tudományos közéletnek is. Arra kérjük, hogy beszéljen indulásáról, és a megtett ut főbb állomásairól.

Valahol ott kell kezdeni, hogy mi volt az a családi millió, amiből indultam, mert a környezet meghatározó tényező volt. Apám téglagyári munkás volt, aki sokmindennel próbálkozott életében, a maga négy elemi iskolai végzettségével. Tehát egyáltalán nem az volt a jellemző, hogy értelmiségi millióben felnőve, otthonról hozott értelmiségi indíttatással jutottam föl az egyetemre. Ez azt is jelentette, hogy én az akkori iskolai viszonyok mellett öt elemi iskolát végeztem el. A szabály akkor a négy elemi volt és ezt követően lehetett polgári iskolába lépni. Ez gyakorlatilag a nyolc osztályt jelentette. Aki a polgári iskolát végezte, az nem akart érettségit szerezni, vagy nem tudott érettségit szerezni. Aki odáig akart eljutni gimnáziumbament. A négy polgári a négy elemi iskola után jött, és ez elégséges volt, hogy valaki elmenjen - mai szóhasználattal élve - ipari tanulónak, akkor inasnak. Miután a kisközségemben középiskola nem volt, akkor apám fölvetette, hogy ő tudná vállalni továbbtanulásom anyagai terheit, ha én vállalom. Én erre igent mondtam. Bejáró tanuló voltam, ami továbbnövelte az anyagi terheket. A bejárás azt jelentette, hogy amíg Mezőberényben laktunk napi 40, Gyomára költözésünk után napi 80 km-t

kellett utaznom, s még erre jött az iskola és a vasutállomás közötti napi 10 km-es gyaloglás.

Akkor kereskedelmi középiskola volt Békéscsabán. Ennek megfelelően én odakerültem és 1947-ben végeztem. Ez azt jelentette, hogy 1945-ben mikor a harmadik osztályt elkezdtem 19 éves voltam, amikor leérettségiztem, akkor 21. Annak ellenére, hogy középiskolás voltam, a látásmódom már a felnőttkéhez közelített. Vagyis a társadalmat akkor már megpróbáltuk a magunk módján szemlélni, és a magunk módján részt venni azokban a folyamatokban, amik Magyarországon 1945-től kezdve végbementek. Ehhez nekem volt egy családi tradícióm is. Apám a Szociáldemokrata Párt megalapítói közé tartozott a községemben. Így ha nem is értelmiségi szinten neveltetem, de érzelmileg otthonról sokmindent kaptam az ő politikai véleményéből.

A községünkben erős Szociáldemokrata Párt volt. Mezőberény ebben az időszakban egy nagyon osztott, politikailag igen strukturált község volt. A 30-as évek végén Németh László egy tanulmányában irt is a mezőberényi választások eredményeiről, ahol azt bizonyítja, hogy hallatlan polarizáció van, egyik oldalon a Szociáldemokrata Párt, a másik oldalon a Nyilaspárt. Tehát ezt a társadalmat ez a két véglet huzza szét, közöttük többé-kevésbé megtudott maradni egy kispárt, de a kormánypártnak már nem volt bázisa a községben. Ez is hozzátartozik ahhoz a millióhoz, amelyből az első indíttatásokat kaptam.

Hogyan hatottak az iskolára a '45 után elkezdődött változások, milyen mozgásokat indítottak el ezek?

Az iskola az iskola volt, ami nagyjából átmentődött. Két-három kivétellel ugyanaz a 30 pedagógus tanított mint 1945 előtt. A politika ebben úgy jelentkezett, hogy a pedagógusok egy része - jórészt egzisztenciális okokból - megpróbált valahogyan alkalmazkodni az új politikai felálláshoz. Ennek megfelelően a pedagógusok között különféle politikai orientáció létezett, de

ez a: oktatásban nem vagy csak kis mértékben jelentkezett. Inkább helyezkedés volt, mintsem egyik napról a másikra egy másfajta világnézet, vagy másfajta politikai álláspont elfogadása.

Ez azt is jelenti, hogy nem jutott be az iskola falai közé a változásoknak az érzékelése?

Azt jelentette, hogy a pedagógusok nem vitték be. Abban az időben a diáknak tilos volt politizálnia, még a Horthy-rendszerből eredően nem lehetett semmiféle pártnak a tagja. A pedagógus számára a rendtartás megsértését jelentette volna, ha pártpropagandát folytat az iskolában. Ennek ellenére voltak politizáló diákok és a pedagógusok nem tudtak ezzel szembeszállni. Voltak tehát ilyenek, de magát az osztályt a különböző politikai álláspontok nem bontották meg, vagyis a társadalomban végbemenő folyamatok az iskolát csak kismértékben érték el. Például az osztályfőnökünk, akit szinte mindannyian szerettünk, a Kisgazdapárt felé orientálódott. Mégis, amikor az iskolában elterjedt a hír, hogy az ekkor folyamatban lévő un. igazolási eljárás során a Jóskát nem akarják igazolni, az osztály tüntetést szervezett. Tudtuk, hogy melyik napon megy. Kiadtuk a jelszót, hogy reggel nyolckor minden osztály maradjon lent és fél kilenckor elindulunk a Városházára előadni, hogy mi pedig a Jóska igazolását kérjük. Ebben nem vett részt tanár, magunk szerveztük. Amikor az igazgató megtudta a szándékunkat rettenetesen megijedt, hiszen ez egy politikai demonstráció volt végül is. Lerohant, és elkezdett fenyegetőzni. Miután senki sem mozdult, azt mondta: gyerekek csinálnak amit csinálnak, csak botrány ne legyen, mert ez az iskola baja lesz. Elmentünk a Városházára. A küldöttség előadta mondanivalóját, majd hátra arc és visszamentünk az iskolába. Ez is ahhoz a millióhoz tartozott.

Amikor 1947-ben végeztem, apám hadifogságban volt. Anyám két testvéremmel élt, nem könnyű helyzetben. Érettségi után a kereskedelmi iskola lehetővé tette, hogy az ember elhelyezkedjen. Megpróbálkoztam vele, de nem sikerült. S akkor ott állt a kérdés: mit csináljak? 1945-ben albérletben éltem fél évig egy diáktársammal, ami anyagilag már nem ment, a kollégium sem ment. Ekkor hatan összefogtunk és megkértük az akkori MADISZ-t, akik önálló villaszerű épületben működtek Békéscsabán, hogy a padlástérben néhány szobát engedjenek át. Megengedték, beköltöztünk. A három szobából ugymond "saját" kollégiumot alakítottunk. Közben kezdődött a népi kollégiumok szervezése országszerte 1946 őszétől. Ennek magját Békéscsabán ez a hat ember alkotta. A kollégium vezetését egy helyi pedagógusra bízta, aki nem engedett minket beköltözni a renoválás alatt lévő épületbe. Gondoltunk egyet, összeszedtük a holminkat és elvittük a romos épülethez, feltörtük a zárat és beköltöztünk. Így alakult meg a kollégium.

A kollégium, bárcsak három hónapig laktam ott, felhívta a figyelmemet arra, hogy van egy olyan mozgalom, mégpedig országos mozgalom, amelyik munkás-paraszt gyerekek továbbtanulását támogatja. Ez akkor, 1947-ben országosan kb. 100 kollégiumot jelentett. Ez csillantotta fel a továbbtanulás lehetőségét számomra is. Miután az elhelyezkedés lehetetlenné vált, a másik oldalról ott volt a népi kollégium. A középiskolában nem voltam jeles tanuló. Volt bennem kisebbségi érzés - részben az otthoni indíttatás miatt is-, kétségeim voltak, hogy egyetemi szinten megállom-e a helyemet. A népi kollégiumi mozgalom viszont azt jelentette, hogy a továbbtanulásra gondolva, nem egyetemre akarok menni, hanem kollégista leszek, illetve maradok. Maga a kollégium nem egyszerűen a lakóhelyet jelentette, hanem speciális képzésben való részvételt is. A kollégium különösen egyetemi szinten, már bizonyos marxista-leninista műveltséget is adott.

Kik oktattak egy ilyen kollégiumban?

Egy-egy alkalommal meghívtunk egyes embereket. Mi pl. elég rendszeresen hívtuk Féja Gézát, aki Békéscsabán élt, irodalmat és irodalomtörténetet előadni. Ez nagy ellenállásba ütközött, mert személyének a megítélése a háboru után eléggé problematikus volt, miután a népi íróknak ahhoz a részéhez tartozott, amelyik állítólag a jobb felé tolódott el a 30-as évek végén és a 40-es évek elején.

A kollégiumok megpróbálták részben külső előadókkal, részben pedig öntevékenységgel megvalósítani a politikai képzést. A kollégiumokban záróvizsgák voltak, mégpedig a közösség előtt. Nem olyan vizsga volt mint a középiskolában, vagy a kollokvium az egyetemen, mert itt a vizsgázó bizonyos kérdéseket kapott, és a kollégium közössége előtt kellett számot adjon arról, hogy neki mi a véleménye. Tehát az volt az ujszerű ebben, hogy nem tananyag volt abban az értelemben, hogy valamit visszakérdeznek. Ez adódott abból is, hogy ez alapvetően politikai képzés volt, nem szakmai. A politikai képzésben, különösen akkor, egy világnézeti horizont jelent meg, és ennek megfelelően méginkább fontossá vált, hogy az egyénnek mi a véleménye egyes kérdésekről.

Az, hogy a politikai képzésen volt a hangsúly, mennyiben jelentett direkt politikai kapcsolódást a társadalomban létező politikai erőkhöz?

Általában a kollégiumokat említem, nem pedig a békéscsabait. Beszélhetünk politikai kapcsolódásról. Lényegében két pártnak volt a NÉKOSZ-ra jelentős befolyása: a Parasztpártnak és a Kommunista Pártnak. A Szociáldemokrata Párt megalapította a maga kollégiumi mozgalmát, a DOKOSZ-t és a Kisgazdapárt is megpróbálkozott a maga keretein belül, tudniillik mind a ketten azt mondták, hogy a népi kollégium kommunista kollégium.

Ez így nem volt igaz. Azonban ha a politikai és ideológiai befolyást mérlegelem, akkor azt mondhatom, hogy a Kommunista Pártnak volt nagyobb hatása. Voltak ugyan parasztpártiak is, de az biztos, hogy a döntő befolyást a világnézet szempontjából, tehát nem a közvetlen pártpolitika szempontjából, nem a népi írók, hanem a marxista tanok jelentették. Abban az időben abban a hitben éltünk, hogy a kettő összeegyeztethető. Az más kérdés, hogy a történelem ezt aztán hogyan intézte el a későbbiek folyamán a Parasztpárttal együtt. De mi abban éltünk, hogy ez a kettő összeegyeztethető valami, mert az igazi magyar mozgalmat a népi írók mozgalmában láttuk, a marxizmust pedig mint ennek elméleti igényü megközelítését fogtuk fel. Nem láttuk azokat a differenciákat, aminek alapján a történelem joggal vagy jog nélkül a népi kollégiumokkal végzett. Már akkor is voltak ezzel kapcsolatos viták, különösen Révainak a Népiesség, magyarság című könyvével, ami közkézen forgó és nagyon sok vitát kiváltó olvasmány volt.

A kollégisták között is volt erről vita?

Hogyne. Voltak viták közöttünk is.

Végül is hogyan jelentkezett a Parasztpárt és a Kommunista Párt között kezdettől fogva meglévő ellentét a kollégiumokon belül? Milyen konkrét következményei voltak?

Erre azt mondanám, hogy nem a pártok jelentek meg itt. Abban a kritikában, ami 1948-ban az MDP részéről a népi kollégiumi mozgalmat tulajdonképpen félretette, volt egy vád, amely szerint a népi kollégiumok avantgard politikai mozgalmak voltak. Ebben nagyon sok igazság volt. Miért? Akkor a magam fejével azt mondtam, hogy a Kommunista Párt hozzám képest, a népiességhez képest polgári, sőt kispolgári, különösen Budapesten. Ha úgy tetszik a pártot is lenéztük. Ezekben az években a

párt nem mint szervezeti, hanem mint eszmei befolyás jelent meg. Ugyanekkor ez volt a helyzet a Parasztpárt részéről is. Sok minden történt. Azok a viták, amelyek a kollégiumon belül folytak, igen gyakran parasztpárti nézőpontról indulókat is eljuttattak a marxizmusig, sőt embereket addig, hogy belépjenek a pártba. Az megint egy érdekesség, hogy 47-ben, amikor leérettségiztem és jogilag is lehetővé vált valamilyen pártba belépni, akkor én a Kommunista Pártba léptem be.

Miért nem a Szociáldemokrata Pártba? Beszél a szociáldemokrata családi indíttatásról, a lakóhelyi szociáldemokrata befolyásról. Történt-e valami az eltelt hónapokban, években, ami meghatározó élményt vagy lökést jelentett a Kommunista Párt irányába?

A felszabadulás előtti Szociáldemokrata Párt a faluban két részből tevődött össze: balszárny és jobbszárny. Ez azt eredményezte, hogy a felszabadulás után a Szociáldemokrata Párt Berényben szétvált Szociáldemokrata és Kommunista Pártra. A Kommunista Párt vezetői baloldali szociáldemokraták voltak ezt megelőzően. Ezért a kettő között nem volt olyan nagy ellentét. Egy másik tényező, hogy 1947-re már többé-kevésbé tájékozódtam. Az én véleményem egy radikálisabb kommunista nézőponthoz állt közelebb. Ehhez az is hozzájárult, hogy ha a falusi politikai struktúrát nézem, akkor az, hogy ki milyen pártba lépett be nem egyszerűen meggyőződés kérdése volt, hanem egy kicsit valamilyen társadalmi réteghez való tartozást is jelentett. Falvakban, különösen a Viharsarokban nagyjából a következő volt a megoszlás: aki "paraszt" az vagy a Parasztpárthoz vagy a Kisgazdapárthoz tartozott. A jobbmódúak a Kisgazdapárthoz, a 2-3 holdasok a Parasztpárthoz. A Kommunista Párt az agrárproletárok pártja volt. A Szociáldemokrata Párt - persze nem kivétel nélkül - fő jellegzetességét tekintve az iparosok pártja volt, hiszen ezen a területen alig volt ipari

munkásság. A társadalmi rétegekhez való kötődés még abban is kifejezésre jutott, hogy pl. a régi gazdakörben alakult meg a Kisgazdapárt, az ipartestületben a Szociáldemokrata Párt, a Kommunista Párt pedig az elkobzott kastélyba költözött be.

Visszatérek az egyetemre kerülésemhez. Az akkori feltételek mellett kizárólag a kollégium segítségével nem tudtam volna továbbtanulni. Anyám képtelen lett volna arra, hogy kollégiumi elhelyezésen túl a szükséges anyagi támogatást biztosítsa. Viszont kaptam a községmentől ösztöndíjat, ami nem volt ugyan túl nagy, de mindenképpen fontos segítség volt. A kettő együttese lehetővé tette a továbbtanulásomat. Először kollégiumba jelentkeztem, mégpedig az akkori Győrffy Kollégiumba. Felvételi vizsgát tettem, aminek alapján felvettek, de helyhiány miatt nem a Győrffy, hanem a Szabó Dezső Kollégiumba. Ez az épület az akkori Eszterházy, ma Puskin utcában állt. Oda kerültem.

Akkor a kollégiumok tarhálásból éltek, kit melyik üzem, milyen szervezet támogatott. A Szabó Dezső Kollégium nagyon elesett, szegény kollégium volt. Ez többek között abban is kifejezésre jutott, hogy egy nagy szobában 12-en laktunk, emeletes ágyakban aludtunk, és pl. ablaküveg nem volt, csak 1947 decemberében jutottunk hozzá. Bomba szakította le az épület egyik oldalát, a körfolyósóból is hiányzott egy darab. A kollégiumot úgy lehetett megközelíteni, hogy letettünk két deszkát és azon jártunk át. Amikor idekerültem sok dologgal segítettek bennünket. Voltak különböző segélyek, amit a MEFESZ osztogatott a diákok között, pl. cipőt, zubbonyt kaptunk.

Durván 60-as létszámú kollégium volt, általában a népi kollégiumok nem voltak nagyobbak. Negyven, ötven, hatvan, maximum 80-as létszámmal, ahogy én ismertem, és amennyire emlékszem rá. Ennél nagyobb alapegységként elképzelhetetlen. Igazi közösséget ekkora méretek mellett nem lehetett volna kialakítani.

A kollégiumok elvileg autonómok voltak, anyagilag abból éltek, amit meg tudtak szerezni. A népi kollégiumi mozgalom

bázis szervezete a Győrffy volt. Ez azt is jelentette, hogy az induló kollégiumoknál nagyon gyakran a Győrffy adta az első igazgatót. Annak, hogy a saját képére formálja őket, ez volt az egyik módja. Így lett a Szabó Dezső Kollégium igazgatója Liptai Ervin, aki most történész és Mohácsi László, aki később jogász lett, a titkára. De akkor ezek még vegyes kollégiumok voltak. Orvosok, közgazdászok, jogászok együtt voltunk. Sőt a szobámban lakott Lőkös Imre, aki - ha jól emlékszem - a Parasztpárt ifjusági szövetségének /EPOSZ/ volt a főtitkára. Mindenesetre országos vezető volt, akit vidékről hoztak fel, de semmiféle lakást nem tudtak adni neki. Így betették a Szabó Dezső Kollégiumba. Nem is volt egyetemi hallgató, mégis ott élt közöttünk.

Amikor a kollégiumba fölvettek, akkor én azt kérdeztem - miután a középiskolai eredmények alapján kishitűség volt bennem -, hogy melyik egyetemet tudom a legkönnyebben elvégezni. Azt mondták, hogy a Közgazdasági Egyetem közigazgatási szakára iratkozzam be. Akkor én odamentem. Tehát nem a szakma vonzása, hanem a kollégiumi mozgalom hozott. 1947 szeptemberében beiratkoztam a közigazgatási szakra. Ebben az időszakban azonban már a NÉKOSZ-t elkezdték a szakma irányába terelni. Ekkor jelentek meg az első kommunista birálatok, mármint a Kommunista Párt birálatai, hogy a kollégiumoknak az egyetem felé kell fordulniuk. A kollégiumoknak ehhez valamennyire igazodni kellett, mert pl. voltak olyan kollégiumi tagok, akik nem is iratkoztak be az egyetemre, mégis senkinek sem jutott eszébe kizárni őket a kollégiumból. Megjelentek tehát ezek az új törekvések, amely szakosította a népi kollégiumokat. Minden szakmának egy vagy több kollégiumot kell alapítania. Ez akkor, 1948 tavaszán már erőteljesen összekapcsolódott az MDP-nek - elsősorban a kollégiumok már jelzett avantgardizmusát célba vevő - NÉKOSZ elleni támadásával.

A Győrffy Kollégium milyen hatást próbált bevinni a népi kollégiumi mozgalomba, mennyit őrzött meg hagyományából?

A Győrffy Kollégium a maga mintájára csinálta a népi kollégiumi mozgalmat. A Győrffy Kollégiumot tekintették a mozgalmon belül a példaképnek. A Győrffy-kollégisták megkülönböztetett megbecsülésben részesültek a többi kollégistához képest. A többi kollégium politikai színezetét tekintve sem volt egységes, pl. a Szabó Dezső Kollégium sokkal inkább parasztpárti volt. Még egyszer, ez nem azt jelentette, hogy a párt irányította, hanem az ott lévő tagok világnézete, elképzelései a világról, a társadalomról sokkal inkább egy népies irányultságot mutattak. Bár a Győrffy Kollégium is erről a talajról indult, de ott már 1947-48-at megelőzően balratolódás következett be. A Szabó Dezső Kollégiumban ez kevésbé érződött.

A kollégiumok belső életében, illetve külső kapcsolódásaiban érezhető volt-e az a változás, ami közben az országban történt? Felgyorsult a hatalmi harc és gyakorlatilag az 1947-es választásokat követően alapvetően módosult az ország politikai palettája. Gondolunk itt olyan "jelzésekre" mint pl. a Magyar Függetlenségi Párt betiltása, és majd 1948 nyarán a két munkáspárt egyesülése kommunista vezetéssel.

A népi kollégiumok végül is baloldali politikai mozgalmat jelentettek. Így ezek az 1947-es választási eredményeket és az időszak politikai törekvéseit győzelemnek fogták fel. Egyértelműen az volt az álláspont, hogy egyre erősebbek vagyunk, ez az igazi.

1948-ban, a két munkáspárt egyesülése után a MAKE és a DOKOSZ megszüntetésével együtt létrehozzák az egységes kollégiumi mozgalmat, s ebbe integrálódik a NÉKOSZ is. Ezzel párhuzamosan szak-kollégiumok keletkeztek. Ez egyik oldalról szükségszerűen a tanulás felé fordulás eredménye volt, másfelől

viszont annak a következménye, hogy az MDP nem nézte jó szemmel az egész kollégiumi mozgalmat, elsősorban avantgard-jellege miatt. Mindenesetre a szak-kollégiumok létrehozásával döntés született a DOKOSZ és a MAKE feloszlataásáról, de nem a kollégisták feloszlataásáról. Az új kollégiumokba bekerülhettek DOKOSZ-hallgatók ugyanugy, mint MAKE-hallgatók, már aki akart. Különböző, elsősorban továbbtanulási okok miatt a hallgatók zöme átjött ezekbe az egyesült kollégiumokba. Ez kezdetben jelentős belső politikai ellentmondást okozott, bizalmatlanság volt a DOKOSZ- és a MAKE-kollégistákkal szemben, miután a népi kollégiumok tulsulyban voltak. A NÉKOSZ összetartó erejét mutatta, hogy az egyesülést, én ugy mondanám, két hónap alatt megemésztette. Képes volt besorolni ezeket az embereket a maga táborába. A tanév befejezéséig tulajdonképpen egységes szak-kollégiumok jöttek létre. Ez azt is jelentette, hogy ideológiailag képes volt átállítani a más indittatásuakat. Ez nem volt könnyü. Én részt vettem azokban a harcokban, amelyek kollégium-foglalásként az Üllői uti Mária Terézia laktanyában zajlottak le. Ott volt egy DOKOSZ kollégium. A romos épületben volt egy bizonyos rész, amit rendbehoztak, de abban az időben a NÉKOSZ azt állította, hogy ő hozta rendbe, és a DOKOSZ is ezt állította. Elindult a háboru, hogy ki foglalja el. A NÉKOSZ mozgósított, hogy megvédjük a kollégiumot. Szabályos verekedések voltak egészen addig, mig Rajk, aki akkor a belügyminiszter volt, bele nem szólt. Tudniillik ez kezdett egészen véres és komoly képet mutatni, mert a Szociáldemokrata Párt elkezdte felhozni Csepelről a tagjait, hogy a fiaikat bántják. Ekkor lépett közbe Rajk, hogy ez már nem ifjusági belügy, hanem rendőrségi ügy, nem hagyják, hogy ebből társadalmi konfliktus keletkezessen. Tehát ilyen ellentétek is voltak.

A szakosítás után a következő lépés a párt részéről a NÉKOSZ-kritika volt, s az már bizonyos megrázkodtatást okozott. Biztos, hogy a kritikában az MDP sok igazat mondott, például azt, hogy a tanulás felé kell fordulni, és a népi kollégiumok

nem a szakmák irányába orientálták az embereket. No, és az avantgardizmus. Én pl. beléptem ugye a Magyar Kommunista Pártba, mégpedig azért, mert az tartottam számomra megfelelőnek, de eszembe sem jutott, hogy átjelentkezzem a pártba, amikor Budapestre felkerültem. Az engem itt nem érdekelt, én kollégista voltam és ez ezer százalékkal több, mint párttagnak lenni. Az avangardot ilyen értelemben mondom. Tehát ebben a kritikában voltak igaz elemek, de végül is eredményét tekintve a népi kollégiumok végét jelentette. Ezt már akkor éreztük, volt is ezzel szemben ellenállás, de persze sokkal inkább zavarodottság.

Válaszul a párt kerületenként összegyűjtötte tagjait, tehát egyetemeknek megfelelően, és el kezdte magyarázni. Akkor már nagyon sokan érezték, hogy a "mosdóvízzel együtt a gyereket is kiöntik." A kollégiumon belül is voltak politikai viták arról, hogy hogyan kell ezt értelmezni, mennyire igaz, mennyire nem igaz. Ezzel együtt elkezdődött egy dezideológizálás és depolitizálás is, ami a dogmatikus marxizmus bevitelét jelentette a kollégiumba. Viszont ennek fogadtatása korántsem volt olyan egyértelmű, mint a pártszemináriumokon - és ez megint csak a kollégiumok avantgardizmusával, a hagyományos tekintélytisztelet elutasításával van összefüggésben. A mi társadalmi nézőpontunk azért is más volt, mert erős elkötelezettségünk volt a falu, a társadalmi osztályunk mellett. Ebben benne volt a népiesség egész ideológiája. Ennek következtében annyira dogmatikusan a marxizmust sohasem tanulták, oktatták a népi kollégiumokban, mint általában akkor már a pártszemináriumokon.

A kollégium mint egész, illetve az adott kollégium tagjai hogyan és mennyiben vettek részt a társadalomban folyó politikai küzdelmekben a kollégiumon kívül?

Én elbeszélések és dokumentumok alapján ismerem azt, hogy a Győrffy Kollégium erősen részt vett, különösen a földosztásban, és egy sor más dologban. Amikor én 1947-ben bekerültem a Szabó Dezső Kollégiumba, a politikai elkötelezettség és aktivitás már nem volt ugyanaz, közvetlen részvétel a nagy pártmozgalomban alig volt. Megkezdődött azonban az egyetemen belüli mozgalmakba való bekapcsolódás.

Mi az egyetemet úgy tekintettük egészen 1948-ig, hogy hozzánk képest egy reakciós társaság, akivel nekünk nincs mit kezdenünk. Jól van, vizsgázni kell, de engem egyébként az egyetemi közélet nem érdekelt. Amikor a tanulás felé indult el a MEFESZ, a kollégiumok az egyetemi mozgalomba is bekapcsolódtak. Az induló és balra tolódó MEFESZ-nek - amelyen belül különböző politikai áramlatok léteztek - a népi kollégisták voltak a baloldali bázis.

Abban az időben még a tanszékek nagyjából a régiékek maradtak. Az akkori rendszer úgy nézett ki, hogy volt a tanszéken egy szék, amelyet elfoglalt a tanszékvezető. Ezenkívül volt valamiféle segédlet, amely kiszolgált a professzort, mégpedig a hallgatók közül önkéntességi alapon - ma ezt demonstrátornak nevezik. Amikor a kollégiumok bekapcsolódtak az egyetemi mozgalomba, akkor az volt a feladat, hogy a népi kollégisták törjenek be ebbe a körbe. Szereposztás volt, hogy ki melyik tanszékre megy. Ez azzal az eredménnyel is járt, hogy az 50-es évek legelején, amikor elkezdődik a tansegédlet kiépítése, mert bevezetik a gyakorlati órákat, ezeknek az embereknek egy része ott ragadt az adott tanszéken. Ez történt velem is. Nekem az volt a feladatom, hogy az Alkotmányjogi Tanszékre menjek be. Tehát elindult az egyetem felé egy ilyen fajta népi kollégiumi áramlat, és felvetődött, hogy tessék tanulni, egy népi kollégista nem lehet utolsó. Ez már a 48-as időszak, amihez ugyanakkor hozzátartozott az a depolitizáltság, ami azt az időszakot nagyjából jellemzi, és ebben az értelemben összekapcsolódik a NÉKOSZ felszámolásának egész koncepciójával.

A kollégiumban eltöltött évek mennyire hoztak létre stabil, megőrzött generációs kapcsolatot?

Szerintem maradandó nyomot hagytak. Két dolgot mondanék erről. Pl. a felszabadulás előtt alakult Győrffy Kollégiumban 1947-ben létrejött a volt kollégisták kollégiuma. Vagyis az innen kikerült embereknek többet jelentett a közösséghez való tartozás, mint a jobb egyéni életkörülményekért folytatott harc. Sokan akkor már régen nem voltak egyetemi hallgatók, valahol a mozgalomban, az apparátusban dolgoztak. A többi kollégiumban ez nem volt olyan erős, hiszen többnyire 1947-ben alakultak és 1948-ban már meg is szüntek. A másik a népi kollégiumi mozgalomnak az alapvető társadalmi jelentősége abban volt, hogy új generációt, új szintet hozott az értelmiség soraiba. Én nem tudnám százalékban kifejezni, de azért a tízezer kollégista az már szám a magyar értelmiségen belül. Tehát annak a változásnak, ami az értelmiségen belül végbement, az első kiindulópontja a népi kollégiumi mozgalom volt. Az értelmiség átformálásában, ha nem is volt meghatározó szerepe, de jelentős befolyásoló tényező volt. Ebben az értelemben is közösségalkotó volt. Ma is majdnem minden kollégium volt hallgatói bizonyos időközönként összejönnek. Pl. a Szabó Dezső Kollégium volt hallgatói a Népfront keretében havonta egyszer összeülnek és különböző kérdésekről vitatkoznak.

A népi kollégiumok elleni támadás az milyen hatással volt az egyes kollégistákra? Milyen arányban sikerült beintegrálni őket baloldaliságuknál fogva a mozgalomba?

Itt két dolog volt lehetséges. Az egyik, hogy én egyetértek a kommunista párttal, de meg vagyok győződve arról, hogy a párt hibát követett el a népi kollégiumok feloszlásával. Volt aki így fogalmazott, volt aki keményebben: gyanus nekem az a párt, amelyik a népi kollégiumokat feloszlatta. Az esetek

többségében az a körülmény, hogy a kollégiumok sorsa így alakult, nem azt a következtetést vonta maga után, hogy én kilépek a kommunista pártból, tehát a baloldaliságomat feladom. Önmagamot tagadnám meg, ha ebből olyan következtetést vonnék le, hogy a baloldalt kell elhagynom, mert a kollégiumokat felszabták. A folyamat, amelyről beszéltünk, tehát így nézett ki: volt először a szakosodás, majd a NEKOSZ-kritika, utána következett a kollégiumok államosítása. Ebből kiderül, hogy a kollégiumok nem szűntek meg egyik napról a másikra, hanem itt is a "hires" szalámi-politika folyt, és ezért a dolgoknak az egyértelmű megítélésére nem volt lehetőség. Még azt se merném állítani, hogy a Magyar Dolgozók Pártjában koncepcionálisan kidolgozták, hogy ezeken meg ezeken a lépéseken keresztül kell a népi kollégiumokat megszüntetni. Eredményében azonban ez történt, de az említett fenntartásom ellenére állítom, hogy történelmi perspektívából nézve hiba volt a népi kollégiumok megszüntetése. Messze vagyok attól, hogy azt higgyem, hogy a népi kollégiumok ugyanolyanok maradtak volna az 50-es években is. Nyilvánvaló, hogy osztoztak volna a politikai rendszer sorsában.

Térjünk vissza a személyes sorsra, 1948-49-ben vagyunk. Mi történik?

1948 szeptemberében kerültünk át a jogra, s vált az ittlévő társaság jogásszá. 1948 szeptembere már az az időszak, amikor a kollégium az egyetem politikai munkájában jelentősen részt vállalt.

Ebben az időben a MEFESZ fő irányvonala az oktatás-centrikus politika volt. Meghirdette a tanulóköri mozgalmat, ami azt jelentette, hogy ne csak előadásokat hallgass, hanem közösen gondold is végig a tananyagot. Ez tehát nem hivatalos egyetemi mozgalomként, hanem társadalmi kezdeményezésként indult. Ekkor még a szemináriumok nem tartoztak a hivatalos tanzéki oktatáshoz. A részvétel önkéntességen alapult, de aki

belépett, annak kötelező volt a megjelenés és az aktív részvétel, például gyakorlatvezetés. A mozgalom elsősorban politikai indíttatású volt, így a csatlakozás is döntően politikai kérdésként jelentkezett, tehát aki nem vállalt közösséget a MEFESZ-szel, az nem lépett be. Tehát elindult a MEFESZ-en a tanulás, és ugyanakkor megmaradt a politizálási irány is. Ehhez azután létrejött a pártszervezet is. Bekerültem annak vezetőségébe, amely döntő részben hallgatókból és néhány olyan oktatóból állt, aki félállásban oktatott az egyetemen. Például a pártszervezet akkori titkára egy BM-ben dolgozó ember volt - nem jut eszembe a neve -, akit a Rajk-per során később letartóztattak. A letartóztatásról úgy szereztünk tudomást, hogy egyszerűen kaptunk egy értesítést, mely szerint X elvtársat államellenes összeesküvés miatt letartóztatásba helyezték, és kéri a pártszervezetet, válasszon más titkárt. Legfeljebb megdöbbenést keltett, hogy ez tényleg ilyen ember volt. Azután, én mint titkárhelyettes, átvettem a titkári feladatokat, és később, valamikor 1949 végén vagy 50 elején formailag is megválasztottak a pártszervezet titkárává, de ez már egy más időszak.

Én azt hiszem, hogy a mai ifjúság erre az időszakra úgy tekint, mintha akkor már valaki tudatosan látta, vagy politikai vakság volt benne, ha nem látta azokat a hibákat, amelyeket ma már megállapítanak. Benne élni, az nem ugyanazt jelentette. Az addigi, a kommunistákhoz kapcsolódó politikai mozgalmakban részt vevő emberek számára ez a győzelem időszaka volt. Győztünk!

Hallatszottak azért olyan hangok, hogy a parasztot be kell nyomni a tsz-be, hiszen a mezőgazdasági szövetkezetek a felemelkedés útjait jelentik számukra. Szabad itt kényszert alkalmazni? Tulajdonképpen kis kényszer. Szóval az ember sokmindent önmagának is megmagyarázott. Szóval ez a konfliktus azért nem ilyen egyértelmű.

Az 1953 utáni időszak az, amikor a kérdések tulajdonképpen társadalmi szinten, politikai problémákká válnak, és akkor már elkezdődik egy osztódás, de csak akkor.

1950-51-52-ben ezek még nem hatnak, hiszen a viták nyilvánosságát a politikai rendszer nem fogadta el, sőt üldözte. Bizonyos kérdőjelek azonban megrajzolódtak: egyik emberben kisebb, a másikban nagyobb mértékben, de semmiképpen nem úgy, hogy én most vagy kilépek a pártból, mert becsületes akarok lenni, vagy bentmaradok a pártban, és akkor becstelen leszek. Nagyon könnyű ezt az értékitéletet így elfogadni, de abban a korban élve a kérdések nem így merültek fel. Ez az oka, - bármilyen furcsa is -, hogy 1953-54-ig ennek a pártszervezetnek voltam a titkára.

Az egyetem elvégzése után hogyan alakult a sorsa?

1951-ben végeztem, és bent maradtam az egyetemen tanársegédként, de egyuttal jelentkeztem az akkor induló aspiranturára, amelyre ősszel fel is vettek. Részben oktattam, részben disszertációírással és a vizsgákkal foglalkoztam 1955-ig. Az aspirantura lejártát követően, miután az egyetemen nem volt hely, Pécsre kerültem. 10 hónapig oktattam a pécsi egyetemen, és 56 februárjában átjöttem a Jogtudományi Intézetbe. Ennek munkatársa voltam 56 februárjától 1966-ig, tehát tiz évig.

Az 1953-56 közötti időszakban már láthatóan polarizálódnak valamelyest a politikai erők. Hogyan jelentkezett ez a polarizáció az egyetemi miliőben?

A probléma úgy jelentkezett, hogy a politikai rendszer milyen irányban fejlődjen tovább. Azonban a párttagok között is voltak olyanok, akik ezt nem tartották alapvető kérdésnek. Szóval polarizációról csak abban az értelemben lehet beszélni, hogy a magyar népi demokratikus ut értékelésében és tovább-

fejlesztésének perspektívájában ki milyen álláspontra helyezkedett. Ebben a tekintetben egy eléggé, - ha nem is szervezetenként -, de elkülönült álláspontok voltak. De azért a párton belül képviselt álláspontok voltak. Nagy Imre a párton belül csinált egy, a Rákosiétól eltérő programot. Tehát az osztódás nem kívül, hanem a párton belül jelentkezett.

Ez mennyire jelenik meg a felszínen?

A politikai vitákban eléggé jelentősen. A központi vezetőségi határozatokat nézve, időnként csak érezni lehetett, hogy egy-egy határozat melyik szárnyhoz kapcsolható. A határozatok szintjén persze ez nem úgy mutatkozott, hogy Nagy Imréék sikere, egy-egy előremutató döntés, hanem úgy, hogy a párt ilyen döntést hozott. Az egy másik kérdés, hogy ezeket a döntéseket az ember hogyan értékelte, mennyiben értett velük egyet, vagy mennyiben nem értett velük egyet. Ez azt jelentette, hogy a társadalomban - és a pártban is -, egy politikai osztódás következett be. Nagyon gyakran nem a nyilvánosság szintjén, a párt egységét nem adta fel, és a párttagságtól is azt várta, hogy ezt ne adja fel. Ez az osztódás nem csak az egyetemen, hanem az egész magyar társadalomban végbement. Például a mezőgazdaság átalakítása tekintetében. Ebben a kérdésben Nagy Imre a Rákosi-féle "hivatalos" vonaltól eltérő koncepciót képviselt, és ez nem csak az elvi állásfoglalásokban jelentkezett, hanem taktikai kérdésekben is. Rákosi a pártapparátusra tudott támaszkodni, így Nagy Imre a Hazafias Népfront erősítésével próbált a maga irányvonala számára bázist teremteni. Tehát ezek a viták a párton belüli politikai harcok voltak, amelyek természetesen a párttagságot is megosztották. Ez az osztódás 1953-tól 1956-ig tart. 1956-ra ez az osztódási folyamat eljut addig, hogy megszűnteti a párt egységét. Ekkor már az ellentétek szervezetenként is kifejeződnek - gondoljunk csak pl. a Petőfi-Kör-beli vitákra. Amikor Magyarországon a

válság nyíltan megmutatkozik, akkor már nincs a pártnak többé olyan szervezete, amely egységesen képes lenne valamilyen irányba elindulni. A magyar krízis azt jelentette, hogy a párt megszűnt olyan szervezet lenni, amely képes tömegeket ilyen vagy olyan irányban mozgatni. A párt egységének ez a bomlása tulajdonképpen a krízis egyik oka. Az 1956 utáni vitákban is fontos politikai kérdéssé vált, hogy az ellenforradalom három megjelölt oka közül - Rákosiék politikai hibái, Nagy Imre revizionizmusa és a külföldi beavatkozás - melyik a legdöntőbb. Aki "balra állt", azt mondta, hogy 1956 ellenforradalom, a többi mellékes. Aki "revizionista" volt, azt mondta, hogy az 56-os krízis oka a Rákosi-vezetés hibáiban keresendő. Tehát 56 októberét követően, de lényegében még 57-ben is ez egy valóságos vita volt. Ezt mi sem mutatja jobban, mint az, hogy amikor a párt ebben a kérdésben állást foglalt, akkor az V. kerületben volt egy pártaktiva, amire meghívták Molnár Eriket, aki pontosan az ellenkezőjét mondta, mint a párthatározat. Nyilvánvalóan itt nem egyszerűen az V. kerületi pártbizottság állásfoglalásáról volt szó, nem is Molnár Erik személyes álláspontjáról, hanem arról, hogy Molnár Eriknek azt mondták: "Mondjál csak mást is". Tehát a párton belüli osztódás továbbra is fennállt, s különböző erők, nemzetközi erők is szerepet játszottak abban, hogy az álláspontok hogyan fogalmazódtak meg. Ha megnézem, akkor persze voltak ellenforradalmi tendenciák ebben a krízisben, de annak, hogy ezeket az ellenforradalmi tendenciákat ez a rendszer nem tudta önmaga megoldani, az volt az oka, hogy a rendszer híveit jelentő tömegek elvesztették a biztonságukat.

1956 októberében, amikor nekem úgy tették fel a kérdést, hogy: most mi legyen? Mert az utcán vannak az emberek, vörös lobogót égetnek - tény-, a csillagot leverik - tény -, velük szembemenni, vagy velük együttmenni? Én akkor azt mondtam, hogy egyiket sem, ti., ha velük megyek, akkor ez már nekem nem tetszik, mert olyan politikai erők is szerepet játszanak, akikkel én nem tudok egyetérteni. Tehát, ha egy szocializmust

tagadó álláspontra helyezkednek, én nem tudok velük az utcára menni. De nem tudok az utca ellen sem menni, mert ha az utca ellen megyek, akkor Rákosit támogatom, Rákosit pedig nem akartam támogatni. Mi marad a megoldás? Otthon maradok. Nem veszek részt. A rendőrség egy jórészében, s fegyveres testületekben ezek a politikai folyamatok ugyanigy játszódtak le. Semlegesítették ezeket az erőket. Annak, hogy Magyarországon a fejlemények eddig mentek, egyik oka éppen ebben keresendő. Rákosiék hibája, hogy ezt az osztódást eddig vitték és a pártvezetés hibája, hogy nem tudta megteremteni azt az integrációt, amely egy ütőképes pártot meg tudott volna tartani. Ez az 56-os események óriási tanulsága. Máig ható tanulsága, mert napjainkban hasonló jelenségek vannak - nem ugyanazokkal a kérdőjelekkel, nem ugyanazokkal a válságjelenségekkel -, de ugyanazok a problémák merülnek fel. Mennyire tudom a szocializmus erőit ütőképesen megtartani? Ma is van egy olyan tendencia, hogy a társadalom anarchikus világba tart, mert nem lehet összetartani azokat, akik a szocializmus megtartása oldaláról közelítik a társadalmi kérdéseket, de ugyanakkor reformot akarnak, tehát bizonyos dolgokban másként akarnak eljárni. Nincs integrációs funkciója a pártnak. Ez központi problémája a mai politikai berendezkedésnek is. Ennek a gyökerei ott vannak 56-ban, és ezért nagy tanulság 1956.

Maradjunk még ennél a kérdésnél! A generáció számára a professzor urral együtt induló népi kollégisták számára ez a dilemma, hogy a néppel az utcán, vagy a nép ellen az utcán, hogyan oláódott fel, hova sodródtak, hova kerültek?

A zöme oda sodródott, ahová én. Tehát sem az utcára, sem az utca ellen. Ez általában így volt. Voltak persze olyanok is, akik azt mondták, hogy adott feltételek mellett lövök az utcára, mert ez ellenforradalom. A fegyveres testületeken kívül is, nyilván az egyetemek keretében is. Én ebben az időszak-

ban nem voltam az egyetemen, így nem tudom pontosabban megítélni, de biztosan itt is voltak olyanok, akik egyértelműen azt mondták, ez ellenforradalom, az ellenforradalomra pedig lőni kell. A zöme azonban nem ilyen volt, és nyilván voltak olyanok, akik azt mondták, hogy ezt én még mindig nem tudom ellenforradalomnak elfogadni, annak ellenére, hogy a vörös zászlót égetik, mert másképp itt reformokat nem lehet végrehajtani. Az osztódás ebben a generációban is ugyanolyan módon alakult, mint a társadalomban, de a fő jellemző: a passzivitás. Ezek a mozgások mindazokat, akik a szocializmus ellen fel akartak lépni, az egység irányába terelték, a szocialista erőket pedig szétverték. Ez a politikai konstelláció teremtette meg 1956 októberét.

A konszolidáció és a külföldi szocialista országokban elindult folyamatok eredményeképpen - különösen Lengyelországról van szó -, a 60-as évek eléggé pezsgő vitakorszakot jelentettek a magyar társadalom életében. Gondolok itt a Molnár Erik vitára, a népi demokrácia-vitára 64-65-ben, vagy az antropológiai vitára, szintén ugyanebben az időben, vagy a Tőkei által elindított termelési mód vitára. Tehát egy eléggé pezsgő szellemi élet alakult ki Magyarországon is. Ez az idő, amikor a politikához közvetlenebbül kapcsolódó tudományágak ki tudnak törni az addigi blokkból - gondolok itt a szociológiára, s ennek politikai változatára is. Ha jól tudjuk, ez az időszak az, amikor a professzor ur bekapcsolódott ebbe a politikához közvetlenebbül és intézményesen is kapcsolódó tevékenységbe. Itt elsősorban a Társadalomtudományi Intézet létrejöttére, az abban való részvételre gondolok.

Itt két dolgot kell előrebocsátani, az 1956 november 4-ét követő időszak alapkérdése a konszolidáció megteremtése. A szocializmusnak valamiféle elfogadtatása azzal a társadalommal, amelynek jelentős része ilyen vagy olyan módon nemet mondott rá. Ez az időszak tulajdonképpen nem a politikai viták időszaka, az akkori pártvezetés nem tudott arra az állás-

pontra helyezkedni, hogy politikai kérdésekről nyíltan lehessen vitatkozni. A konszolidáció azt jelentette, hogy valamilyen módon be kell állni a sorba. Ez nagyon sokféleképpen történt. Amikor az MSZMP meghirdette, hogy az MDP feloszlata után, egy új kommunista pártot akar szervezni, lehetővé tette, hogy az MDP tagjai válasszanak a belépés kérdésében. Ez egy nagyon lényeges dolog volt Magyarországon, és éppen a lengyel viszonyokhoz képest egy más felállást adott. Az MSZMP létszáma kb. fele lett, mint az MDP létszáma volt. Hogy ki miért lépett be az új pártba, az nagyon sokféle motiváción alapult. A belépés nem egy egységes politikai állásfoglalás eredménye volt. Volt olyan álláspont, hogy ez az a párt, amely végül is a szocializmust megvédte, volt aki azt mondta, hogy nincs ugyan meg minden garancia arra, hogy a megelőző időszak hibái nem ismétlődnek meg, de adott feltételek mellett kivülmaradás demonstráció a szocializmussal szemben. Ahogyan a belépés, ugyanúgy a kivülmaradás is nagyon sokirányú elképzelésekből született. A konszolidáció tehát társadalmi kompromisszumok eredményeként jött létre. Az igazi viták a társadalom továbbfejlődésének kérdéséről a 60-as években indultak meg, amikor ez a politikai berendezkedés társadalmilag többé-kevésbé elfogadottá vált. Akkor kezdődik az a felpezsdülés, ami jellemzi a 60-as éveket. Kezdetben indulási problémák voltak. Most állítottam össze a könyvemet, ami lényegében 70-től napjainkig legjobbnak minősíthető tanulmányokat tartalmazza. Rengeteget kinlódtam, hogy mit csináljak a 60-as évekkel. Van egy fejezet, ami így szól: Állampolgári jogok a szocialista politikai rendszerben. Az állampolgári jogokkal én az Intézetben foglalkoztam 1963-ban. Akkor készült ott egy kötet. Az állampolgárok jogai a Magyar Népköztársaságban címmel. Szerintem nyitás volt ez, abból a szempontból, hogy a témát nem a hagyományok, hanem a tények oldaláról közelítettem meg. Megpróbáltam vázolni, hogy hogyan jelentkeznek a szocializmus politikai rendszerében az egyest megillető és az államot korlátozó jogként. Akkor ennek komoly

jelentősége volt. Ennek ellenére, azok a fogalmazványok, melyek 64-65-ben születtek, a 70-es évekhez képest mégis nagy különbséget mutatnak. Ez is mutatja, hogy abban az időszakban, a nézetekben is végbement egy fejlődési folyamat. Ez az az időszak szerintem, amikor a politikai vezetésben is elfogadásra került, hogy a tudománynak és a társadalomtudománynak viszonylagos autonómiájuk van, amit az 50-es években soha nem ismertek el. Akkor a társadalomtudományoknak azt a funkciót adták, hogy a párt politikáját támasszák alá. Ez a 60-as években úgy változik, hogy azt mondják, hogy a társadalomtudományok a maguk eszközeivel dolgoznak, ez azonban nem azt jelenti, hogy a politikai vezetés nem akar befolyást gyakorolni rájuk, csak nem direkt, központi utasításokkal, hanem nézetekkel való ráhatás útján. A 60-as évek az az időszak, amikor egy ilyen felszabadulás végbemegy, persze nem ellentmondások nélkül, s ebben máig ható ellentmondások vannak.

Milyen okokra vezethető vissza, hogy professzor ur 66-ban visszatért a Karra, tehát szervezesebben kapcsolódott az oktatáshoz?

Ennek egyszerűen külső okai vannak. 1956 februárjában Pestre jöttem, feladtam a pécsi állást, a Jogtudományi Intézetben helyezkedtem el, és 59-ben félállással kerültem vissza a taniszékre, s így oktattam 66-ig.

Ez egyébként egy nagyon kellemes időszak a életemnek. Azért kellemes, mert az egyetemi oktatásnak vannak óriási előnyei. Egy intézeti kutatómunkának is vannak előnyei, meghatározott hátrányokkal. Az oktatás nagy előnye, hogy az ember évente kénytelen a maga tudományterületét követni, leadni, foglalkozni vele, tehát áttekintő készséget ad. Az oktatás önmagában a tudományos munka nagyon lényeges része. Nemrég hallottam, hogy külföldön, egy egyetemi oktató ezzel a mottóval jelentette meg tankönyvét: "Ami ebben a könyvben van, azt

hallgatóimtól tanultam." Alapigazságot fogalmaz meg. Naponta ütközni nézetekkel ez egyben tanulást is jelent. Van az oktatásnak egy óriási hátránya is, tudniillik rettenetesen időigényes. Az Intézetnek viszont óriási előnye: az embernek van ideje ahhoz, hogy valóságosan kutasson, s óriási hátránya, hogy be tud szűkülni, még jobban mint az egyetemen. Intézetben kutatni és egyetemen oktatni, ez valahogy a kettő kiegyenlítése.

A visszakerülés az egyetemre, végülis egy külső tényezőn mulott. 1966 februárjában meghalt Beér János. Ez azt jelentette, hogy őt pótolni kellett a tanszéken, s én ezt a megoldást választottam. A tanszéktől tulajdonképpen, annak ellenére, hogy a közvetlen munkában nem vettem részt, soha nem szakadtam el.

A 70-es évek elején, amikor a Társadalomtudományi Intézet megalakult, megint kicsit a véletlen is közrejátszott abban, hogy a sorsom így alakult. Az Intézet egyik megbízatása volt a tanács-törvény kimunkálása, bizonyos politiológiai problémáinak tisztázása. A Társadalomtudományi Intézet akkor - többek között - a Jogtudományi Intézettől kért segítséget. A Jogtudományi Intézet engem jelölt ki, hogy meghatározott időre menjek át. Az Intézet, az életem szempontjából megint egy nagyon lényeges dolog volt. Megint lehetőséget jelentett kitörni a szűk jogi megközelítésből. Az élet rákényszerítette az embert arra, hogy más tudományágakkal együtt dolgozzék, más tudományágakat művelő emberekkel a maga nézeteit ütköztesse. Filozófusok, közgazdászok, pedagógusok dolgoztak együtt. Ez egyrészt megerősíti az embert, mert amit a jogtudomány oldaláról megfogalmazott, azt ütköztetni tudja más megközelítésből adódó nézetekkel, másrészt sok más elemet is be tud vinni a maga gondolkodásába. Olyan elemeket, melyek megvonására egy jogi környezetben önmagában nem képes. Ezért, ha az alkotmányjogászok között el kell helyeznem magamat, én politikatudományi oldalról közelítő, s nem jogdogmatikai oldalról közelítő alkotmányjogász vagyok. S ez többek között ennek a munkának az eredménye.

Szó volt röviden a 60-as évek pezsgőbb, vitatkozóbb tudományos közéletéről. Ugy tűnik, hogy a 70-es évek második fele és a 80-as évek eleje is eléggé viharosnak ígérkezik erről az oldalról. Lát-e, és miben látja a döntő különbséget a két korszak vitaszelleme között?

Lehet, hogy most nagyon elfogult leszek, és nagyon a mában gondolkodom, bár a mának a gyökerei a 70-es évekre nyulnak vissza. Az, hogy a ma milyen, nem független attól, hogy a 70-es évek milyenek voltak. Inkább úgy mondanám, hogy ma tudom leginkább megfogalmazni azokat a törekvéseket, melyeket a 70-es évek elején, közepén még nem nagyon tudtam volna. A nagy különbséget abban látom, hogy ma a társadalomban a politikai vélemények sokkal erőteljesebben csapnak össze mint a 60-as években, annak ellenére, hogy akkor pezsgőbb volt az élet. De az a pezsgőbb élet egy eléggé leszűkült értelmiségi réteget érintett. Nem arról van szó, hogy ez ma sokkal kiterjedtebb lenne, de ma sokkal sarkítottabban fogalmazódnak meg álláspontok pro és kontra. Ez pozitív abból a szempontból, hogy a társadalomban létező véleménykülönbségek egyértelműbben jutnak kifejezésre, a mellézköngék lemaradnak róluk. Mi a rossz? Az a rossz, hogy amikor ezek a különböző nézetek ilyen módon megfogalmazódnak, nincs garantálva eléggé az integrálódás lehetősége. Tehát ezek egymás mellett fogalmazódnak meg, anélkül, hogy egymásra hatással lennének. A társadalomnak nincs meg az integráló funkciója, s ez bennem mindig kétségeket támaszt. Ha előadok a demokrácia kérdéskörében, akkor azt szoktam mondani, hogy nem tudom, hogy mit csináljak a demokráciával. Két lehetőség van: az egyik, azt mondom, amit szoktak mondani, akkor semmiféle rizikót nem vállalok, de ez azt is jelenti, hogy olyan bogarakat ültetek az emberek fülébe, amivel isten tudja hogy merre fognak repülni. Az integrálatlanságot nem viszem tovább, a társadalomban az anarchikus jegyeket nem erősítem. Viszont, ha erre az álláspontra helyezkedem, a másik oldalt felejttem el. A társadalom számára perspektivákat

kell adni, ami nézetütközések nélkül nem lehetséges. Arra az álláspontra helyezkedjem-e, hogy nem mondok semmit, és ebben az esetben nem erősítem az anarchikus jegyeket, vagy pedig mondjam el a magam gondolatait, tehát a magam nemzetmegváltó gondolatait, de ezzel az anarchiát növelem. Melyik a jó?

Korunk alkotmányjogában is az alapvető problémák abban vannak, hogy a feloldási mód milyen legyen. Ennek ellenére nem hiszem, hogy az lenne a megoldás, hogy a társadalom valóságos kérdéseiről nem szabad beszélni. A megoldás csak az lehet, hogy a nézetkülönbségek a felszínre jussanak. Meg kell próbálni ezeket integrálni, de a mai szervezeti rendszerünkben ennek garanciái, lehetőségei csak nagyon kis mértékben vannak meg, s ez a mai magyar társadalom egyik központi politikai problémája. A nagy gondok ebben fogalmazódnak meg mindazok számára, akiknek nem mindegy, hogy a magyar társadalom milyen irányba fejlődik. Akiknek mindegy, annak persze semmi sem drága, minél nagyobb a káosz, annál jobb. De aki valamiféle felelősséget érez a magyar társadalom iránt, annak nem mindegy. A felelősséget nemcsak úgy értem, hogy szocializmus vagy nem szocializmus, hanem a társadalomért való felelősségként. Ez a társadalom meghatározott nemzetközi és belső feltételek között fejlődik. Ebből nem tud kitörni. Ebből a szempontból én növelhetem az anarchiát benne, számtalan lehetőségem van ilyen lépéseket tenni, de az nem biztos, hogy a magyar társadalomnak ez hasznára válik. Meddig kell elmenni? Hol kell megálljt kiáltani? Az már persze politikai hitel kérdése is.

Ugy tűnik, hogy a mai magyar társadalomban, mindenekelőtt az értelmiségi közegben, azon belül is elsősorban a fiatal értelmiségi közegben, eléggé élesen jelentkezik az igény az autonóm mozgásokra. Népi kollégista multtal a háttérben, mit tud a professzor ur az egyetemi ifjúságnak mondani?

Meg vagyok győződve arról, hogy a társadalom számára általában és az egyetemi ifjúság számára is az autonómiát, a "civil társadalmat" a mozgásszabadságot növelni kell. Akkor ijedek meg, amikor azt látom, hogy a mozgásszabadság növekedése, integrálatlanul egymás mellé beszélést és anarchiát jelent, társadalmi hatások nélkül. Azt mondom, hogy teremteni kell, de a teremtés érdekében - ha felelősen akarunk valamit tenni -, akkor azt mondom, hogy úgy kell teremteni, hogy a társadalomban az integrálódni is tudjon. Ha ilyen integráció nincs, akkor elvileg mondhatom azt, hogy ennek ellenére az autonómiát kell erősíteni, de lehet, hogy a társadalom érdekei ellenében cselekednék mindaddig, amíg az integrálódás feltételeit meg nem teremtettem. Az autonómia növelése, a viták, a véleménykülönbségek szabad kifejezése, az önálló véleményalkotás lehetővé tétele, a mozgásszabadság növelése, önmagában mind helyes, de mindez az integrálódás lehetősége nélkül ugyanakkor óriási társadalmi rombolóerőt is jelent. Amikor ezt látom, mindig megdöbbenek, s azt kérdezem, vajon meddig lehet ezt felelőséggel csinálni?

Köszönjük a beszélgetést.

Karácsony András:

ANGYALÖRDÖG

Az angyal 1. jelentése az URnak:

tárgyszerű leírás:

Könnyen megtaláltam emberem. Nem álcázta magát. /Ez sem okozott problémát./ Azonosítottam. Először távolról figyeltem, követtem utját. Megpróbáltam összefüggést találni a különböző helyzetei között. Hogy hová tér be? Hol nézelődik? Kivel áll szóba? Kivel nem áll szóba? Még nem értek mindent. Még nem tudom, mit, miért tesz. A megfigyelés elején azt hiszem, ez természetes. Nem szabad elkapkodnom semmit sem. Fő, hogy nyomon vagyok. Kíváncsi voltam lakására is, hiszen hozzátartozik, s így, rám is.

Lakásfelmérőnek álcáztam magam, és szives engedelmével - meg kell említenem, hogy nagyon udvariasan viselte zaklatásom - körülnéztem szobájában. Hogy ez az udvarias ember mennyire rendetlen! Szabadkozva bevágott a szekrénybe néhány inget, fölszabadított egy széket, hellyel kínálta. Papirok, /géppel irt papirok!/ gyanus könyvek porosodtak szerteszét. Ha már ott voltam, fölmértem a lakást, mondtam néhány biztató szót a közelgő renoválásról - fő a bizalom - és távoztam.

kommentár:

Nem lettem okosabb.

Az angyal 2. jelentése az URnak:

tárgyszerű leírás:

Betért a vizsgálandó személy egy boltba. Átláttam a helyzeten, ennek kevés pénze van, biztos csak kenyeret vásárol. Azon nyomban finom, ingerlően ropogós, de mégsem tulsült burgonyáskenyérré változtam az orra előtt.

S mi történik?

Ez az ember egy szikkadt, barnára égett rozskenyeret választott magának.

kommentár:

Micsoda izlés?

Az angyal 3. jelentése az URnak:

tárgyszerű leírás:

Módszert változtattam. Láthatatlanul jártam a nyomában. Sajnos megint csak kevés eredménnyel. Rossz napot választhattam. Ugyanis egy nőt hívott föl a szobájába. Még szerencse, hogy láthatatlankodtam, különben elpirulok azon a paráználkodáson. Hát még, amikor a beszélgetésükből - amire viszont nagyon figyeltem - kiderült, hogy annak a nőnek férje és két gyereke is van. Micsoda erkölcsök? Hát igen, nem mindenki angyal. Ha meg szabad kockáztatnom egy föltevést, nekem, a hm... köz-katonának: nem tudom, hogy megfelelő-e ez az alany megfigyelésünk céljára. Legalább is, amit most tapasztaltam... Elnézést, hogy önálló véleményemnek hangot adok, de kikiváncozott belőlem.

kommentár:

Nőnek nem fogom álcázni magam.

Az angyal 4. jelentése az URnak:

tárgyszerű leírás:

Tegnap esküvön voltam. A megfigyelés alatt álló személy barátjának esküvőjén. Épp, amikor a legjobban ment a munkám, megzavart egy nyugdíjas, forgalomból kivont angyal, nem tudom, hogy keveredett oda, mindenesetre rontotta a renomém. Az újsütetű feleségnek részegen rikoltozva vezényszavas szexuális ajánlatokat tett. Mondanom sem kell, ez a megfigyelés számomra eszményi terep egy pillanat alatt szétfoslott.

kommentár:

Nem lehetne ezekkel a leszázalékolt alakokkal valamit csinálni? Csak zavarják a munkám.

Az angyal 5. jelentése az URnak:

tárgyszerű leírás:

Siker! Siker! Ez a megfigyelt személy végtelenül nyugodtnak látszott. Belopóztam hát ébresztőórájába, s miután elaludt, óránként csörögni kezdtem. Kiváncsian vártam reakcióját. Hát nem mondom türelmes ember, csak a negyedik fölcsörgetéskor vágott a falhoz. Szerencsémre időben kiugrottam. /Rossz emlékem van a hirtelen szétpattanó rugóról, legutóbb is jól megcsipte hátsó felem./ De ez nem tartozik ide. Elnézést URam a kalandozásért! De küldetésemhez hiven, igyekszem mindenről beszámolni, még saját gondolataimról is. Ugy érzem, megteszem a kötelességem.

kommentár:

Nincs. A-fene-egye-meg,-majdnem-otthagytam-ennél-az-óraakeiő-nál-a-tellam.^x

x./ Olvashatatlan, áthuzott sor.

Az angyal 6. jelentése az URnak:

tárgyszerű leírás:

Nem hiába tartja a közmondás: "az angyal nem alszik", én sem aludtam. Sötétedéstől követtem a megfigyelt személy élettevékenységét. Azt reméltem, hogy álmában majd beszél, kifecsegi titkait. Nem így történt. Lámpát gyújtott és reggelig - amíg el nem ment - olvasott. Szívós alak. Fokoznom kell a figyelmet. Beleolvastam én is a könyvébe. Egészen furcsa szavakat láttam. Nem tudtam azonosítani egyetlen nyelvvel sem. Ilyeneket mint pl. kazi, vaké, proko stb. És mindezeket hangosan /egyedül volt!/ nevetett. Ez az ember nem komplett!

kommentár:

Javaslom, hogy...

NEM!^x

x./ Itt arra kérném az olvasót, hogy hangosan kiáltson. Az angyalra is mennydörgésként csapott le... egy belső hang.

Az angyal 7. jelentése az URnak:

tárgyszerű leírás:

Ma éjjel újra próbálkoztam. Nem adom föl könnyen. És siker! Siker! Megszólalt álmában!. Dörzsölgettem szárnyacskáim. De, az istennek /Ó, URam bocsáss meg!/ sem volt semmi értelem abban a karattyolásban.

Ma reggel nem mosott fogat!

Épp hogy bevizezte szemét és elrohant. Nem követtem azonnal. Elfáradtam. Ez az ember annyit rohan, lehetetlen vele lépést tartanom. Csoda hogy még élek. Legközelebb jobban fölkészülök fizikailag az ilyen feladatokra. Erőnléti edzésekre van szükségem.

Ragaszkodni fogok a veszélyességi pótlékhoz. Délelőtt két órát gőzfürdőben töltöttem. Gondoltam, fontos a megfigyelés szempontjából, mert nem volt egyedül. Valakivel találkozott és a száraz gőzben beszélgettek. Mint kiderült, ők már régóta ide járnak, fel sem tűnik nekik ez a hőség. Na de én? Majdnem szivgörcsöt kaptam. Alighogy kivonszoltam magam, ezek bementek a melegvizes medencébe, amiről megtudtam, hogy petefészkek gyulladásra és egyéb női betegségekre gyógyító hatása. De ők miért mentek bele?

kommentár:

Ugy érzem, egyre több titok tornyosul elém, ha lehetne, segítséget kérnék.

Az angyal 8. jelentése az URnak:

tárgyszerű leírás:

Ma fölfedeztem egy ellenséges megfigyelőt is. Először azt hittem, hogy munkatársam, vagy legalábbis ellenőröm. Szakasztott olyan volt mint én. De mégis rájöttem, hogy álcázott ellenséges ügynök. A pimasz mégcsak nem is rejtőzködött. Előttem állt, néha farkasszemet néztünk, s mindenben utánzott. Meg kell jegyezni, hogy bámulatos gyorsasággal. Természetesen nem sokáig viseltem el ezt az arcátlanságot, elkaptam torkát.

Pontosabban csak el akartam kapni, de alaposan bevertem kezem egy köztünk lévő láthatatlan, szilárd tárgyba.^x Csekély vigasz, hogy ő is.

kommentár:

Ujra csak segítséget kérnék, vagy egy BIZTOS TIPPET!

x./ Tükör

Az angyal 9.jelentése az URnak:

tárgyszerű leírás:

Értettem. Megpróbálom egyedül. Az ötlet zseniális. /amikor ezt írja, meghajol/. Befészkeltem magam az agyába.

kommentár:

Sokat várok ettől a végső akciótól.

Az angyal /?/ jelentése az URnak:

tárgyszerű leírás:

Ó, Uram! Nézzd el nekem, hogy háborgatni merészeltem szürke-állományod. Dehát én nem gondolhattam... tudom, nincs mentségem.

kommentár:

Mellékelem a kilépő nyilatkozatom.

- Mi ez a csönd?

- Csak egy angyal szállt át a szobán.

Az angyal 10. jelentése az URnak:

tárgyszerű leírás:

Feladatom elvégeztem. Az általam figyelt személlyel elhitettem, hogy ő az Ur, aki önmagát figyelteti. Ugy vélem, nem lesz több problémánk vele. Kiépült az önellenőrzése.

kommentár:

Kérek új feladatot.

A megfigyelt személy jelentése az URnak:

Az angyal elvégezte a feladatát. Kezdetben kissé bizonytalan-
kodott, de aztán belejött. Javaslom a harmadosztályu angyal
minősítés megadását, és a szóbeli dicséretben annak fölvillan-
tását, hogy "csak így tovább, lesz még ebből másodosztályu
minősítés is." Nagyon igyekvő, kevés ilyennel találkoztam.
Szükségünk van rá.

Részlet az UR naplójából:

Nem tudom, ki ez a két örült, de az egyik angyalnak képzeli
magát és állandóan jelentésekkel zaklat; a másik pedig dicséri,
hogy milyen jól ellenőrzik őt. Diliházban lenne a helyük...
vagy Apám mégis teremtőerővel birt? Ő, emlékszem, szivósan
szervezte az ilyen ellenőrzéseket. Dehát Ő már régen nincs,
és ez az ellenőrzés is elfelejtődött.

Vagy mégis menne magától?

Idáig jutott az írásban az édességektől dagadtra hizott Ur,
mikor fölnézett, ikertestvére állt előtte, /megsugom: ő a
GONOSZ/, olyanok voltak mint két tojás. Összevillant szemük
és egymásra nevettek.^x

x./ Ha-Ha-Ha-Ha-Ha-Ha-Ha-Ha stb.

Szájer József:

AZ ELFELEDETT JOGTUDOMÁNY

Somló Bódog tudományelméleti és jogi tanaiból

A kelet-európai tudományfejlődés sajátos törvényszerűsége következtében Magyarországon a jogtudomány - szűkebben a jogbölcselet diszciplínája - adott otthont a társadalomra vonatkozó modern tanoknak és a modern társadalomfilozófiának. A pozitivistá szociológia és etnológia a jogtudomány katedráiról tették meg első lépéseiket az önállóvá válás útján. Ez a folyamat azonban - s ismét régió-specifikumokra kell hivatkoznom - rengeteg akadályba ütközött. "Nálunk is feltámadt az igazi filozófia igazi ellensége: az uralmon levő érdekeknek az ujitástól való félelme... De a magyar jogfilozófiának Pulszky Ágostja támadt, aki friss levegőt hozott a modern angol filozófia ormairól, és ebben a légkörben izmosodott hatalmas filozófussá Pikler Gyula, aki... szaktudománya legfőbb kérdései felé fordulva, bátor meg erős elmével kora tudományának színvonaláról keresett azokra feleletet. S mivel ez a felelet nem huzódott meg mindig szerényen a létező állapotok körén belül, hanem sokszor igen radikális fejlődésre nyitott perspektívát, a konzervatív tényezők, mint már annyiszor, újból ellenségei lettek a jogbölcseletnek..."¹ - írja épp az a tudós, aki Pikler után másodikként válik a reakció "gondolkodás el- leni pörének" /ADY/ vádlottjává.

E kiemelkedő tudósegényiségek jogbölcseleti tanaik kialakítása során jutottak el a modern magyar társadalomfilozófia megalapozásához. A tudományos emlékezet feledékenysége folytán azonban e szerzők jogelméleti munkássága háttérbe szorult. A megújított magyar szociológiai és etnológia már jóval korábban felfedezte magának Somló Bódogot és társait. /ZSIGMOND, LITVÁN, SÁRKÁNY/. Somló életművének korszerű,

szisztematikus jogfilozófiai értékelése mindmáig hiányzik. Ezen a hiányon csak az utóbbi időben enyhített NAGY Endre, PESCHKA Vilmos és VARGA Csaba néhány tanulmánya. Ha valakire, akkor Somlóra valóban igaz, hogy tudományos munkásságának kalandos, sokfelé ágazó útján épp a jogbölcsélet volt az, ami mindig megmaradt számára központi témának, de viszonyítási alapnak mindenképp. E tanulmány szerény célja egy kialakulóban levő jogtudományi Somló-portré néhány vonásának felvázolása.

A századelő magyar polgári jogbölcséletének legkiválóbb képviselője, SOMLÓ BÓDOG /1873-1920/, PIKLER Gyula tanítványaként indult tudósi pályáján. Tudományos utkeresése a jogszociológia, majd a jogfilozófia s végül a "tisztá" filozófia területeire hajtott, mindig az elvontabb gondolatok felé. "Szenvedélyesen őszinte, a tudósi meggyőződést mindenek elébe állító erkölcsisége..., hatalmas felkészültsége, tehetséget szorgalommal párosító rendszerező s kifejező készséggel egyként rendelkező tudósi alkata..."² miatt már kortársai is nagy reményeket tápláltak irányában. Tudományos értelemben a Társadalomtudományi Társaság tagjai közül tőle és Piklertől vártak a legtöbbet. Elméleteinek többszöri felülvizsgálata igazsághoz való hűségét bizonyítja: mihelyt belátta, hogy elmélete helytelen azonnal le is számolt vele. Ezzel is magyarázhatjuk a szerteágazó pályát, s azt a tényt, hogy a pozitívizmus és neokantianizmus tudománytörténeti választóvonalán munkásságában, egyben a magyar jogelméleti fejlődés jelentős fordulópontra volt. Jogelméleti tanai mindig szoros összefüggésben voltak szociológiai, etnológiai, filozófiai kutatásaival. Így alakulhatott ki az a helyzet, hogy több tudományág is hivatkozik eredményeire: a magyar polgári filozófia egyik csúcspontja /SÁNDOR/, a modern gazdasági antropológia előfutára /NAGY/, a magyar néprajztudomány megújítója /ZSIGMOND/, a magyar szociológia egyik megalapozója...

De vajon ki ő a magyar jogelmélet számára?!

I. ELMÉLETI ALAPPILLÉREK

Pályáját két fő szakaszra oszthatjuk; egy pozitivista és egy neokantiánus korszakra. Az első szakasz tovább tagolható egy szubjektív és egy objektív pozitivista szociológiára. Kezdettől fogva materialista, ateista tudománykonceptiót követ. Piklerrel együtt írott német nyelvű műve a totemizmusról komoly nemzetközi visszhangot váltott ki a század végén.³ Érdeklődése ekkor a szociológia, mint par excellence társadalomfilozófia felé irányul. Elméleti alappillérei a természettudományos pozitívizmus és az evolucionizmus.⁴ Alapvető elve, hogy a társadalombölcseletnek dinamikusan kell felfognia a társadalmat.

Szellemi gyökereiről talán saját maga vallott legtisztábban Jogbölcselet c. népszerűsítő kiadvány bevezetésében: "a Spencer-féle individualizmus, a történeti materializmus, a Pikler-féle jogbölcselet és az olasz kriminológusok főbb tanainak" alapján fejlődött elmélete.⁵

1. Spencer

A spenceri evolucionista szociológia hatása e korszak minden művében közvetlenül kimutatható. Már első nyomtatott munkájában /A parlamentarizmus a magyar jogban. 1896./ megjelenik az evolucionista gondolat: a parlamentarizmus "muló jelenség" csak a történelemben, amit a fejlődés törvénye szerint fel fog váltani egy fejlettebb kormányzási mód. Az Állami beavatkozás és individualizmus c. könyvében egyenesen ezt írja: "a társadalmi életnek nincsen más törvényszerűsége, mint az egyetemes természettudományi törvényszerűség, amely minden egyes szociális jelenség törvényszerűségét közvetlenül meghatározza..."⁶ Az állam utjának természettudományos magyarázatát írja le; az emberi társadalom mindenhol a nagyobb szabályozás fele halad, s a jogszabályok kiválasztásánál is a természeti kiválasztás darwini törvénye érvényesül. Jogbölcseleti előadásai /1906.I-II./ a jog vizsgálatát kizárólagosan a természettudományos kauzalitás oldaláról végzik el. Szigorúan monisztikus szemlélet, haszonelvű értékelés és az evolúció elveinek

következetes végigvitele jellemző rájuk. Moór Gyula felhívja a figyelmet a spenceri felfogás valamint az ismeretelméleti és értéktani vizsgálat hiányának összefüggésére Somló ekkori műveiben. Spencer szerint ugyanis a filozófia feladata a meglevő, kész ismeretek rendszerezése, "holott a filozófia legsajátabb feladata magát az ismeret lehetőségét kritika alá venni".⁷ De ez már a kétféle, pozitivistá és neokantiánus filozófia ütközési pontja... A Spencer-hatás az egész magyar társadalomtudományra nagy jelentőségű, nélküle értelmezhetetlenné válnának e tudományterület korabeli kérdésfeltevései. Az evolucionizmus a tudomány végső szava ebben a kérdésben - írja Somló -; amit persze épp az evolúció törvényei szerint fel kell, hogy váltson majd egy adekvátabb elmélet. Tulzottnak tartja Spencernél az állati és társadalmi szervezetek közötti párhuzam hangsúlyozását; véleménye szerint itt a természetudományos szemlélet a fő, s ezen belül már különböző magyarázatok adhatók a társadalom fejlődési törvényeire.

2. Pikler Gyula

A Jogtudományi Közlöny 1897 évi 28. számában Somló ismerteti neves tanárának és barátjának legújabb könyvét: A jog keletkezéséről és fejlődéséről. A recenzióból is kitűnően a modern tudomány élharcosát és uttörőjét tiszteli mesterében és tanaival teljesen azonosul. "A jogbölcselet legvégső problémáit a természettudományok alapján oldja meg; behelyezi e tudomány gyökereit a természettudomány földjébe, úgy, hogy eddigi sovány tápláléka helyett, amely mellett csak csenevész életet tudott folytatni, most az élettan és a lélektan legújabb eredményeivel frissülhet fel." - írja Somló. /Id.mű 221.ol./ Pikler szerint a jog keletkezésének oka a célszerűségi belátás: "ugyanazon szükségletek kielégítésének jobb eszközeit ismerik föl az emberek az idő folytán".⁸ Pikler elmélete a történeti iskola ösztönszerűségi tanának modern kritikája. Esméleti állapotaink /vágyaink, hajlamaink/ két elemből állnak

egy alapszükségletből és azok kielégítéséhez vezető ut felismeréséből. A jogkeletkezés és jogfejlődés törvényeit a pszichológia legelemibb folyamataival ki lehet fejezni. A jogot a belátásra, a belátást pedig lélektani anyagmozgásra vezeti vissza. Somló kiemeli a műből azt a gondolatot, hogy a jog célja eszerint nem elsősorban az összeütköző emberi érdekek közti döntés, hanem az együttműködés eleme a domináns.⁹

Somló első jelentős munkájában, az 1898-as A nemzetközi jog bölcseletének alapelvei c. könyvben Pikler belátásos elméletét akarja igazolni. Sőt, alaposan túl is hajtja ezt a tant: mivel a célszerűségi belátás lelki folyamat nem is létezhet más szociológiai törvény, mint a pszichikai. Piklerrel közösen írott műükben¹⁰ továbbfejlesztik a belátásos elméletet. Az emberek többségének ugyanazok a szükségleteik, így mindenki más szükségletét is képes ellátni; ezekre az alapokra épül a csere és a munkamegosztás, ami az egyes emberek erőinek egyesítése. Piklerék itt szakítanak a hagyományos fejlődési modellekkel, amelyek a társadalom történetét a logikailag elképzelhető nullpontra vezették vissza, s ennek a szintnek megfelelő társadalmi viszonyokat legprimitivebbként feltételezték.¹¹

A közös indulás után azonban 1905-től egyre jobban eltávolodott egymástól a két tudós. Somló az objektív szociológia felé fordult és össze is ütközött mesterével.

3. "A történeti materializmus, vagy ökonomizmus"

Somló elméleti munkásságára jelentős hatást gyakorolt a marxizmus. Lipcsei ösztöndijas korában kerülhetett szorosabb kapcsolatba a történelmi materializmussal, de a század elején kialakuló Társadalomtudományi Társaságban is népszerűek voltak az "ökonomizmus" különböző tanai. JÁSZI Oszkár - Somló közeli barátja - 1903-ban írta meg könyvét A történelmi materializmus állambölcsélete címmel, s Somló Szabó Ervinnel is jó barátságban volt. Nagyra értékelte, hogy a "történeti materializmus"

- bár ő LORIA nyomán inkább "ökonomizmus"-nak nevezné - felismerte a gazdaság jogra gyakorolt jelentős szerepét és azt, hogy a történelmet osztályharcok töténeteként fogja fel, mivel ezek nagyon lényeges elemek az emberi fejlődésben. A marxizmus az-
zal hozott újat, hogy a gazdasági tényezők szociális szerepe és az értelmi tényezőkhez való viszonyát alapkérdéssé tette.¹²
Igaz van a marxizmusnak, a társadalomban valóban a gazdaság a domináns elem, de nem a termelés, amint Marx állítja, hanem a forgalom a társadalom alapja. Somló pozitivista nézetei szerint Marx elmélete dualista, mert saját törvényszerűségfajta-
t állapít meg a társadalmi fejlődésre, amikor azt nem a természetes kiválasztás általános természettörvényére vezeti vissza, hanem a termelőerők fejlődésére.

Marxék a gazdaság elsődlegességét "alapigazságként fel-
állítják, de elmulasztották azt részletes pozitív adatokkal be is bizonyítani... hangoztatják, hogy a társadalmi gazdaság az emberi társadalom anatómiája, de tanításuk igazolásául egyszerűen csak a történelemre utalnak"; s a történelmi indukciót már LORIA, LAMPRECHT, GROSSEE, HILDEBRAND végezte el.¹³

"Amidőn azonban a történeti materializmus /ökonomizmus/ jogai-
ba iktatta a jogfejlődés legfontosabb tényezőjét - ui. a gazdaságot, ami Somló szerint a társadalmi hatalom legfontosabb alapja -, teljesen elejtette a többieket".¹⁴ A jognak sok olyan eleme van, ami a gazdaságból nem vezethető le, adott jog attól is függ, hogy az emberek mit hisznek, miként gondolkodnak - ez utóbbi pedig csak részben függ gazdálkodásuktól. Az ismeretek nagy történelmi szerepét hangsúlyozza: "ha az ember egész szelle-
mi életét a mindenkori gazdaság függvényének tekintjük, akkor ezzel együtt tagadásba vesszük a tudomány objektív érvényét is. Akkor a tudomány nem igazságot tartalmaz, hanem csak bizonyos, a mindenkori gazdálkodással változó tételeket. S így a törté-
neti materializmus a saját tanainak objektív érvényét kizárná."¹⁵
A gazdasági tényező mellett a szellemi /ideologikus/ erők is lényegesek a jog magyarázatában. Az Állami beavatkozás és

individualizmusban írja, hogy a társadalomban nincs a gazdaságnak privilegizált pozíciója; a vallás, a filozófia, a gazdaság az ember természetéhez való alkalmazkodásának terméke.¹⁶ Vélekedése nagyon hasonló JÁSZIÉHOZ: "A társadalom szellemi erőinek összessége, a kor ideológiája nem pusztán visszfény a gazdasági alapnak - mint a marxizmus tanítja -, hanem a társadalom éppoly komoly, önfenntartó működése, mint maga a gazdasági működés".¹⁷

II. JOGSZOCIOLÓGIA, JOGBÖLCSELET, JOGI ALAPTAN

1. Jogbölcséleti előadások

A pozitívizmus társadalomfelfogása szerint a szociológia a társadalom természetfilozófiája. A társadalomnak nincsenek önálló törvényszerűségei, hanem a természet törvényei érvényesek rá. A kor nézetei szerint tudománynak csak a természet-tudomány számított, s a szociológiának is természettudományként kellett megfogalmaznia magát, hogy a többi "egzakt tudománnyal" egyenrangú lehessen. Mindez magyarázza miért volt a század "mintatudománya" a csillagászat: ellenőrizni, bizonyítani lehetett a törvényszerűségeket, előre kiszámítani a bekövetkező eredményt; tökéletesen megvalósulhatott benne a tudás pozitívítása.

Mi a helye ebben a rendszerben a jogbölcsületnek? Ha a társadalomfilozófia azonos a természetfilozófiával, s mivel az előbbi speciális kutatási tárgyának megfelelően szociológiaként definiálja magát, a jogbölcsület, mint a társadalomfilozófia része magát jogszociológiának kell, hogy tekintse. Somló pozitívista korszakában a jog bölcsületét teljesen azonosítja a jog szociológiájával. Ez a jogszociológia szigorúan empirikus tudomány, s a társadalmi valóság és a jogi norma közötti okozati törvényszerűségeket kell feltárnia. A szociológia "... a társadalomnak természettudományos monisztikus alapon álló bölcsülete."¹⁸ A jogbölcsület szükségképpen léttudomány,

a normák létsajátosságait vizsgálja, s a jogot mint társadalmi jelenséget a kultúra egészében igyekszik elhelyezni.¹⁹

Somló tiszta és alkalmazott tudományokat különböztet meg. A jogbölcseleten belül is el kell határolni egymástól a jog tiszta tudományát és a normatív jogtudományt. A tiszta jogfilozófia "... a jog legmélyebb okait, más tüneményekkel való legtávolabbi összefüggéseit, azokra való hatását kutatja, beállítja a jogot az összes ismeretek egységébe és ebből az egységes szempontból világítja meg."²⁰ Feladatai a jog keletkezése, hatása törvényszerűségei feltárása valamint a jövő jogának vizsgálata. A jog alkalmazott tudománya azt vizsgálja, mi a helyes jog, mi a helyesség mértéke, miként kell eljárjunk bizonyos célokra tekintettel.

A jogbölcseletnek ismernie kell az élettant, a lélektan törvényeit, de a primitív társadalmak élete és a történelem is fontos segédtudománya. Ezek nélkül nem tárhatja fel a társadalomba levő összefüggéseket, törvényeket.²¹ Az evolúció törvénye kizárja a természetjog lehetőségét. Ezek az örökérvényűnek kikiáltott normák általában forradalmasodó korok nagy reformtörekvéseihez kapcsolódnak. A francia természetjog is a szabadságeszmék bölcselete volt, amely a középkorral szembeni harcban keletkezett.²²

x x x

1905 után Somló társadalomfilozófiájában jelentős változások történtek. Korábbi pszichológizmusát feladva egy objektív szociológiai rendszert alakít ki /ez vezet 1907-ben PIKLERrel való szakításához/. Az objektív szociológiai korszak fő témái: a csere és a leiró szociológia. Módszertanában az induktív, gyakorlati kutatások váltják fel korábbi deduktív rendszerét. Etnológiájában egyre jobban tér hódít a funkcionális szemlélet. Ekkor jelenik meg nála az a gondolat, ami később etikai rendszerének, helyes jogi elméletének átalakításához is elvezeti, hogy a fejlődés nem jelent szükségképpen haladást.²³

Somló "az ősi gazdaságot már nem úgy közelíti meg, mint a fejlett állapot előzményét, hanem valódi állapotában kívánja megismerni, működésében kívánja bemutatni."²⁴

2. Jogi alaptan és jogbölcselet /1910-1920/

A század első évtizedének fordulóján sajátos utkeresés jellemzi a magyar társadalombölcseletet. A marburgi neokantiánus iskola és Rudolf STAMMLER helyes jogról szóló tanai erős hatása alatt Somló korábbi nézeteit alapjukban vizsgálja felül, és eljut a pozitivista irány feladásához. SZABÓ Ervin és LUKÁCS György is ekkortájt hagyja el a racionális evolucionizmus és pozitívizmus immár tulzsufolt hajóját, s kezd más irányba tapogatózni. Ami közös hármójuk továbblépésében, még ha hárman háromfelé is de valamilyen etikai tematika irányába indultak el.²⁵ Somló kutatási témáinak centruma ettől fogva a helyes jog és a jogfogalom kérdéskörei. Teljesen új korszakkal és jogbölcselettel van tehát dolgunk, s a neokantiánus jogfilozófia alapján a korábitól diametrálisan eltérő rendszert alakít ki Somló. A neokantiánus kérdésfelvetés valóság és érték különbségére vonatkozik. /Hartman szerint a jelenség leírása vezet el bennünket a probléma megfogalmazásához, s e probléma megoldása adja a teóriát./

A neokantiánus szakasz elején újból tisztázza filozófia és szociológia, etika és filozófia, jogszociológia és jogfilozófia egymáshoz való viszonyát. A két korszak közötti hid szerepét az etika, a helyes jog vizsgálata játszotta Somló számára. Megfigyelhetjük, hogy már a *Das Problem der Rechtsphilosophie* c. tanulmányában /1908/ egyenértékűként állítja szembe a kauzális szociális szempontot a teleologikus értékelő szemponttal. 1910 után élesen elkülöníti egymástól a jogszociológiát és jogfilozófiát. Előbbi a jogbölcseletnek legfeljebb segédtudománya lehet. Míg a jogszociológia a jog fejlődését, keletkezését, kauzális összefüggéseit, más jelenségekkel való kapcsolatait vizsgálta, a jogfilozófia fel-

adata a jogfogalom és a helyes jog kérdéseire választ adni. De ahhoz, hogy a jog kauzális összefüggéseit egyáltalán vizsgálni lehessen először tisztában kell lennünk a jog fogalmával, nehogy előkérdésként olyat is annak minősítsünk, ami valójában nem jog.

A szociológia és a jogfilozófia viszonya és különösen a jogfilozófia támogatása a szociológia által c. tudományelméleti cikkében /1910/ részletes elemzés tárgyává teszi a fent vázolt viszonyt. A szociológia egyetemes jelentőségű kauzális sorokat vizsgál, a társadalmi élet legáltalánosabb kauzális tudománya. A jog jelenségei is felfoghatók vizsgálhatók az oksági viszonyok szemszögéből. De ezt nem szabad úgy el-
tulozni, mint a pozitívizmus, amely "a jogfilozófiát a szociológiában feloldotta."²⁷ A jog definíciója fogalmilag nem feltételezi a jogi tények széles körü ismeretét, bár a jogszociológia közvetve segítheti a jogfogalom meghatározását. Ahol tényleg szükség van a jogszociológiára, az a helyes jog mértékeinek alkalmazási területe. A de lege ferenda jogpolitika területére, az értékelésre áttérve már nagy szükség van a jog kauzális sorainak ismeretére. Abban is nagy segítséget nyújthat, hogy milyenek nem lehetnek a helyes jog mértékei.

Somló nem feledkezik meg pozitívista korszakáról sem, elismeri hogy épp a jogszociológia elmélyült vizsgálata juttatta el fenti gondolataihoz. A jogszociológia nagy szolgálatot tett azzal, "hogy a jogfilozófia a tartalmilag helyes jogtételek kereséséről áttért végre ama módszer meghatározására, amelynek segítségével pusztán a helyesség mértékét kell megtalálnia."²⁸

1911-es A jog alkalmazásáról szól tanulmányában, amelyben a bíró joghoz kötöttségének kérdését elemzi, szükségesnek tartja e viszony megállapításánál három vizsgálati szempont elkülönítését: a jogpolitikai, a pozitív jogtartalmi és a jogdogmatikai feldolgozást. Joghézagról csak a legelső, kritikai-értékelő szempontból beszélhetünk. A szabadjogi iskola ott

követi el a hibát, hogy összekeveri ezeket az aspektusokat a jogalkalmazásban.²⁹ A jog elemzésének e szempontjait továbbfejlesztve jut el egy formális alapvizsgálat követelményéhez, majd a jogi alaptan kidolgozásához.

Már a szokásjogról szóló cikkében teljes kialakultságában láthatjuk ezt a formális követelményt: "... a jog fogalmának kérdése... nem dönthető el valamely speciális jogrendszer tartalmából, hanem a jog természetéből folyván, bármilyen tartalmu jogszabályra egyaránt vonatkozik."³⁰

1917-ben - többek között KELSEN közbenjárására - jelent meg Somló - és a magyar jogbölcselet - legjelentősebb műve a JURISTISCHE GRUNDLEHRE, amely "Somlót nemzetközileg ismert, ma is ugyyszólván kötelezően idézett jogfilozófiai tekintéllyé avatta"³¹. A magyarul mindmáig meg nem jelent Jogi Alaptan jelentős hatást gyakorolt a német és angol jogbölcseletre. A Jogi Alaptan Somló egyetlen olyan alkotása, amely egy problémakomplexumot szisztematikusan kifejt. Bennünket most közelebbről a tudományelméleti fejtegetések érdekelnek.

Három részre osztja a jogbölcseletet: jogi alaptanra, jogi értéktanra és jogszociológiára. Az előbbi kettő alkotja a jogfilozófia tárgyát. A jogi alaptan fő elveinek kidolgozását elvégezte nagy művében, de adatok vannak arra, hogy egy szisztematikus értéktan /Juristische Wertlehre/ is tervezett.

Megkülönböztethetünk jogtartalomról és jogi formáról szóló jogtudományokat. A jog tartalmával foglalkozik a tételes jogtudomány, a jogpolitika /a jogi értéktan/, és a jogtörtételem. A jog formáját a jogi alaptan vizsgálja. A jogi alaptan a jogtudomány előtanainak fogalomelemző tudománya: a jogi fogalmakat konkrét tartalmuktól függetlenül veszi szemügyre. E tudomány tárgya a jogi norma, de ez nem jelenti azt, hogy normaleiró, nomografikus diszciplína lenne.³² A jogfogalom változatlan elemeit, minden jogszabály fogalmi alkatrészét, s mindenféle jog előfeltételét kell feltárnia a jogi alaptannak. Jogi alapfogalmak azok, "amelyek minden joggal együtt járnak, de amelyekben semmi sincs az esetleges és változó jogi

tartalomból"³³. Ezeket élesen el kell határolni a tételes jogi fogalmaktól. A jog fogalmát ugyanis nem lehet megállapítani a tételes jogtudományok anyagából semmilyen általánosítás útján, mert amazok módszere éppen csak a jogi tartalom kifejezésére szolgál.³⁴ Nem azonosíthatjuk tehát a jogi alaptant semmiféle általános vagy "legáltalánosabb" jogtannal - amint azt BERGBOHM teszi - mert ez utóbbi elemei esetlegesek és nem feltétlenek, nem tekinthetők minden jog előfeltételeinek.

Somló a jogi alaptannal a jog legáltalánosabb filozófiai tudományát akarja létrehozni. Olyan jogfogalmat keres, ami empirikus, tapasztalati, a posteriori ugyan, de mégis szükségszerű: mert - szerinte - a jog keletkezésénél és érvényesülésénél is hozzá van kapcsolva az empiriához. Vannak olyan fogalmak, amelyek nem a prioriak, hanem tapasztalatiak és mégis szükségszerűek. NAGY Endre idézi Somló naplóját 1916 decemberéből: "... filozófiában sok fordul meg azon, ami nem feltétlen a priori. Sok dolog, ami egyszerűen pszichológiailag vagy másként tapasztalatilag adva van, Kant ellenére ésszerűen viselkedik, azaz apriorisztikusan." A tapasztalati, pszichikai elemek posztulálását nagyon élesen bírálja KELSEN a tiszta jogtan elméleti álláspontjának alapjáról. Teljesen igaza van PESCHKÁ-nak, amikor Somló korábbi jogszociológiai, pszichológiai érdeklődésével magyarázza azt a tényt, hogy Somló nem akarja az ujkantiánus jogfilozófia gondolatformáinak teljes tisztaságát elérni; "... a jog nem gondolkodási forma a tapasztalat kanti, a priorija mintájára, hanem csupán a változó jogi tartalmak a prioriját: a változó jogi jelenségek változatlan és maradandó elemeit jelenti..."³⁵ Somló nagy érdeme épp a társadalmi elemek bevitele a jogfogalomba; így azonban világos, hogy sohasem érheti el a spekulatív tiszta jogtan éteri tisztaságát... HORVÁTH Barna - a Juristische Grundlehre legalaposabb magyar elemzője - helyesen látja, hogy a jogi alapfogalmak nem kanti értelemben működnek apriorisztikusan.³⁶

A marburgi neokantiánus iskola hatására Somlónál és STAMMLERNél az a priori és a posteriori fogalmak elkülönítése valamint a forma és a tartalom közötti megkülönböztetés az elsődleges, ugyanakkor KELSEN a Sein-Sollen problémára helyezi a hangsúlyt.³⁷ A jog fogalmaival foglalkozó nagy angolszász előd, AUSTIN erős hatása alatt, azonban Somlónál is megjelenik a lét-legyen kérdésfelvetés. Somló a jogi alaptant - mint az előzőekben láthattuk - léttudománynak tartja. Megkettőzi a Sollen szféráját, az egyik fele marad a tiszta Sollen, amely a Seinnel áll szemben; a másik "... a Sein világából áthatol a Sollenébe, amelyet pusztán tapasztalatból nyerhetünk..."³⁸

x x x

A Jogi Alaptan megírása után az etika, majd a filozófia felé fordul. Az erkölcs követésében eljut egészen Kantig, az apriorisztikus, az abszolút érték posztulálásáig. Etikai alapkérdéseinek megfogalmazásakor azonban rájön, hogy egy filozófiai rendszer iránytüje nélkül nem léphet előre. Ebből jött létre aztán a posztumusz Gedanken zu einer ersten Philosophie /1926. Berlin Leipzig/. A helyes, igaz kijelentés kritériumainak keresése Husserlhez kapcsolja; megállapítja, ha van igazság akkor az igazság akarása reális lehet. Élete legutolsó szakaszában - amely mind magánéleti, mind tudományos, közéleti tekintetben komoly válságokkal, kudarcokkal terhes számára - az állambölcsélet történetét kutatja - nem kevés aktuális felhangot beleszöve két e témában megjelent tanulmányába: a Platon államtanába /1920/ és a Machiavellibe /1921/.

III. HELYES JOG, JOG ÉS ERKÖLCS

Említettem már, hogy Somló pályája két fő korszaka közötti átmenetet helyes jogi vizsgálódásai képezték. Már a Jogbölcséleti előadásokban súlyponti témaként szerepel a helyes jog problémája. "Most egészen eltérő szempontból fogjuk a jogot

vizsgálni. Nem azt fogjuk kutatni, hogyan jó létre a jog, hanem milyen jogra kell törekednünk. Nem azt, hogy mi van /mi volt, mi lesz/, hanem azt, hogy mi legyen?"³⁹

A jogbölcseleti előadások helyes jogi elmélete - részben STAMMLER hatására - a formális és materiális etikát akarja összehétkíteni.⁴⁰ A helyes jog a jog normatív alkalmazott tudománya. A helyes jog megállapítása bizonyos - az emberiség elé kitűzött célokra tekintettel lehetséges. Honnan vegyük ezeket a célokat? A tudomány - Somló szerint - ha nem is jelölhet ki végső célokat a társadalom számára /lásd az értékmentes tudomány MAX WEBER-i koncepcióját!/, de egy relative végső cél igazolható a tudomány segítségével. S ezt a célt kell szolgálnia a jognak, ha a helyességre törekszik. Somló materiálisan is megfogalmazza ezt a relative végső célt. Pozitivist és evolucionista elveiből fakadóan "... minél nagyobb számú és a környezetéhez minél jobban hozzá alkalmazkodott embernek létrejövetele..." /objektive/; s "... minél nagyobb számú embernek minél nagyobb boldogsága /szubjektive/ az a legtávolabbi cél, amelynek felismerésére a tudomány még képes."⁴¹

Jog és erkölcs problematikáját vizsgálva megállapítja, hogy a kétfajta szabály az őket felállító fórum és a kikényszerítés tekintetében különbözik lényegesen egymástól. A jog megelőgszik a külső magatartás helyességével, az erkölcs már a belső intenciók helyességét is megköveteli.

Mindekttő végső célja a társadalom jólétének biztosítása, s ez szolgál mindkettő helyessége mértékének alapjául is: vajon megfelelően szolgálja-e a felismert helyes célok elérését. A két rendszer egymással össze is ütközhet, s ha a tétel és tétel erkölcs ütközik, mélyreható diszkordancia kell legyen abban a társadalomban. A helyes társadalmi szabályozás a magatartásnormák harmóniáját kívánja meg, különben a különböző szabályok leronthatják egymás érvényét.

MOÓR Gyula - Somló tanítványa és neokantiánus követője - személyes visszaemlékezései szerint 1908 körül Somló már elvetette a jog helyes végcélja - fent említett - megállapításának

objektív módját, de a szubjektív - BENTHAM-i örömeiből származó - elvhez még ragaszkodott.⁴² A szintén 1908-as *Das Problem der Rechtsphilosophie /Heidelberg/* c. előadásában már továbblép: sem a szociális élet kauzális törvényszerűségeinek felismeréséből, sem a jövőbeli fejlődési irány valószínűségéből semmiféle cselekvési norma nem következik".

Ezzel már későbbi - neokantiánus - helyes jogi elméletét előlegezi. 1910-ben ezt írja: "Semmilyen oksági összefüggésből nem ismerhető meg a jog helyessége vagy helytelensége. Mert az oksági összefüggések arról adhatnak csak felvilágosítást, ami természetes értelemben szükségszerű, arról viszont soha, ami a normák értelmében szükségszerű..." A jogfilozófia nem mondhatja meg mi a helyes jog adott időben és helyen, legfeljebb a válasz megtalálásához szükséges helyességi mértéket tudja megmutatni.⁴³ Helyes jogi elméletére jelentős hatást gyakorolt STAMMLER jogfilozófiája. Stammler helyes jogtanában a szabadság objektív akarása, a közösségeszme alapköveiből jut el a "szabadon akaró emberek közösségéhez", amely helyes jogának alapját adja. A világban káosz uralkodik, a különböző valóságok és jelenségek között az elvonatkoztatás, absztrahálás segítségével teremthetünk rendet, alkothatunk harmóniát. A különálló és kaotikus emberi akaratokat hogyan tudjuk szikronba hozni egymással, hogy kialakulhasson a jót akarók kohéziója. Ezekre a kérdésekre adott válaszkísérletekből épül fel ez a jelentős európai hatást gyakorló jogelmélet.

A jogi értéktan olyan tudomány lehet - olvashatjuk az érték problémájában - amely rendszerbe tudja foglalni a konkrét létező értékeléseket, állásfoglalásokat, és ezáltal képes lesz megmutatni egy konkrét döntés értékaxiómákhoz való viszonyát. De a mércékhez - a pozitív morálokhoz, a döntés vezéreszméihez nem nyulhat.⁴⁴ "A jog értékelésének mértékeit ... nem a jogbölcshészet produkálja racionális úton, hanem azok minden jogbölcshészet előtt már érzelmileg adva vannak s a jogbölcshészet is csak alkalmazhatja azokat."⁴⁵

A jog értékmérői c. Huszadik Században megjelent dolgozatában a naturalista etika /korábban ő maga is ennek híve volt/ megsemmisítő bírálatát nyújtja. A naturalista irány - s ide sorolja a marxizmust is - azt vallja, hogy az oksági törvények felismerése lehetővé teszi majd a társadalom életébe való tudományos beavatkozást, s kialakul egy orvostudományhoz hasonló normatív társadalomtudomány, "amely bennünket e jelenségek megjavítására fog képesíteni." Ebből következik, hogy a helyes jogalkotás annak elérésére kell irányuljon, ami a természet-törvény szerint jönni fog. A naturalista tan alapvető hibája, hogy egyes jelenségeket természettörvény szerint kezel /pl. a társadalom fejlődését/, másokat /pl. a jog fejlődését/ nem, s az előbbieket segítségével értékeli azután az utóbbiakat, s így saját maga állította csapdájának foglya marad.⁴⁶

A helyes jog a helyes erkölcsi cselekvés a esete. "Mint-hogy a jog cselekvési normákból áll, a jog értékelésének mértékei mindig a cselekvés értékelésének mértékei kell hogy legyenek."⁴⁷ Helyes jognak tehát azt tekinthetjük, amely valamely pozitív erkölcs mértékének megfelel. A jogot az erkölcs alapjáról ítélni lehetjük meg, de adott tételes erkölcs megítéléséhez már nem lelhetünk magasabb alapot, csak egy másik tételes erkölcs szemszögéből értékelhetjük. "A jogunk helyessége vagy helytelensége ennél fogva mindig egy pozitív erkölcs mértékének alkalmazását jelenti."⁴⁸ A jogbölcselet feladata az alkalmazandó erkölcsi értékek hierarchikus rendszerét kialakítani a jogpolitikai érvelések értékeleinek a tisztázása és azok tudományossá tétele érdekében. Jog és etika viszonyának új típusú kérdésfelvetésével a magyar jogfilozófiában egészen SZABÓ Imréig ható folyamat megindítójává vált.

A helyes jog elméletéről c. művében /1914/ a - fentebb vázolt - helyes jogi elméletének részletes kibontását találhatjuk meg. A Jogi Alaptanban csak érintőlegesen foglalkozik az erkölcs kérdéseivel és a helyes joggal, ez utóbbi szisztematikus kifejtése lett volna az a Juristische Wertlehre,

amely azonban soha nem született meg. A jog és erkölcs megkülönböztetése szempontjából kiemeli, hogy az erkölcs szabályai autonómok, míg a jog inkább heteronóm szabályokat jelent. A jog az empirikus, esetleges, nem abszolút szabályok világa, az erkölcsi szabályok ellenben az abszolút szabályok közé tartoznak, vagyis tartalmuk feltétlen helyességet juttat kifejezésre.⁴⁹

x x x

Somló tragikus halála után MOÓR Gyula vette át a szellemi stafétabotot, ő lett a neokantiánus jogfilozófia folytatója hazánkban, majd később HORVÁTH Barna is e hagyomány alapján alakította ki saját jogbölcseletét. A Somlói jogelmélet külföldön is jelentős hatást gyakorolt. 1947 után a magyar jogtudomány azonban mintha elfelejtkezett volna e szellemi óriás munkásságáról. Az ötvenes évek közepén írott könyvében SZABÓ Imre Somlót, mint az ellenforradalmi korszak társadalombölcseleti szálláscsinálóját, a hatalomnak udvarló tudóst állítja be.⁵⁰ Életművének és életutjának - a szépen gyarapodó róla szóló irodalom fényében - méltányos és az igazsághoz közelebbálló értékelése napjaink feladata.

Jegyzetek

¹Somlót idézi LITVÁN György: Somló Bódog munkássága. Szociológia. 1977/4. 505.o.

²VARGA Csaba: Somló Bódog jegyzetei Arisztotelész állambölcseletéről. Magyar Filozófiai Szemle 1981/6. 816.o.

³VARGA Csaba: Somló Bódog esete a pécsi jogakadémiával. Jogtudományi Közlöny 1980/8. 545.o.

⁴LITVÁN György: Egy magyar tudós tragikus pályája a század elején. Somló Bódog /1873-1920/. Valóság 1973/8. 33.0.

⁵SOMLÓ Bódog: Jogbölcselet. Budapest, 1901. 3.o.

⁶SOMLÓ Bódog: Állami beavatkozás és individualizmus. Budapest, 1907. 24.o.

⁷MOÓR Gyula: Somló Bódog. Társadalomtudomány 1921/1. 27.o.

⁸SOMLÓ Bódog: Pikler Gyula: A jog keletkezéséről és fejlődéséről. Budapest, 1897. /Recenzió/ Jogtudományi Közlöny 1897/28. 220.o.

⁹U.a. 221.o.

¹⁰PIKLER, Julius - SOMLÓ, Felix: Der Ursprung des Totemismus. Ein Beitrag zur materialistischen Geschichtstheorie. Berlin, 1899.

¹¹ZSIGMOND Gábor: Somló Bódog és a magyar etnológia. Szociológia 1977/4. 509-510.o.

¹²SOMLÓ Bódog: Jogbölcseleti előadásai. Első füzet. Kolozsvár, 1906. 48.o.

¹³U.a. 51.o.

¹⁴U.a. 54.o.

¹⁵U.a. 55.o.

- ¹⁶NAGY Endre: Erény és tudomány. Vázlat Somló Bódog gondolkodói pályájáról. Világosság 1981/12. 767.o.
- ¹⁷JÁSZI Oszkár: A történelmi materializmus állambölcselete. Budapest, 1903. 43.o.
- ¹⁸SOMLÓ Bódog: U.a. 12.o.
- ¹⁹NAGY Endre: U.a. 7.o.
- ²⁰SOMLÓ Bódog: U.a. 12.o.
- ²¹U.a. 16.o.
- ²²U.a. 17-18.o.
- ²³SOMLÓ Bódog: A jog értékmérői, Huszadik Század 1910/22.köt. 36.o.
- ²⁴ZSIGMOND Gábor: Az ősi társadalom magyar kutatói. Budapest, 1977. 382.o.
- ²⁵LITVÁN György: U.a. 35.o.
- ²⁶MOÓR Gyula: U.a. 35.o.
- ²⁷SOMLÓ Bódog: A szociológia és a jogfilozófia viszonya és különösen a jogfilozófia támogatása a szociológia által. In: Jog és Filozófia. Szerk. Varga Csaba. Budapest, 1981. 180.o.
- ²⁸U.a. 182-183.o.
- ²⁹SOMLÓ Bódog: A jog alkalmazásáról. Jogállam 1911/2-3.sz. 97-98. és 182.o.
- ³⁰SOMLÓ Bódog: Szokásjog. In: Farkas Lajos emlékkönyv. Kolozsvár, 1914. klny.10.o.
- ³¹VARGA Cs.: A jog helye Lukács György világképében. Budapest, 1981.35.o.
- ³²NAGY Endre: U.a. 770.o.
- ³³MOÓR Gyula: U.a. 37.o.

- ³⁴SOMLÓ Bódog: Juristische Grundlehre. Leipzig, 1917. 7.o.
- ³⁵PESCHKA Vilmos: U.o.
- ³⁸SOMLÓ Bódog: U.a. 63-64.o. ford. NAGY Endre
- ³⁹SOMLÓ Bódog: Jogbölcséleti előadások. 105.o.
- ⁴⁰NAGY Endre: U.a. 769.o.
- ⁴¹SOMLÓ Bódog: U.a.114.o.
- ⁴²MOÓR Gyula: U.a. 27.o.
- ⁴³SOMLÓ Bódog: A szociológia és a jogfilozófia... 181.o.
- ⁴⁴NAGY Endre: U.a. 770.o.
- ⁴⁵SOMLÓ Bódog: Az érték problémája. Budapest, 1911. 13.o.
- ⁴⁶SOMLÓ Bódog: A jog értékmérői. 2.o.
- ⁴⁷U.a. 10.o.
- ⁴⁸U.a. 12.o.
- ⁴⁹SOMLÓ Bódog: Juristische Grundlehre. 66-68.o.
- ⁵⁰SZABÓ Imre: Burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon. Budapest, 1955.

Székely Attila:

EGY TÁRSADALOM KÓRKÉPE

M.F. Rakowski megrendítő jelentése
a lengyel válság okairól

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Tudományos Szocializmus Tanszéke újabb csemegével örvendeztette meg a társadalomtudományok iránt érdeklődő olvasókat. Magyar György tanszékvezető irányítása alatt, egy nem akármilyen problémaérzékenységgel megáldott, hozzáértő munkacsoport szinte ontja magából a színvonalasabbnál színvonalasabb kiadványok sorát. Különösen izgalmasak e tudományos műhely által gondozott három sorozat közül a "Politikatudományi Füzetek" emblémát viselő zsebkönyvek, mivel hazai könyvkiadásunk által eddig meghódíthatatlan területek felé fordítják figyelmünket. Nem túlzás, ha leszögezzük, hogy igazi szenzáció volt már az első két füzet is. Gombár Csaba politológiai kisenciklopédiája, valamint a "Rosa Luxemburg és az orosz forradalom" címet viselő tanulmánygyűjtemény osztatlan sikere igazolta, reális igényeket elégít ki a kis tanszéki könyvkiadó. Itt szeretnénk emlékeztetni arra, hogy az utóbbi - Luxemburg vitát dokumentáló - kiadványból töbökközt megerősítést meríthetett az a szimpátiát ébresztő vélelem, hogy a demokrácia nem idegen a kizsákmányolás felszámolására törekvő társadalmi rendszertől, csak éppenséggel nem olyasféle ünnepi ajándéknak tekintendő, amit a dolgozó nép jó magaviseletével kiérdemelhet /avagy kitérdepelhet/.

A legújabb Politikatudományi Füzet, tulajdonképpen közvetlenül kapcsolódik a fenti tételhez, ugyanis - amint azt a borítón látható kelet-középeurópai térkép is érzékelteti - igen testközeleli példahalmazt exponál, annak alátámasztására, hogy a "beavatottak szűk csoportjára, illetve a vezetettek iránti határtalan bizalomra kötelezett összes többire alapozó

társadalomirányítási koncepció, minden tapasztalat szerint egyszerűen elavult".

Az idézett gondolat mellesleg nem mástól, mint - az 1979-es "évjáratu" - Mieczyslaw F. Rakowskitól, az akkor még "csak" vezető publicistától és pártellenzékiként számontartott, KB-tag, szejm képviselőtől való. Azóta híressé vált, rendkívül éles hangvétellű kritikai tanulmánya - "A Köztársaság a 80-as évek küszöbén" - a szakadék felé sodródó Lengyelországról szól. Dühödt vehemenciával tárja fel a szóbanforgó munka azt a hetvenes évekbeli "szervezett csődtömeget", melyről - többek között - megjósolja, hogy hová fog vezetni. A magyar kiadás ezért "A válság forrásai" zárójeles alcimet kapta. M.F. Rakowski különben - mint ahogy azt a fordító-szakértő Szabó Lajos Mátyásnak nyilatkozta - nem tartja véletlennek, hogy elsőként Magyarországról érdeklődtek ominózus műve iránt.

Az említetteken felül természetesen hatványozza a könyv ázsióját, hogy közben a szerző az ismert események egyik kulcsfigurájává avanzsálódott.

Bár ez a rendkívüli revelációs erejű könyv már 1979 őszén nyomdakész állapotban volt, mégiscsak a Szolidaritás-korszak zenitjén - '81. februárjában, M.F. Rakowski miniszterelnök-helyettesi kinevezésével lényegében egyszerre - kerülhetett forgalomba. A tanulmány ugyanis a "szégyenletes jelenségek" összefoglaló elemzését tartalmazza. Arcpíritó hibák és vezetői vétkek lengyel tárháza felett tör pálcát. M.F. Rakowski, ugyszólván lajstromozza a vizsgált évtized derekától már kézzelfoghatóvá vált instabilizáló körülményeket, a társadalom tűrőképességét mindinkább felemésztő tényezőket. Így azután érthető, hogy az "ostoba képmutatás" légkörében miért nem volt e könyvnek - amint azt Rakowski saját maga megfogalmazza - "semmilyen esélye arra, hogy napvilágra kerüljön." Azonban amikor a lengyel munkásosztály tömeges elégedetlensége átcsapott egy olyan magasabb minőségbe, melynek történelmi jelentősége ma még talán pontosan fel sem mérhető - a tiltako-

zóktól kölcsönzött - "Szocializmus igen, torzulások nem!" jel-
szavát magáévá tevő LEMP tekintéje visszاسzerzése érdekében,
halaszthatatlanná vált a "Köztársaság..." közzététele.

A szerző tehát ebben a jobbitó szándékkal írott - indula-
tokat felkorbácsoló - vitairatában rengeteg megdöbbsentő ada-
lékkal szolgál. A magyar olvasók tekintetében pedig a könyv
információs értéke még így dupla utólagossága ellenére is meg-
őrződött. Elegendő csak arra utalnunk, hogy Marx kedvenc nem-
zetéről hazai sajtónkban párját ritkítja az - az államközi
protokollszövegben elejtett - mondat, miszerint "a lengyel nép
tehetséges és szorgalmas."...

Megtudjuk mindjárt az első oldalakon, hogy az 1970 decem-
bere utáni vezetés hangzatos ígéretekkel biztosította a len-
gyeleket arról, hogy "az ország a hetvenes évek végére a fo-
gyasztási javak bőségében fog uszni". Közben pedig - mutat rá
Rakowski - óriási összegeket fordítottak a "betegesen tulcent-
ralizált" népgazdaság erején felül, az ipar I. szektorának
erőltetett fejlesztésére, aminek következtében előbb /1974-
től/ a hentes-, majd a többi üzletek polcain egyre nagyobb
üresség tátongott.

Gyanítható, hogy sokan csak Rakowski könyvéből értesül-
nek arról is, hogy a szóbanforgó baráti országokban már 1976
óta csak jegyutalvány ellenében volt vásárolható pl. olyan
létfontosságú árucikk mint a cukor, holott annak kivitelét
az állam egyre fokozta. Enyhítő körülmény, hogy az utca embere
számára a jegyrendszer legalább némi ellátási garanciát jelent.
/A gdanski megállapodásba ugyanis nem véletlenül került be
az a 13. cikkely, mely az alapvető élelmiszerek tekintetében
- amíg az ismert piaci helyzeten nem sikerül változtatni -
a jegyrendszer kibővítését követeli./ Azonban, gondolom, min-
denki egyetért abban Rakowskival, hogy a világháború utáni
sokadik békeévben egyáltalán nem tekinthető normálisnak sem
az áruhiány, sem a jegyrendszer. Kiderül továbbá Rakowski
írásából, hogy az évtized derekától az "egyszerű kenyérpusz-

titó" lengyel elsőszámu foglalatosságai közé tartozott, hogy "üzletről üzletre szaladgáljon, mint egy bolond", és általában energiái tetemes hányadát áldozza fel életidegen, végrehajthatatlan és betarthatatlan /célszerűtlen és értelmetlen/ előírások megkerülésére. Nem csoda tehát, ha eluralkodott az utca emberén az un. "sorbanálló hangulat". "Azon kell egyáltalán csodálkoznunk, hogy az emberek még lélegzethez jutnak." - kommentálja a dolgot megértő szomorúsággal Rakowski. Ez a légkör azután logikus módon védekező - végsősoron zsákutcás - magatartásmintákat szült. A szánalmas ügyeskedés és az alkoholizmus nemegyszer kombináltan jelentkező változatai óhatatlanul elszaporodtak.

Ugyszintén hátrányosan hatott a lengyel társadalom közérzetére azon kényszerpályák kialakulása, melyek révén az un. konfliktusképtelen rétegek- akkoriban elsőközt - kerültek a létbizonytalanság felé vezető utra. Elég, ha itt csak az egészségügy kriminális helyzetére utaló gondolatokat emeljük ki. Rakowski megrázó képet fest arról, hogy a kórházépítési terveket krónikusan nem hajtották végre, az orvosi ellátás elbürokratizálódott, az egészségügyben is mindent elsöpört a korrupció, s mindennek eredőjeként "nemegyszer hetekig kell várni a kórházi ágyra" és a "kórtermek annyira tulzsufoltak, hogy a betegek a folyósokon halnak meg." Hovatovább, mivel "az alapanyagokat illetékes döntéshozók törölték az importlistáról", olyan gyógyszerek is hiányoztak a lengyel patikákból, "melyek nélkül nem létezhetnek szív- és cukorbeteg".

A lengyel tömegek életét is beárnyékoló, szükös lakáshelyzet mellett sem mehetünk el közömbösen. Az utóbbi évtizedek legnagyobb népszaporulatát produkáló országban, miközben Rakowski becslése szerint legalább egymillió fiatal pár lakásszükséglete maradt kielégítetlen, a lakásépítési előirányzatoknak csak töredéke teljesült.

A látszat fenntartása érdekében - és erre nem kevésbé a nemzetközi hitelképesség megőrzése végett volt szükség - "elbűvölő statisztikai számoszlopok keletkeztek a tényleges állapotok elferditésére". "Szimptomatikus"-nak minősíti a szerző, ahogy bizalmassá illetve titkossá nyilvánították a számszerűsíthető száraz információk zömét, ahogy "a Statisztikai Évkönyv" néhány fejezetének terjedelme a felére csökkent, vagy ahogy "gyakorta teljesen tetszőleges felosztásban" a számadatokat százalékos mutatókkal helyettesítették. A körvonalazott - vélt hatalmi érdeket szolgáló - törekvést azután teljes siker koronázta. A kitekert számadatok alapján, egy idő múlva már senki ember fia nem tudott eligazodni a dolgok valódi állásán. Pl. az ország eladósodásának tényleges mértékéről csak a gazdasági élet néhány kiváltságos vezetője tudhatott. "Abszurd - dörgi Rakowski -, hogy a felvett hitelek felhasználásáért kollektív felelősséget viselő szélesebb párt és gazdasági vezetés pusztán találgatásokra" volt utalva. Ellenben "minden megerőltetés nélkül pontosan tájékozódhat a gazdasági helyzetről az a lengyel, aki a 'Szabad Európát' hallgatja, vagy nyugati sajtót olvas."

Rakowski könyve lényegében a párt vezető szerepével kapcsolatos tapasztalatait sorjázza, de korántsem abból a célból, hogy olcsón denunciáljon, hanem hogy feltárja a mértékarányos megoldáshoz vezető utat. Mint írja, a szocializmus építésének eddigi nemzetközi tapasztalataiból cáfolhatatlanul következik, hogy a fejlődésben időről-időre fenyegető feszültségek elhárítására ki kell alakítani az önellenőrzés /vagy önkritika/ rendszerét. Ez a párt kontroll szerepében kell megvalósuljon, melynek tartalma, az okok és következmények őszinte feltárása. Világos, hogy az ellenőrző szerep tényleges gyakorlati érvényesülése a pártnak a kritikához és az önkritikához való viszonyulásán mérhető le. Nos, már az 1975-ös alkotmánymódosítási vita kapcsán kitűnt, hogy ebben a vonatkozásban sincs minden rendben. Mint evidens tény tárja elénk a szerző, hogy

az alaptörvény tervezetét bíráló, nyílt levelek aláíróit - akik zömmel az alkotó értelmiség soraiból kerültek ki - hogy-hogy-nem, különféle joghátrányok érték. "Ez a politika a represszióval sujtott személyek egy részét a barrikád másik oldalára szorította, - állapítja meg Rakowski - akik védekezésüképpen, a nyugati tömegkommunikációs eszközökhöz fordultak segítségért." A bírálókból tehát némileg a hatalom csinált ellenséget, vagy legalábbis az ellenség öntudatlan eszközét. A helyes kritikái álláspont érvényesülése érdekében Rakowski, Engels-szel érvel: "Feltétlenül kell, hogy legyen olyan sajtótok a pártban, amely nem közvetlenül függ az elnökségtől, sőt a kongresszustól sem, azaz amelynek módjában áll ... egyes pártintézkedésekkel szemben fesztellenül ellenzékét alkotni... A párt kinő az eddigi feszes fegyelemből, 2-3 millió taggal és a 'művelt' elemek beözönlésével több játéktérre van szükség, mint amennyi eddig nemcsak elegendő, hanem éppenséggel hasznos korlátozás volt." /F. Engels A. Bebelhez írott levele 1892. nov.19.; MEM 38.k. 511.o./

Viszont a gyakorlatban - amit Rakowski kiváltképp fájlalt - a klasszikus marxista alapelvekkel ellentétben, "széleskörű és mélyreható cenzura hiusított meg csaknem minden kritikát". Ez az intézmény "alkalmas arra, hogy vezetőink szubjektív ítéletével ellenkező véleményeket és tényeket a társadalom előtt láthatatlanná tegye", de ha már ilyenén realitásokkal kell számolni, roppantul talányos, hogy a cenzori tevékenység zsinórmértékéül szolgáló un. "előírások könyve" lényegében miért titkosított dokumentum? Rakowski egy sor példával illusztrálja, miként csapott át a kiszámíthatatlan cenzura a tömegkommunikációs eszközök vezetőinek és alkalmazottainak a valóságtól teljesen elrugaszkodott, a felettesek önkényét rettegő öncenzurájába. Feltárja előttünk, hogy mennyire torz állapot az, ha "a központi pártsajtóval szemben nincs helye semmiféle vitának." Ti. ami ott jelent meg, azt "szent kinyilatkoztatásként" fogták fel, mert a kiválóan beidomított - meghasonlott - propagátorok mindig biztosak abban,

"kit és mit lehet kritizálni, és azt is, hogy kit és mit kell békénhagyni." Itt van annak a rejtélynek a nyitja is, hogy a lengyel közvéleményt hónapokig nem tájékoztatták a Watergate botrányról. Ugyanis "az emberek arra következtethetnének ebből, hogy a sajtó olyan nagy hatalom, mely a legfőbb vezető megbuktatására is képes."

Az egyszerű lengyel állampolgár persze aligha látta át az összefüggéseket. Ő csak azt észlelte, hogy a sajtóban egy árva szó sem esik az őt, munkatársait, rokonait, szomszédait nyomasztó problémákról. Az un. "sikerpropaganda" az őt érő mindennapos stresszhatásokról nem szólt. Mint ahogy nem jutott hely erre, a "felszólalások egyeztetésével" szokás szerint forgatókönyvileg előre megdramatizált értekezleteken sem. Csodálkozva figyeli a szerző, hogy a felszólalások ellenőrei kijavítják a pontatlan kifejezéseket, és ahogy elgondolkodnak a hangsúlyok pontos elhelyezésén. Irónikusan kérdezi erre reagálva: "Mi az ördögöt lehet várni a népi Lengyelország 35. évében az ellenőrizetlen vitatkozóktól? Tán azt, hogy a vendég felmegy ez emelvényre és lázadásra szólít fel?"

Ez az élesszemű kritikus pontosan látja azt is, hogy mindennemű problémát tompító attitűd "csak a hizelgés egyik változata", illetve a központi és helyi vezetők körül kikristályosodott "udvari stilus" származéka. Rakowski felhívja a figyelmünket arra a helytelen közéleti szokásra is, hogy "a kimondott gondolatokat tulzott gondossággal rostáljuk meg". Különösen kirívó ez az ifjúsági vezetők esetében, mivel a forrófejű fiatalokról alkotott képzetekkel homlokegyenest ellentétben, a nyilvánosság előtt e szervezetek vezetői "olyan óvatos görög bölcsek kifejezéseit használják, akik élettapasztalatuk magasságából mérnek és szűrnék meg minden szót. Egyszóval - kommentálja keserű szájjal a szerző - utódaink nem kompromisszumok nélküli harcosokként mutatkoznak be."

Rakowski nem lenne Rakowski, ha kizárólag csak kritizálna, Programtervezete a párt reformját sürgeti: "A pártnak

nap mint nap meg kell küzdenie a társadalom támogatásáért és e küzdelemben nem nélkülözheti a saját szellemi hátországát, azokat az embereket, akik bosszantanak, idegesítenek, de egyidejűleg gondolkodásra készítetnek. El kell itélni azt a kultúrpolitikát, amelyik a közepesekre támaszkodik, azt az egyetlen követelményt támasztva velük szemben, hogy álljanak rendelkezésre." A párt szellemi hátországának megteremtése érdekében mindenekelőtt fel kell számolni - Rakowski véleménye szerint - az információs monopóliumok egészségtelen rendszerét. Ehhez természetesen párosulna a centralizáció lazulása az alapszervezeti önállóság kibontakoztatása. Csakis ilyen feltételek mellett valósítható meg a párt annyit emlegetett - normális - vezető szerepe.

Az általa javasolt vezetési stílust megfogalmazó passzusában Rakowski igen határozott hangot üt meg: "A legyőzendő nehézségek ismeretében vezetésünknek offenzívnek kell lennie, ami mindenekelőtt széles, és ha szükséges, brutális eszmecserét jelent a társadalommal, nem pedig sáncok mögé buvást, és általános formulákkal való birkózást."

M.F.Rakowskit nem kell bemutatni a magyar olvasónak. Rövid életrejáráról azonban a szerkesztő - Béládi László - nem feledkezett meg. Közismert, hogy a lengyel politikai gyakorlatban milyen szerepet játszik. S nyilván ez a tény inspirálta, hogy külön utószóban forduljon mai olvasóihoz, melyben felvázolja a "háboru"-ig /wojna/, vagyis a rendkívüli állapotig ivelő folyamatot, és leszögezze, hogy az ország vezetésében eltöltött három év nem készítette álláspontja megváltoztatására.

Ki kell mondanunk, hogy ez a mű kurióznak számít a hazai könyvkiadásunkban, mivel - kérlelhetetlen őszinteséggel - mintegy belülről tárja elénk egy baráti ország gondjait és utkeresésének cikcakkjait. De ami még ennél is fontosabb, hogy alkalmat ad a felületes turista-benyomásokon túlmenő összevetésekre, és akaratlanul is tanulságok keresésére készítet.

ÉLŐ MŰLT

Busabb az ifju magyarnál nem lehet,
Mert él basák és buták közepette,
Mert hiába lett acélból itt a sziv,
Szép emberszivként szikrázni ha akar:
A honi rozsdá megfogta, megette.

De Tűz és Tűz, én ifju testvéreim,
Jaj, a Tűzet ne hagyjátok kihalni,
Az Élet szent okokból élni akar
S ha Magyarországra dob ki valakit,
Annak százszorta inkább kell akarni.

Ady Endre

A Századvég Élő mult című rovatát nem véletlenül kezdjük Jászi Oszkár emigrációban irt cikkeinek közlésével. Talán az sem a sors puszta szeszélye, hogy szerkesztőségünk abban az épületben kapott helyet, amelyben Madzsar József és felesége Jászi Alice élt, s ahol gyakori vendég volt Szabó Ervin és Jászi Oszkár... Mindezt jelképesnek is tekinthetjük, jelképezi mindenekelőtt rovatunk elsődleges célját: kapcsolódási pontokat keresni a jelen és a mult generációi között, a magunk szerény lehetőségeivel és eszközeivel hozzájárulni nemzeti multunk mélyebb megértéséhez. Főként a XIX. és a XX. század magyar eszméletörténetét és társadalmi gondolkodás történetét szeretnénk minél több oldalról megközelíteni, a korszak magyar és egyetemes sorskérdéseivel vivódó gondolkodók életpályájának egy-egy szakaszát bemutatni. Az egymással tragikusan szembekerülő, és egymást meg nem értő csoportok és generációk hadállásainak fel-

térképezéséhez, gondolkodásmódjuk, eszmeviláguk és érvrendszerük megértéséhez kívánunk adalékokat szolgáltatni. Arra törekszünk, hogy életművek egyes szakaszait, lezajlott vitákat stb. - ha nem is a közlés, de a bibliográfia szintjén - lehetőség szerint a teljesség igényével, a maguk egészében közöljük. Ehhez a munkához kérünk olvasóinktól megértést, segítséget és minél több kéziratot.

Gyurgyák János

Gyurgyák János:

JÁSZI OSZKÁR ÉS A BÉCSI MAGYAR UJSÁG

/Bibliográfia és válogatás/

"Karlinál. Ő azt hiszi, hogy nemsokára szükség lesz rám Pesten, s a nagyobb veszély elmúlt. Sajnos, ez a remény még túl korainak látszik." - jegyzi föl naplójában Jászi Oszkár 1919. augusztus 24-én, egy Polányi Károlynál tett látogatás után.¹ Talán ekkor még maga sem sejtette, hogy ez a "kiiktató-dás" a magyar politikai életből örökre szól. Ezméi, gondolatai azonban hol nyíltan, hol buvópatakként föl-föltűntek a magyar szellemi életben. Igaz, alig van még egy gondolkodó a XX. század magyar eszmetörténetében, akit annyian rágalmaztak, szidalmaztak, ócsároltak, mint éppen őt. A kisantant ügynökétől a naiv álmodozóig, a hazaárulótól az ellenforradalmárig terjed e rágalmak sora. De ugyanakkor kevesen látták előre életművük sorsát olyan tisztán mint ő. "Tudom, hogy a rohanó társadalmi dialektika két szélsőséges szárnya egyaránt ki fog végezni: a fehér diktatura eszelős hazaárulónak, a vörös pedig megriadt kispolgárnak fog mondani. /Nekik "kispolgár" mindenki, aki terebélyes dogmáikat kétségbe vonja!/" - írta Magyar kálvária, magyar föltámadás című művének Előszavában. Félreértések, ködös elképzelések, rágalmak ott és akkor burjánzanak igazán, ahol és amikor hiányzanak a tények.

Az elmúlt évtizedben megnőtt az érdeklődés Jászi Oszkár életműve iránt: kötetek, tanulmányok, recenziók és visszaemlékezések jelentek meg.² Ehhez a munkához szeretnék hozzájárulni Jászi Bécsi Magyar Ujságban megjelent cikkeinek összegyűjtésével és közzétételével.

Jászi 1921. június 15-én vette át az akkor már népszerű "Bécsi Magyar" szerkesztését és irányítását³, s állította az októberista politika szolgálatába. A lapban megjelent cikkeit

hét nagyobb témakör köré csoportosíthatjuk:

1. A magyar politikáról /Horthy-rendszer, ellenforradalom/
2. Nemzeti-nemzetiségi kérdés
3. Nemzetközi politika /angol fejlődés, fasizmus stb./
4. Orosz kérdés /bolsevizmus/
5. A magyar emigráció feladatai és problémái
6. A magyar múlt /emlékezések pályatársakról és az októberi forradalomról stb./
7. Elméleti írások

Ebben a számban elméleti írásaiból válogattunk egy csokorra valót, s tervezzük - ha nem is a következő számban - a többi témakör hasonló bemutatását is.

A szövegközlésnél azokat az elveket érvényesítettük, amelyeket már korábban kidolgoztunk, s Polányi Károly írásainak közzétételekor alkalmaztunk.⁴

Jegyzetek

¹Oscar Jaszi: Diaries /1919-1925/. Columbia University Libraries, Butler Library. A naplót Vezér Erzsébet és Litván György jóvoltából tekinthettem át, segítségükért ezton is köszönetemet fejezem ki.

²A teljesség igénye nélkül:

Jászi Oszkár: A Habsburg-Monarchia felbomlása. Bp. 1982.

Litván György-Varga F.János /szerk./: Jászi Oszkár publicisztikája. Válogatás. Bp. 1982.

Jászi Oszkár: Marxizmus, vagy liberális szocializmus. Párizs, 1983.

Jászi Oszkárrol. Illyés Gyulával beszélget Litván György.

Kortárs, XXVII.évf. 1983/11. 1785-1791. p.

Litván György: Oszkár Jászi, a Danubian Patriot in America.

The New Hungarian Quartely, vol. XXIV. no. 92. 1983.115-127.p.

³Ténylegesen csak 1923. február 1-től lett a lap főszerkesztője.

⁴vö. Gyurgyák János: Polányi Károly a Bécsi Magyar Ujságnál. Medvetánc, I.évf. 1981. 2-3. 186-187.p. és A gazdaságelmélet küszöbén. Polányi Károly cikkei a Bécsi Magyar Ujságban /1921-1923/. Bp. 1985. /Megjelenés alatt/

BIBLIOGRÁFIA

1. Középkor Magyarországon. Jászi Oszkár nyilatkozata a vitézi donációkról.
BMU II.no.207 /1920.szept. 2./, 1.p.
2. Jászi Oszkár a könyvéről. /Magyar kálvária - Magyar föl-támadás/
BMU II.no. 240 /1920.okt.10./, 3.p.
3. Jászi Oszkár: Károlyi Mihály arc képe. Egy lélektani kísérlet.
BMU II.no. 246 /1920.okt.17./, 5-6.p.
4. Jászi Oszkár az újabb magyar politikai fejleményekről.
BMU II.no. 270 /1920.nov.16./, 3.p.
5. Jászi Oszkár nyilatkozata jugoszláviai és romániai utjáról.
BMU II. no. 293 /1920.dec.12./, 1-2.p.
6. Jászi Oszkár: A magyar demokrácia szövetségesei.
BMU II. no. 295 /1920. dec. 15./, 1.p. Vezércikk
7. Jászi Oszkár: A magyar nemzeti kisebbség helyzete Romániában.
BMU II. no. 297 /1920. dec. 17./, 1-2.p.
8. Jászi Oszkár: A romániai magyar kisebbség jövő lehetőségeiről.
BMU II. no. 299 /1920. dec. 19./, 1-2.p.
9. Jászi Oszkár nyilatkozata a pécsi autonómia jelentőségéről.
BMU III. no. 15 /1921. jan. 19./, 1.p.
10. Jászi Oszkár és az egyetem.
BMU III. no. 16 /1921. jan.20./, 5.p.

11. Jászi Oszkár: Zigány Zoltán. 1864-1921.
BMU III. no. 37 /1921.febr.13./, 3.p.
12. Jászi Oszkár: A jövő feladatairól és a magyar grófi uralomról.
BMU III. no. 47 /1921.febr. 25./, 1.p. Vezércikk
13. Jászi Oszkár: Szabó Ervinről.
BMU III.no. 73 /1921. márc.27./, 5.p.
14. Jászi Oszkár elmondja Károlyi Mihály Olaszországból való kiutasításának és jugoszláviai menedékjogának hiteles történetét.
BMU III.no. 90. /1921.ápr. 17./, 5-6.p.
15. Jászi Oszkár: A magyar emigráció feladatairól.
BMU III.no. 143 /1921.jun.19./, 1-2.p. Vezércikk
16. Jászi Oszkár: Egy magyar diplomatáról, aki látott.
BMU III.no. 146 /1921.jun.23./, 1.p. Vezércikk
17. Jászi Oszkár: Az emigráció "hazaárulása".
BMU III.no. 149 /1921.jun.26./, 1.p. Vezércikk
18. Jászi Oszkár: Lesz-e második Károly-puccs?
BMU III.no. 152 /1921.jun.30./, 1.p. Vezércikk
19. Jászi Oszkár: Saint-Simon beteljesedett parabolája.
BMU III. no. 155 /1921. jul.3./, 1.p. Vezércikk
20. Jászi Oszkár: Az erdélyi magyarság szervezkedése.
BMU III. no. 157 /1921.jul.6./, 1.p. Vezércikk
21. Jászi nyilatkozik Windischgrätz rágalmairól.
BMU III. no. 159 /1921. jul.8./, 1.p. Vezércikk
22. Jászi Oszkár: Vissza Tiszához!
BMU III. no. 161 /1921.jul.10./, 1.p. Vezércikk

23. Jászi Oszkár: Danton vagy Napoleon?
BMU III.no. 167 /1921.jul.17./, 1-2.p.
24. Jászi Oszkár: A malgré lui forradalmár feljegyzéseiről.
BMU III. no. 170 /1921.jul.21./, 3.p.
25. Jászi Oszkár: Új világháború felé.
BMU III. no. 173 /1921.jul. 24./, 1.p. Vezércikk
26. Jászi Oszkár: Az utódállamok magyar kisebbségeinek kilátásairól.
BMU III. no. 176 /1921. jul. 28./, 1.p. Vezércikk
27. Jászi Oszkár: Tolsztoj vagy Lenin?
BMU III. no. 179 /1921. jul. 21./, 1-2.p. Vezércikk
28. Jászi Oszkár: Habsburgisták és Horthisták.
BMU III. no. 185 /1921. aug.7./, 1.p. Vezércikk
29. Jászi Oszkár: A szellem gyilkosairól.
BMU III. no. 188 /1921. aug. 11./, 1.p. Vezércikk
30. Jászi Oszkár: A pécsi katasztrófa előtt.
BMU III. no. 191 /1921. aug. 14./, 1.p. Vezércikk
31. Jászi Oszkár: A baja-baranyai köztársaság.
BMU III. no. 194 /1921.aug.18./, 1.p. Vezércikk
32. Jászi Oszkár: Egy szép lélek vallomásairól.
BMU III. no. 197 /1921.aug.21./, 1.p. Vezércikk
33. Jászi Oszkár: Jugoszlávia és a pécs-baranyai emigráció.
BMU III. no. 203 /1921. aug.28./, 1.p. Vezércikk
34. Jászi Oszkár: Apponyi jogrendje.
BMU III. no. 206 /1921. szeptm.1./, 1. p. Vezércikk

35. Jászi Oszkár: Belgrádi benyomások.
BMU III. no. 212 /1921.szept.8./, 1. p. Vezércikk
36. Jászi Oszkár: Burgenland és Horthymagyarország.
BMU III. no. 215 /1921.szept.11./ 1.p. Vezércikk
37. Jászi Oszkár: Felfakadt! ...
BMU III. no. 215 /1921. szept.11./ 1. p. Vezércikk
38. Jászi Oszkár: A parlamentáris demokrácia válsága.
BMU III. no. 218 /1921. szept. 15./ 1.p. Vezércikk
39. Jászi Oszkár: Nyílt levél Avarescu tábornok román miniszterelnökhöz az erdélyi magyar kérdés tárgyában.
BMU III. no. 221 /1921. szept. 18./, 1.p. Vezércikk
40. Jászi Oszkár: Tetemrehívás
BMU III. no. 224 /1921.szept.22./, 1.p. Vezércikk
41. Jászi Oszkár: Masaryk elnök fogadalma.
BMU III. no. 227 /1921.szept.25./, 1-2.p. Vezércikk
42. Jászi Oszkár: Friedrich ur államcsinyje.
BMU III. no. 232 /1921.okt. 1./, 1.p. Vezércikk
43. Jászi Oszkár: Sakk Bécsnek!
BMU III. no. 236 /1921. okt.6./, 1-2.p. Vezércikk
44. Jászi Oszkár: Horthy zsidai.
BMU III. no. 239 /1921.okt. 9./, 1.p. Vezércikk
45. Jászi Oszkár: Eugen Dühring. 1833-1921.
BMU III. no. 242 /1921. okt. 13./, 1.p. Vezércikk
46. Jászi Oszkár: Az örvény felé.
BMU III. no. 245 /1921.okt. 16./, 1-2.p. Vezércikk

47. Jászi Oszkár: "Népszavazás Burgenlandban".
BMU III. no. 248 /1921. okt. 20./, 1.p. Vezércikk
48. Jászi Oszkár: Károly második puccsa.
BMU III. no. 251 /1921. okt. 23./, 3.p.
49. Jászi Oszkár: A Horthy-rendszer összeomlása.
BMU III. no. 255 /1921. okt. 27./, 1.p. Vezércikk
50. Jászi Oszkár: A diadalmas október.
BMU III. no. 258 /1921. okt.30./, 1.p. Vezércikk
51. Jászi Oszkár: A kurzus agóniája.
BMU III. no. 262 /1921. nov. 3./, 1.p. Vezércikk
52. Jászi Oszkár: Emigrációs politikánk győzelme.
BMU III. no. 269 /1921. nov. 10./, 1.p. Vezércikk
53. Jászi Oszkár: Magyar-román perszónálunió.
BMU III.no. 273 /1921. nov.15./ 1.p. Vezércikk
54. Jászi Oszkár: Az emigráns Ady. A német Ady-kötet alkalmából.
BMU III. no. 275 /1921.nov.17./ 1.p. Vezércikk
55. Jászi Oszkár: Lenin napoleoni frontja.
BMU III. no. 278 /1921. nov. 20./, 1.p. Vezércikk
56. Jászi Oszkár: Elvi politika és "reálpolitika".
BMU III. no. 281 /1921. nov. 24./, 3.p.
57. Jászi Oszkár: A megfordított Antaeos.
BMU III. no. 284 /1921. nov.27./, 1.p. Vezércikk
58. Jászi Oszkár: A forradalom logikája.
BMU III. no. 287 /1921.dec.1./, 1.p. Vezércikk

59. Jászi Oszkár: Október - vagy nyílt katonai diktatura!
BMU III. no. 290 /1921.dec.4./, 1-2.p. Vezércikk
60. Jászi Oszkár: A szellem üldözése Magyarországon.
BMU III. no. 293 /1921. dec.8./, 1.p. Vezércikk
61. Jászi Oszkár: Az angol demokrácia diadala I.
BMU III. no. 296 /1921. dec.11./, 3-4.p.
62. Jászi Oszkár: Az angol demokrácia diadala II.
BMU III. no. 299 /1921.dec.15./, 1.p. Vezércikk
63. Jászi Oszkár: A magyar pokol.
BMU III. no. 302 /1921.dec.18./, 1.p. Vezércikk
64. Jászi Oszkár: A dunai szövetség jövője.
BMU III. no. 307 /1921.dec.25./, 1-2.p. Vezércikk
65. Jászi Oszkár: Papiros nemzetköziség.
BMU IV. no. 1 /1922. jan.1./, 1-2.p. Vezércikk
66. Jászi Oszkár: Aggasztó tünetek.
BMU IV. no. 7 /1922.jan. 8./, 1-2.p. Vezércikk
67. Jászi Oszkár: A lanai szerződés és következményei.
BMU IV. no. 10 /1922. jan.12./, 1.p. Vezércikk
68. Jászi Oszkár: Az angol ut.
BMU IV. no. 13 /1922.jan.15./ 1-2.p. Vezércikk
69. Nemzetköziségi és konföderációs politika. Jászi Oszkár
állítólagos levélváltása.
BMU IV. no. 32 /1922.febr. 7./, 3.p.
70. Jászi Oszkár: Jugoszláv benyomások.
BMU IV. no. 34 /1922.febr. 9./, 1.p. Vezércikk

71. Jászi Oszkár: Nemzeti és nemzetközi októberizmus.
BMU IV. no. 37 /1922.febr.12./, 1.p. Vezércikk
72. Jászi Oszkár: Lesz-e gyümölcs a fán...?
BMU IV. no. 43 /1922.febr.16./, 1.p. Vezércikk
73. Jászi Oszkár: Fehér terror országbirói köntösben.
BMU IV. no. 43 /1922.febr.19./, 1.p. Vezércikk
74. Jászi Oszkár: Kisérettjárás.
BMU IV. no. 46 /1922. febr.23./, 1.p. Vezércikk
75. Jászi Oszkár: Magyarország kitépése Európából.
BMU IV. no. 49 /1922. febr.26./, 1.p. Vezércikk
76. Jászi Oszkár: "Rohanunk a forradalomba..."
BMU IV. no. 55 /1922. márc.5./, 1.p. Vezércikk
77. Jászi Oszkár: A forradalom joga és kötelessége.
BMU IV. no. 58 /1922.márc.9./ 1.p. Vezércikk
78. Jászi Oszkár: Az erdélyi magyarság válsága.
BMU IV. no. 61 /1922. márc.12./, 3.p.
79. Jászi Oszkár: Európa elé!
BMU IV. no. 64 /1922.márc. 16./, 1.p. Vezércikk
80. Jászi Oszkár: Személyes kérdésben.
BMU IV. no. 70 /1922. márc.23./, 1.p. Vezércikk
81. Jászi Oszkár: A bolsevizmus erkölcsi válságához.
BMU IV. no. 84 /1922. ápr.9./, 3.p.
82. Jászi Oszkár: Az elgáncsolt megváltás.
BMU IV. no. 90 /1922. ápr. 16./, 1.p. Vezércikk
83. Jászi Oszkár: A külföld felvilágosítása.
BMU IV. no 95 /1922. ápr. 23./, 1.p. Vezércikk

84. Jászi Oszkár: Génua körül.
BMU IV. no. 101 /1922. ápr. 30./, 1.p. Vezércikk
85. Jászi Oszkár: Még egyszer a külföld felvilágosításáról.
BMU IV. no. 103 /1922.máj. 4./, 1.p. Vezércikk
86. Jászi Oszkár: Egy fiatal hős sirhalmára.
BMU IV. no. 106 /1922.máj.7./, 1.p. Vezércikk
87. Jászi Oszkár: A Károlyi-kormány külügyi politikája.
BMU IV. no. 112 /1922. máj. 14./, 1.p. Vezércikk
88. Jászi Oszkár: Európa halálos veszedelme.
BMU IV. no. 115 /1922.máj.18./, 1-2.p. Vezércikk
89. Jászi Oszkár: Bethlen gróf választási hadjárata.
BMU IV. no. 118 /1922.máj. 21./, 1.p. Vezércikk
90. Jászi Oszkár: Budapesti üzenet.
BMU IV. no. 124 /1922. máj. 28./, 1. p. Vezércikk
91. Jászi Oszkár: A legnagyobb csalódás /Eszmék és emberek/
BMU IV. no. 130 /1922. jun. 4./, 7.p.
92. Jászi Oszkár: A magyar választások értelme.
BMU IV. no. 135 /1922. jun. 11./, 1.p. Vezércikk
93. Jászi Oszkár: Liberalizmus és szocializmus.
BMU IV. no. 139 /1922.jun. 16./, 1.p. Vezércikk
94. Jászi Oszkár: Az ir szabadállam felé.
BMU IV. no. 141 /1922.jun.18./, 1.p. Vezércikk
95. Jászi Oszkár: Somogyi és Bacsó szelleme.
BMU IV. no. 144 /1922.jun. 22./, 1.p. Vezércikk
96. Jászi Oszkár: Lassu Szent-Bertalan-éj.
BMU IV. no. 147 /1922.jun. 25./, 1.p. Vezércikk

97. Jászi Oszkár: Az első Ady-életrajz. /Révész Béla: Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről. Gyoma, 1922. Kner./
BMU IV. no. 147 /1922.jun. 25./, 7.p.
98. Jászi Oszkár: A szocializmus bevonulása a magyar parlamentbe.
BMU IV. no. 150 /1922. jun. 29./, 1.p. Vezércikk
99. Jászi Oszkár: Üdvözlét Kéri Pálnak!
BMU IV. no. 152 /1922. jul. 1./, 3.p.
100. Jászi Oszkár: Parasztok és Szocialisták.
BMU IV. no. 153 /1922. jul. 2./, 1-2.p. Vezércikk
101. Jászi Oszkár: Az emigráció, a magyar ellenzék és a külföld.
BMU IV. no. 155 /1922. jul. 5./, 1.p. Vezércikk
102. Jászi Oszkár: A magyar gazdasági válság.
BMU IV. no. 159 /1922. jul. 9./, 3.p.
103. Jászi Oszkár: Egy indus bolsevista regény. /Rabindranath Tagore: Das Heim und die Welt. München, 1921. Kurt Wolff./
BMU IV.no. 159 /1922. jul. 9./, 7.p.
104. Jászi Oszkár: Integráció és dezintegráció.
BMU IV. no. 166 /1922. jul. 18./, 3.p.
105. Jászi Oszkár: Egy lépés előre!
BMU IV. no. 168 /1922. jul. 20./, 1.p. Vezércikk
106. Jászi Oszkár: Széljegyzetek Garami Ernő emlékirataihoz. I.
BMU IV. no. 170 /1922. jul. 22./, 1-2. p. Vezércikk
107. Jászi Oszkár: Széljegyzetek Garami Ernő emlékirataihoz. II.
BMU IV. no. 171 /1922. jul. 23./, 3-4.p.
108. Jászi Oszkár: Széljegyzetek Garami Ernő emlékirataihoz. III.
BMU IV. no. 174 /1922. jul. 27./, 3-4.p.

109. Jászi Oszkár: Széljegyzetek Garami Ernő emlékirataihoz. IV.
BMU IV. no. 176 /1922. jul. 29./, 3.p.
110. Jászi Oszkár: Erdély új lelke.
BMU IV. no. 177 /1922. jul. 30./, 1.p. Vezércikk
111. Jászi Oszkár: No more war!
BMU IV. no. 180 /1922.aug.3./, 1.p. Vezércikk
112. Jászi Oszkár: A fascista diktatura felé.
BMU IV. no. 183 /1922. aug.6./, 1.p. Vezércikk
113. Jászi Oszkár: Az ő külpolitikájuk.
BMU IV. no. 187 /1922. aug. 11./, 1.p. Vezércikk
114. Jászi Oszkár: A "liberális bolsevizmus".
BMU IV. no. 189 /1922. aug. 13./, 1-2.p. Vezércikk
115. Jászi Oszkár: Az entente felbomlása küszöbén.
BMU IV. no. 191 /1922. aug. 16./, 1.p. Vezércikk
116. Jászi Oszkár: Az emigráció egy kötelességéről.
BMU IV. no. 195 /1922. aug.20./, 1.p. Vezércikk
117. Jászi Oszkár: Viszonzóválasz Garami Ernőnek.
BMU IV. no. 198 /1922. aug.24./, 3.p.
118. Jászi Oszkár: A magyar ügy az interparlamentáris kongresszus előtt.
BMU IV. no. 202 /1922. aug. 29./, 1.p. Vezércikk
119. Jászi Oszkár: Rupert Rezső elmélete.
BMU IV. no. 203 /1922. aug. 30./, 1.p. Vezércikk
120. Jászi Oszkár: Apponyi Albert gróf felelőssége.
BMU IV. no. 204 /1922. aug. 31./, 1.p. Vezércikk

121. Jászi Oszkár: Apponyi jogrendje.
BMU IV. no. 206 /1922. szept. 2./, 1.p. Vezércikk
122. Jászi Oszkár: Biztató tünetek.
BMU IV. no. 207 /1922.szept. 3./, 1-2.p. Vezércikk
123. Jászi Oszkár: Egy talmi dunai konföderáció terve.
BMU IV. no. 210 /1922.szept.17./, 1-2.p. Vezércikk
124. Jászi Oszkár: A jugoszlávia magyarság politikai szervez-
kedése.
BMU IV. no. 213 /1922.szept. 21./, 1.p. Vezércikk
125. Jászi Oszkár: Egy bátor ember emlékirataiból. Göndör
Ferenc: Vallomások könyve . /Adatok az 1918-19.magyar for-
radalmakhoz./
BMU IV. no. 215 /1922.szept. 23./, 4.p.
126. Jászi Oszkár: Ujabb katasztrófák felé.
BMU IV. no. 216 /1922.szept. 29./, 1.p. Vezércikk
127. Jászi Oszkár: Apáthy István halálára.
BMU IV. no. 220 /1922.szept. 29./, 1.p. Vezércikk
128. Jászi Oszkár: Károlyi Mihály végrendelete.
BMU IV. no. 222 /1922. okt. 1./, 1.p. Vezércikk
129. Jászi Oszkár: Válasz egy magyarországi ellenzéki poli-
tikusnak.
BMU IV. no. 222 /1922. okt. 1./, 3.p.
130. Jászi Oszkár: D'Annunzio és a Világforradalom.
BMU IV. no. 228 /1922.okt. 8./, 1.p. Vezércikk
131. Jászi Oszkár: Egy megfejtett talány. Rudolf trónörökös
jellemrajza. I.
BMU IV. no. 231 /1922. okt. 12./, 1.p. Vezércikk

132. Jászi Oszkár: Egy megfejtett talány. Rudolf trónörökös jellemrajza. II.
BMU IV. no. 232 /1922. okt. 12./, 5.p.
133. Jászi Oszkár: Bűvészpoltika.
BMU IV. no. 234 /1922. okt. 15./, 1.p. Vezércikk
134. Jászi Oszkár: Kossuth Lajos emigrációja és az októberi emigráció. I.
BMU IV. no. 240 /1922. okt. 22./, 1-2. p. Vezércikk
135. Jászi Oszkár: Október megünneplése Bécsben.
BMU IV. no. 240 /1922. okt. 22./, 3.p.
136. Jászi Oszkár: Kossuth Lajos emigrációja és az októberi emigráció. II.
BMU IV. no. 243 /1922. okt. 26./, 1.p. Vezércikk
137. Jászi Oszkár: Az októberi évfordulóra.
BMU IV. no. 246 /1922. okt. 29./, 1.p. Vezércikk
138. Jászi Oszkár ünnepi beszéde.
BMU IV. no. 247 /1922. okt. 31./, 2.p.
139. Jászi Oszkár: A robbanó Közép-Európa.
BMU IV. no. 252 /1922. nov. 5./, 1.p. Vezércikk
140. Jászi Oszkár: Ady Endre kulturegyesület.
BMU IV. no. 255 /1922. nov. 19./, 1.p. Vezércikk
141. Jászi Oszkár: A robbanó Magyarország.
BMU IV. no. 289 /1922. dec. 19./ 1.p. Vezércikk
142. Jászi Oszkár: Személyes kérdésben.
BMU IV. no. 291 /1922. dec. 21./, 3.p.
143. Jászi Oszkár: Keresztény szocializmus és szocialista kereszténység.
BMU IV. no. 294 /1922. dec. 24./, 1.p. Vezércikk

144. Jászi Oszkár: Utban az igazság.
BMU IV. no. 297 /1922. dec.29./, 1.p. Vezércikk
145. Jászi Oszkár: A német kultúra válsága.
BMU IV. no. 298 /1922. dec.30./, 5.p.
146. Jászi Oszkár: Dr. Seipel budapesti utja.
BMU IV. no. 299 /1922. dec.31./, 3.p.
147. Jászi Oszkár: Az egységfront.
BMU V. no. 15 /1923. jan. 15./, 1.p. Vezércikk
148. Jászi Oszkár: Visszaélés a győzelemmel.
BMU V. no. 17 /1923. jan. 21./, 1.p. Vezércikk
149. Jászi Oszkár: Károlyi Mihály és Sándor Pál találkozása
Belgrádban.
BMU V. no. 17 /1923. jan. 21./, 5.p.
150. Jászi Oszkár: A Népszövetség válsága.
BMU V. no. 19 /1923. jan. 24./, 1.p. Vezércikk
151. Jászi Oszkár: Az Ébredők mint kormány szerv.
BMU V. no. 21 /1923. jan. 26./, 1.p. Vezércikk
152. Jászi Oszkár: Ady szelleme.
BMU V. no. 23 /1923. jan. 28./, 1.p. Vezércikk
153. Jászi Oszkár: Norman Angell felhívása.
BMU V. no. 24 /1923. jan.30./, 1. p. Vezércikk
154. Jászi Oszkár előszava a "Magyar Kálvária" német kiadásá-
hoz.
BMU V. no. 27 /1923. febr.1./, 3.p.
155. Jászi Oszkár: Új külpolitikai orientáció.
BMU V. no. 27 /1923. febr.2./, 1.p. Vezércikk

156. Jászi Oszkár: Tanulságos beszélgetésem egy otthoni liberális vezérrel.
BMU V. no. 29 /1923. febr. 4./, 3-4.p.
157. Jászi Oszkár: Tornyosuló fellegek.
BMU V. no. 30 /1923. febr.6./, 1.p. Vezércikk
158. Jászi Oszkár: A Ruhr-vidék megszállása angol megvilágításban.
BMU V. no. 31 /1923.febr. 7./, 2.p.
159. Jászi Oszkár: Mussoliniék szovjet-terve.
BMU V. no. 33 /1923. febr.9./, 1.p. Vezércikk
160. Jászi Oszkár: Az osztrák-magyar monarchia utolsó napjai.
Karl Friedrich Nowak Chaos című könyvéről. München, 1923.
BMU V. no. 35 /1923.febr.11./, 3.p.
161. Jászi Oszkár: Kivel ül le és kivel nem ül le?
BMU V. no. 36 /1923.febr. 14./, 1.p. Vezércikk
162. Jászi Oszkár: Az ifjúság válságához. Válasz egy levélre.
BMU V. no. 41 /1923. febr. 18./, 4.p.
163. Jászi Oszkár: Egy lépés előre.
BMU V. no. 42 /1923. febr. 20./, 1.p. Vezércikk
164. Jászi Oszkár: A Károlyi-pör és a magyar sajtó.
BMU V. no. 49 /1923. febr. 28./, 1.p. Vezércikk
165. Jászi Oszkár: Horthy.
BMU V. no. 51 /1923. márc.2./, 2.p.
166. Jászi Oszkár: Integritásos morál.
BMU V. no. 53 /1923. márc. 4./, 1.p. Vezércikk
167. Jászi Oszkár: Ébredő kriminalitás.
BMU V. no. 55 /1923. márc.7./, 1.p. Vezércikk

168. Jászi Oszkár: A faji kérdés kiélekedése.
BMU V. no. 59 /1923. márc. 11./, 1.p. Vezércikk
169. Jászi Oszkár: Március idusán.
BMU V. no. 62 /1923. márc.15./ 1.p. Vezércikk
170. Jászi Oszkár: Magyarország fődestruktorának jubileumára.
Gróf Andrássy Gyula százéves születésnapja alkalmából.
BMU V. no. 65 /1923. márc. 18./, 3.p.
171. Jászi Oszkár: A magyar "konszolidáció".
BMU V. no. 67 /1923. márc.21./, 1.p. Vezércikk
172. Jászi Oszkár: Horthyék külföldi propagandája.
BMU V. no. 69 /1923. márc. 23./, 3.p.
173. Jászi Oszkár: A "negatív pacifizmus" ellen.
BMU V. no. 71 /1923. márc. 25./, 1. p. Vezércikk
174. Jászi Oszkár: Nagy György ravatalára.
BMU V. no. 75 /1923. márc.30./, 1.p. Vezércikk
175. Jászi Oszkár: Európa és Amerika.
BMU V. no. 77 /1923. ápr.1./, 1.p. Vezércikk
176. Jászi Oszkár: Egy költő-filozófus világtörténete. H.G.
Wels könyve.
BMU V. no. 77 /1923. ápr.1./, 2.p.
177. Jászi Oszkár: Lengyelek, olaszok, magyarok.
BMU V. no. 78 /1923. ápr. 4./, 1.p. Vezércikk
178. Jászi Oszkár: Egy amerikai magyar üzenete.
BMU V. no. 82 /1923. ápr. 8./, 2.p.
179. Jászi Oszkár: A gályarabok.
BMU V. no. 85 /1923. ápr. 12./, 1.p. Vezércikk

180. Jászi Oszkár: Választott virilizmus.
BMU V. no. 88 /1923. ápr. 15./, 1.p. Vezércikk
181. Jászi Oszkár: Burgenlandi tanulságok.
BMU V. no. 89 /1923. ápr. 17./, 1.p. Vezércikk
182. Jászi Oszkár: A csehszlovák-magyar határkonfliktus.
BMU V. no. 97 /1923. ápr. 26./, 1.p. Vezércikk
183. Jászi Oszkár: A lengyel probléma.
BMU V. no. 100 /1923. ápr. 29./, 1.p. Vezércikk
184. Jászi Oszkár: Új párbajmorál.
BMU V. no. 105 /1923. máj. 6./ 1.p. Vezércikk
185. Jászi Oszkár: A bratiszlavai magyar színház ügye.
BMU V. no. 112 /1923. máj. 15./, 1.p. Vezércikk
186. Jászi Oszkár: A Károlyi-per második felvonása.
BMU V. no. 138 /1923. jun. 15./, 1.p. Vezércikk
187. Jászi Oszkár: Sztambulijiszi és "parasztbolsevizmusa".
BMU V. no. 140 /1923. jun.17./, 1-2.p. Vezércikk
188. Jászi Oszkár: Szambulijiszi és Károlyi.
BMU V. no. 142 /1923. jun.20./, 1.p. Vezércikk
189. Jászi Oszkár: Politikai állatszelistítés és nemzetközi porhintés.
BMU V. no. 146 /1923. jun.24./, 1.p. Vezércikk
190. Jászi Oszkár: A belga válság.
BMU V. no. 148 /1923. jun.27./, 1.p. Vezércikk
191. Jászi Oszkár: Jánosi Zoltán tragikuma.
BMU V. no. 149 /1923. jun. 28./, 3.p.

192. Jászi Oszkár: A második Károlyi-ítélet alkalmából. Üzenet a "Világ" szerkesztőségének.
BMU V. no. 152 /1923. jul.1. /, 1.p. Vezércikk
193. Jászi Oszkár: Adam Smith. Születésének kétszázados évfordulója alkalmából.
BMU V. no. 153 /1923.jul.3./, 1.p. Vezércikk
194. Jászi Oszkár: Kicsoda Gratz Gusztáv?
BMU V.no. 155 /1923.jul.5./, 1.p. Vezércikk
195. Jászi Oszkár: Hermann Bahr hatvanéves jubileumára.
BMU V. no. 157 /1923. jul. 7./, 5.p.
196. Jászi Oszkár: Masaryk elnök tanítása. I.
BMU V. no. 158 /1923. jul. 8./, 1-2.p. Vezércikk
197. Jászi Oszkár: Masaryk elnök tanítása. II.
BMU V. no. 159 /1923. jul.10./, 1-2. Vezércikk
198. Jászi Oszkár: A fascizmus új fázisa.
BMU V. no. 164 /1923. jul.15./, 1.p. Vezércikk
199. Jászi Oszkár: Erdélyi problémák.
BMU V. no. 166 /1923. jul. 18./, 1.p. Vezércikk
200. Jászi Oszkár: Az új világháború előkészítése és ellen-
szerei.
BMU V. no. 170 /1923. jul. 22./, 1.p. Vezércikk
201. Jászi Oszkár: A világnyelv problémája.
BMU V. no. 172 /1923. jul. 27./, 1-2.p. Vezércikk
202. Jászi Oszkár: A nyugati kultúra pusztulásának filozófusa.
Oswald Spengler megmérése.
BMU V. no. 176 /1923. jul. 29./, 4.p.

203. Jászi Oszkár: A liberalizmus új elmélete. I.
BMU V. no. 179 /1923. aug.2./, 1.p. Vezércikk
204. Jászi Oszkár: A liberalizmus új elmélete. II.
BMU V. no. 181 /1923. aug.4. /, 5.p.
205. Jászi Oszkár: Milyen legyen az új rend állama? I.
BMU V. no. 206 /1923. szept. 2./, 6.p.
206. Jászi Oszkár: Milyen legyen az új rend állama? II.
BMU V. no. 208 /1923. szept.5./ 5.p.
207. Jászi Oszkár: Milyen legyen az új rend állama? III.
BMU V. no. 209 /1923. szept.6./, 5.p.
208. Jászi Oszkár: Találkozás egy hőssel. /Amerikai levelek/
BMU V. no. 224 /1923.szept. 25./, 3.p.
209. Jászi Oszkár: Hajók versenyfutása a kvótáért. /Amerikai levelek/
BMU V. no. 229 /1923. szept. 30./, 4.p.
210. Jászi Oszkár: Első new yorki benyomások. /Amerikai levelek/
BMU V. no. 235 /1923. okt.7./, 2.p.
211. Jászi Oszkár: Az amerikai életöröm. /Amerikai levelek/
BMU V. no. 241 /1923. okt.14./, 5.p.
212. Jászi Oszkár: Egy new yorki bankett leleplezése: Bethlen gróf a republikánus!
BMU V. no. 249 /1923. okt. 24./, 3.p.
213. Jászi Oszkár: Nagyságák alkonya. A házi cselédség megszűnése. /Amerikai levelek/
BMU V. no. 259 /1923. nov.4./, 7.p.

214. Jászi Oszkár: Justice for Hungary. /Igazság adassék Magyarországnak./ /Amerikai levelek/
BMU V. no. 263 /1923. nov. 9./, 5-6.p.
215. Jászi Oszkár: Walton kormányzó harca a Ku-klux-klan ellen. /Amerikai levelek/
BMU V. no. 265 /1923. nov. 11./, 4.p.
216. Jászi Oszkár: Mit látott Norman Hapgood Oroszországban? /Amerikai levelek/
BMU V. no. 272 /1923. nov. 21./, 5-6.p.
217. Jászi Oszkár: Washington D.C. és Woodrow Wilson. /Amerikai levelek/
BMU V. no. 287 /1923. dec.8./, 4.p.

Függelék

Cikkek Jászi Oszkárrol a BMU-ban

218. Rédei József: Jászi Oszkár: Magyar kálvária - Magyar fel-támadás című könyvének megjelenése alkalmából.
BMU II. no. 258 /1920. okt.21./, 3.p.
219. Rédei József: A "Nyugat" Jászi könyvéről.
BMU III. no. 48 /1921. febr. 26./, 5.p.
220. Rédei József: Magyariens Schuld - Ungarns Sühne. Jászi Oszkár könyve.
BMU V. no. 29 /1923. febr. 4./, 6.p.
221. Angol vélemény Jászi Oszkár könyvéről.
BMU V. no. 28 /1923. ápr. 8./, 7.p.
222. Jászi Oszkár erdélyi utjának visszhangja.
BMU V. no. 135 /1923. jun. 12./, 3.p.

223. "Jászi segíteni akar Magyarország népén". Nyilatkozik a New York Times-nak.
BMU V. no. 228 /1923. szept. 29./, 3.p.
224. Jászi Oszkár előadása New York magyar intellektueljei előtt.
BMU V. no. 250 /1923. okt. 25./, 3.p.
225. Jászi Oszkár előadásai Washingtonban.
BMU V. no. 276 /1023. nov. 25./, 3.p.
226. Jászi Oszkár és az amerikai tudomány.
BMU V. no. 287 /1923. dec. 8./, 5.p.
227. Apponyi Jászi Oszkárról.
BMU V. no. 287 /1923. dec.8./, 5.p.

1. Az elgáncsolt megváltás

Az Ur 1922. évében az európai emberiség távolabb látszik lenni, mint valaha, az egy akol és az egy pásztor, a szeretet és az igazságosság álmától. Vad és vérengző imperializmusok marcangolják a világ széttépett testét. A nemzeti irredentákat ujak és még megmérgezettebbek váltották fel. Naponta száz-
ezrek pusztulnak el éhhalállal, és nagy kérdés, hogy az ember ostobasága, mely még az anyaföld erőit is megsemmisítette, fel-
tartoztatható lesz-e az orosz határon? Az ipar krízise egyre fokozódik, s az ugynevezett győztes államokat a munkanélküli-
ek légiói szorongatják, mert a legyőzött államok talpraállását lehetetlenné teszi a győzők kapzsian önző akarata, mely egyre szélesebb embertömegeket rekeszt ki a világpiac fogyasztói sorából. A tőke és a munka osztályharca mellett még hevesebb a munkásság párt- és szektaharca, mely minden öntudatos és koncentrált felszabadítási törekvést lehetetlenné tesz. A falu és város között sohasem volt oly mély a szakadék, mint ma: két külön világ lett, melyek között semmi közös alap nincs. Az utolsó évtizedek győzelmes egységesülési folyamatát, az opti-
mista internacionalizmust mindenütt a Kleinstateerei bornirt levegője váltotta fel. Vám- és rendőrkordon fojtogatja mindenfelé a javak és lelkek mozgását. Mindenütt utipodgyászukat és lelkiismeretüket vizsgálják és szaglásszák félig analfabéta képviselői a szuverén és egymással ellenséges államiságoknak. Az emberséges filozófia, a humánus pacifizmus, a tökéletesedésre törekvő vallások tanításai kiapadtak, vagy lemosolygott ideológiákká lettek. A Jog végleg kapitulált az Erőszak, a józan ész a megvadult szenvedélyek előtt. "Öld meg, törd le, ti-
pord össze, vedd el tőle!..." ebben merül ki a korszak egész politikai bölcsessége. Az ifjúság vagy kapitalista jobberré lett, vagy dühöngő erőszakelméletek kába szofistájává, avagy szellemi életét elveszítve, reménytelenül huzza a megélhetésnek egyre nyomasztóbb igáját... A művészet vad tekintetnélkü-

liségek vagy durva animális étvágyak harsonája lett, s bárgyu kis mesterkedésekkel akarja esztétikailag terrorizálni a burzoát. Semmiféle alkotó, szervező, termékenységet és igazságot kereső tervnek vagy koncepciónak nincs hitele. Ami nem "erőskezű" elnyomás, vagy "forradalmi" osztályharc, annak nincs hitele szepegő kapitalisták és vérben forgó szemü proletárok előtt...

... Hogyan jutottunk ekkora válságba, hogyan estünk egy ilyen feneketlen erkölcsi és ideológiai örvénybe? Ez a kérdés marcangol ma mindenkit a jó emésztő-készülék optimistái kivételével, akik természetesen ma is mindennel meg vannak elégedve, s a jövőt ma is rózsás színben látják.

A kapitalizmus okozta, a háboru okozta, az atheizmus okozta... mondják azok, akik egyetlen nagy és terebélyes formulával szoktak elintézni bonyolult és finom összefüggéseket. Ámde egy egész csomó azokból a tünetekből, melyeket látunk, nyilván nem a kapitalizmus, sőt nem is a háboru, s még még kevésbé az atheizmus természetes tendenciája. Ez a mai nemzedék bünbakot keres ugy emberekben, mint intézményekben.

A valóság ellenben az, hogy a francia forradalom bukásától kezdve, minden mélyebbrelátó gondolkodó felismerte azt az egyetemesebb természetü lelki és erkölcsi krízist, mely európai kulturánkat végpusztulással fenyegeti.

Spencer épp ugy mint Eötvös, Proudhon épp ugy mint Dühring, Tolsztoj épp ugy mint Henry George, Saint Simon épp ugy látta, mint Comte az európai emberiség facies hipocratica-ját, hogy a római-keresztény civilizáció minden értékének el kell pusztulnia, ha nem sikerül jogi és erkölcsi iránytűt adni egy minden elvet és mértéket elveszített világnak.

Persze a baj részletes elemzésében nagyon eltérnek véleményeik, de valamennyien megegyeznek abban, hogy a krízis legmélyebb okát nem valami anyagi tényben látják, hanem ellenkezőleg, még az anyagi deformációkat is, /mint például a kapitalizmust/ az emberi lélek mélyebb értékítéleteinek zavaraira vezetik vissza.

Eme nagy lelki válság genezisének fővonalait én így látom: A francia forradalom ledöntötte a történelmi egyházak és hitek összes tradicionális értékmérőit. Helyébe egy racionális természetjogot és minden dogmatikus salaktól megtisztított istenhitet akart helyezni. Egyidejűleg pedig szakítva minden történelmi, sőt ökonomiai tapasztalattal, egyedül a józan emberi ész célkitűzéseiből akarta levezetni a társas együttlét és az egyéni tökéletesedés szabályait.

A francia forradalom bukásának nagy Katzenjammer-je után a fiaskó okát e kor történelmietlenségében s elvont racionalizmusában látták az emberek, valamint abban, hogy a francia forradalmárok nem szakítottak elég alaposan az Isten és a morál illuzióival, s nem detronizálták kellőképp az Eszmét a Természet javára. Csak a matéria, az atomok mozgása, a történelmi adottság, az anyagi javakat termelő ökonomia, az éhség és a szerelem, az "örök és változatlan természettörvények" által irányított fejlődés a fontos. S bekövetkezett a materializmus klasszikus kora: az Eszme és az Isten kiküszöbölése a világrendből a darwini és spenceri fejlődés istensége számára. /Bár sem Darwin, sem Spencer nem így képzelték./ De ezen a ponton a fizikai és biológiai természet határvonalán, nem lehetett megállni. Jött Marx és az isteni, meg ethikai rend detronizálását a társadalmi világban is keresztülvitte, fölfedezvén az emberi gazdaság és a "társadalom kikerülhetetlen fejlődéstörvényeit", melyek szükségképp a kapitalizmus bukására és a kommunizmus győzelmére fognak vezetni a gazdasági erők könyörtelen dialektikája következtében. Sem az észnek, sem az Istennek, sem a Jognak, sem a Morálnak nem jut szerep ebben az automatikusan nekigördülő fejlődésben, legfeljebb a józan ész arra vigyázhat, hogy a tőkekoncentráció és a munkáselnomorodás kettős malomköve között szükségtelenül ne tulsok áldozat vére patakozzék. Egyebekben Marx könyörtelenül kigyomlálta a jog és az erkölcs, a vallás és az igazságosság "kispolgári" ideológiáját, mely csak Überbau-ja,

reflexe volt a feudális és a kapitalista termelési rendnek.

A korszak, melyben élünk, ezt a tekintetnélküli gazdasági és kommunista Istent tette a tömegek urává, ki nem kérdi, hogy jó-e, vagy igazságos-e, helyes-e, vagy emberséges-e, hanem egyszerűen az egyre nagyobb tőkekoncentráción és az egyre nagyobb tömegelnyomorodáson keresztül az államiköztulajdonba vezető Fejlődést tette meg minden egyéni és politikai akció egyedüli bírójává.

Az eszmék dialektikája nyilván megfordult: a francia forradalom diadalmas emberi elméje a maga szuverén akarata szerint hitte az egyéni életet és a társadalmat felépíthetőnek. Az új forradalmak kiküszöbölték ezt az iránytszabó emberi észet, s az egész társadalmi dráma intézését az új - materialista és ökonomikus istenségre, a Fejlődésre bízta.

Ez annyira igaz, hogy Marx és Engels utópistának bélyegezett meg minden olyan szocializmust, mely a jövő társadalom rendjét az emberi ész segítségével már ma is konkrét minéműségében, elgondolni, vagy megtervezni akarná. Őket nemcsak a jövő erkölcsi és jogi értékmérése nem érdekli, de a kommunista berendezkedés keresztülvitelének konkrét problémái sem. Mindezt szuverénül fogja elintézni a társadalmi Fejlődés vashengere, melyhez minden ideológia alázatosan alkalmazkodni fog.

Nyilvánvaló: a francia forradalom gőgös egyéni eszéből eljutottunk az új forradalmak rabszolgaeszéhez, s ezzel a mai válságunk legmélyebb okához, mely abban áll, hogy éppoly kevésbé létezik egy vas, kikerülhetetlen társadalmi fejlődési sor, mint létezik egy szuverén, mindent kénye-kedve szerint formáló racionális Ész. Ellenben az igazság az, hogy az ész csak az anyag és a fejlődés ismerete alapján, azok törvényeinek respektálásával valósíthatja meg a maga emberi és erkölcsi céljait, melyek nem a materiális kauzalitás, hanem a szabad teleológia világából valók.

A francia forradalom gőgös emberi elméje egy rövidlátóan elbizakodott, tehát délibábokat kergető potentát volt. A materialista forradalmak ellenben az állítólagos fejlődés agyaglábú molochját cipelik az ésszerű célkitűzés és az igazságos értékmérés minden lehetősége nélkül.

Innen korunk példátlan intellektuális és morális válsága, melyet Proudhon, ez a vallásos istentagadó, már a múlt század közepén teljes világossággal észrevett ezekben a divinatorikus sorokban: "Hogy mindent elmondjak egy szóval, a szkepticizmus miután a vallást és a politikát elpusztította, rácsapott a morálra: ez a modern bomlás legmélyebb gyökere. Az eset nem új a civilizáció történelmében: már egyszer jelentkezett a görög-római dekadenciában... A kétely sorvasztó hatása alatt, s anélkül, hogy a bűn gyakoribbá, az erkölcs ritkábbá vált volna, a francia erkölcsiség belső fóruma előtt összeomlott. Nincs semmi szilárd többé: a zavar tökéletes. Nincs fogalom az igazságosságról, a szabadságnak nincs tisztelete, nincs szolidaritás a polgárok között. Nincs intézmény, melyet tisztelnének, nincs elv, melyet ne gunyolnának ki. Nincs tekintély többé sem lelki sem állami téren, nincs támpont, nincs világosság. Nincs többé semmi, amiről, vagy aminek esküdhetnénk; eskütételünknek nincs értelme. A gyanu, mely az elveket éri, az embereket is utolérte: nem hisznek többé az igazság integritásában és a hatalom becsületességében. Az erkölcsi érzéssel együtt a fenntartás ösztöne is kialudtnak látszik. Az általános tájékozódás az empirizmusnak van kiszolgáltatva; egy börzearisztokrácia, mely a Közvagyonra rászabadult; egy középosztály, mely meghal gyávaságában és butaságában; egy köznép, mely fölemészti magát a nyomorban és a rossz tanácsokban; az asszony lázasan kigyulva a fényüzésben és a kéjtelenségben; a fiatalság szemérmetlen, a gyermekkor elaggatott, végül a papság, botrányok és bosszuállások által lealacsonyítva, nem hisz többé önmagában, s alig zavarja többé holtan született dogmaival a közvélemény csendjét: ez a mi századunk arcvonala..."

És még sokkal nagyobb mértékben ilyen lett és még sokkal nagyobb mértékben ilyenné fog válni, ha az erkölcsi anarchia és az őt kísérő társadalmi nyomor és gazdasági felbomlás fokozódni fog. Ennek elhárítására pedig semmiféle részletreform nem elegendő. Egy komoly, mélyreható, általános reformáció pedig csak az emberi lélek önmagára ráeszméléséből jöhet, annak átláthatásából, hogy az anyagot és a fejlődést nem ismerő Ész vak, ellenben az Ész által meg nem világított "Fejlődés" fék és akadály nélkül rohan az állati egoizmusoknak vad és minden szolidaritást tönkretévő, koplaló és szolgálai abszolutizmusába...

2. Keresztény szocializmus és szocialista kereszténység

A hivatalos kereszténység talán soha még nem volt ennyire kompromittálva és diszkreditálva, mint az Ur születésének ezen az utolsó évfordulóján. A hivatalos kereszténység nagyobb része a világháboruban a népek öldöklésének vallásos szentesítője és megáldója volt, az a kis töredéke pedig - maga a pápa is -, mely fölemelte szavát az irtózatos vérfürdő ellen, ezt oly halkán és erőtlenül cselekedte, hogy tiltakozásának nemcsak fogamatja nem volt, de benső ereje és melege sem. Ugyanez a hivatalos kereszténység - szinte kivétel nélkül - a forradalmak és az ellenforradalmak tusáiban mindenütt a kapitalista és az imperialista kizsákmányolókkal tartott, sőt néhol - mint Magyarországon - akadtak magas egyházi dignitáriusok, akik a pogromhecek rendezőinek az élére állottak. Az egyház mind teljesebben a népek elnyomásának gépezetévé látszik átalakulni, melyre inkább, mint valaha ráillenek a vallásos lelki forradalmár, Mazzini, szavai, hogy ez a római egyház ma már csak un. fantasma di religione: senza fede, senza forza, senza missione.

És mégis, ennyi árulás és elvtagadás dacára nem lehet mondani, hogy a kereszténység elveszítette volna a tömegekre gyakorolt nagy vonzóerejét, sőt inkább azt lehet észrevenni,

hogy ez a hatás kimélyült és erősbödött. Ugy a világháboru, mint a forradalmak zivatarjai inkább élesztőleg hatottak a vallási életre. A bolsevizmus erőszakdiktaturája képtelen volt az orosz egyházat megsemmisíteni, avagy akárcsak komolyan viszszaszorítani, Németországban pedig a vallásos csoportok és körök egész sora alakult ki, melyek egy szocialista kereszténységet sürgetnek. A theosofikus és anthroposofikus mozgalmak nagy elterjedése - különösen az angol-szász világban -, a filozófiának hatalmas vallásos alapáramlata is azt bizonyítja, hogy a tömegelek még egyáltalán nem végzett a vallással, s legkevésbé a kereszténységgel, hanem hogy az empirista és relativista formulák helyett mélyebb és alapvetőbb igazságok után vágyódik. A közkeletű keresztényszocializmus csődje nem a kereszténység diszkreditálására vezetett, hanem egy komoly és becsületos törekvésre a kereszténység nagy etikai értékeit összeegyeztetni a szocialista világnézet gyakorlati és gazdasági uttöréseivel. Olyan férfiak, miként a két bátor szocialista svájci pap, Ragaz és Kutter példája, valamint a Fr.W. Förster rettenhetetlen és meg nem alkuvó keresztény pacifizmusa, s egy egyre növekedő komoly és őszinte szocialista keresztény irodalom a bizonyítéka annak, hogy sem a tömegek, sem egyes kiváló gondolkodók nem tekintik befejezettnek vagy elavultnak a kereszténység történelmi misszióját.

Ugyanakkor a szociáldemokrácia letagadhatatlan balsikerei a világforradalmakban is ezt az áramlatot erősítik. A szocializmus számos országban nagy tömegeket vesztett, s a bizalom és a lelkesedés lényegesen megcsappant vele szemben olyan körökben is, melyek valóban az igazságot és a haladást akarják. És a szocializmusnak ez a krizise csak részben vezethető vissza a bolsevista kísérletek kudarcaira, a reakció erőszakos térfoglalására s a táplálékhiány által kiélesített osztály- és a nemzetiségi harcokra. A szocializmus propagandisztikus ereje csökkenésének egyik nem utolsó oka abban áll, hogy a nagy szocialista nemzedék tiszta idealizmusát és embermegváltó lendületét,

melynek utolsó hullámát oly emberek, mint Bebel, Jaurès és Victor Adler pályájában láthattuk, egyre inkább kiszorította az a materialista-mechanisztikus világnézet, mely az idealizmus, a humanizmus és az igazságosság törvényeit kigunyolva, a szocializmusból az általános emberi felszabadítás evangéliuma helyett pusztá osztálypolitikát csinált, melynek vitelére az aljas burzsoá korrupció- és erőszakmorál minden praktikáját megengedhetőnek tartotta. Ezt a beteg ideológiát a világháború és az ellenforradalmak levegője még jobban megmérgezte, és számosan a szellem igazi harcosai közül megdöbbenve vették észre, hogy a szocializmusnak itt egy olyan új korszaka készül, mely nem az emberi kizsákmányolás kiküszöbölésére, hanem csak megfordítására, nem a szabadságjogok kivívására, hanem új erőszakuralmak létesítésére irányul...

Ilyen lelki és gazdasági konstelláció közepette /melynek bővebb elemzése és kimélyítése itt, sajnos, lehetetlen/ csak természetes, hogy úgy a tömegek, mint egyes kiváló egyéniségek újra a nagy történelmi vallások, de különösen a kereszténység világnézete és etikai értékei felé fordulnak. És ebben a keresésben kétségtelenül az igazság egy jelentékeny része él, mert a keresztény világnézet egy minden izében forradalmi világnézet volt, mely az emberi egyéniségek öncéluságát, minden ember egyértékűségét s abszolút nemzetköziségét hirdette, még pedig olyan etikai követelmények támasztásával önmagukkal szemben, melyek még ma is, tulnyomó részben, minden emberi haladás érc-készletéhez tartoznak. A világháború és a forradalmak véres átélései fényében egyre több ember előtt vált nyilvánvalóvá, hogy bárminő gazdasági és politikai reform egymaga hiábavaló, ha ugyanakkor az emberanyaq belső, etikai átgyurása be nem következik, ha az ember önmagával szemben nem állít fel egy finomabb erkölcsi mérleget, ha a politikai és szociális jogok skáláját nem egészítjük ki az emberi kötelességek ama rendszerével, melyeket ugyan nem az Evangélium talált fel, de amelyeknek mégis a Krisztus tanítása adta meg a legelragadóbb, a legátfogóbb, mert legegyszerűbb és legőszintébb kifejezést.

Ámde a nazaréthi istenember tanítása, mely már az ő ajakán is bizonyos elfordulást jelentett a földi világtól s a politikai, a gazdasági és a sexuális problémának nem kellő felbecsülésére vezetett, ez a tan a hatalmi egyház, majd korunk keresztényszocializmusa kezeiben mindjobban elvesztette eredetének csodálatos tisztaságát és közvetlenségét, s vagy az állam uralmi mechanizmusának része lett, vagy valami spiritualista epikureizmussá fajult el, mely a szenvedő világgal mit sem törődve, visszavonult kolostorai vagy szertartásrendjei intim csendjébe... A keresztény morál hovatovább a passzivitás morálja lett a rosszal szemben /ha nem ennek a rossznak hipokrita palástolója/, mely a társadalmat szinte észre sem vette az egyes egyén önző megváltási sóvárgásaival szemben, mely a társadalmi kérdés megoldása terén nem jutott túl egy diffúz és rendszertelen jótékonykodáson, mely a régi hatalmi viszonylatokat konzerválva, szemet hunyt a kenyér- és a sexuális probléma parancsoló következményei előtt...

A szocializmus heroikus korszakának nagy sikere s lelkeket felrázó lendülete épp abban rejlett, hogy a kereszténységben megfogalmazott alapvető forradalmi tanokat: az emberek öncéluságát, egyenértékűségét és nemzetköziségét kérlelhetetlen logikával átvitte a gazdasági és politikai térre, helyesen érezve, hogy a krisztusi műnek lelki és etikai része sohasem valósítható meg a gazdasági és politikai alapnak egyidejű megváltoztatása és gyökeres átalakítása nélkül.

Ámde az eszmék dialektikus mozgástörvénye folytán a modern szocializmus éppen az ellenkező végletbe és hibába kezdett beleesni, mint a kereszténység, s mindinkább mint annak látszólagos negációja jelentkezett. A keresztény etikával szemben amoralizmust hirdetett. A kizárólagos üdvözülési vágygal szemben atheizmust. A lélekkel szemben a testet glorifikálta. Abszolút érvényű parancsokkal szemben a pusztán gazdasági relativitást proklamálta. Csak jogokat követelt, a kötelességek fogalmi köre kiesett a szótárából. A keresztény passzivitás

helyett az erőszakmorálért lelkesedett. A kontempláció helyett az egyedül üdvözítő osztályharcot hirdette, melyből egy valóságos új istenséget csinált...

Igy nőtt napról-napra a szakadék a keresztény etika és a szocialista világnézet között, eladdig, míg egy sötét napon nem maradt egyéb, mint a fatalisztikus gazdasági elmélet, mely szerint szükségképp és kikerülhetetlenül kommunizmusba vezet a gazdasági erők vad sodra, s az osztályharc-demiurgos, mely meg fogja gyorsítani a Végzetnek ezt a kikerülhetetlen rendelését. A gazdasági jólét hovatovább a summum bonum lett, nem pedig pusztán eszköz igazi emberi hivatásunk megvalósítására, mely nem árutermelés, hanem a szabadság, szépség és jóság.

A mai Európa példátlan nyomora és sötétsége nem kis részben a kereszténységnek és a szocializmusnak ebből az összeütkezéséből ered. Az egyiknek nincs igazi életrealitása és akcióprogramja, a másik minden erkölcsi iránytűt elveszített a gazdasági és hatalmi esetlegességek utvesztőjében.

Ebben a végtelenül veszedelmes tömeglélektani helyzetben korunk megújult valláserkölcsei törekvései /melyeknek a szocialista kereszténység hirdetői csak részét képezik/ a szocializmus és a kereszténység életideáljainak kiegyenlítésére irányulnak. Harmóniába hozni a testet és a lelket; megszüntetni az anyag és a szellem ellentétét; szakadatlanul dolgozni a gazdasági és a politikai felszabadítás munkáján, felhasználva, de nem istenítve az osztályharc eszközeit mindig egy magasabb szolidaritás és emberszeretet nevében és érdekében; egyaránt hirdetni az emberi jogokat és a párhuzamos emberi kötelességeket; a társadalmi életben nem egy mechanisztikus fejlődést, de öntudatos küzdelmet látni a jóért és igazért; szakítani a világhatalomtrófiának s világmegváltásnak úgy öskeresztény, mint bolsevista formulázásaival, s az adott történelmi életszakasznak helyrehozhatatlan jelentőségét tanítani úgy az egyesre, mint a közre nézve; nem lemondani a világról, nem is elfogadni a világot, de ezt eszményeink magaslatára emelni;

nem passzivitás, nem visszavonulás, nem esztétikai vagy vallásos remeteség a földi dolgokkal szemben, hanem állandó szervezés, harc és küzdelem; nem a realitásokat nem ismerő, érzélgős intuición, nem is egy matter of fact-empirizmus hit és lelki-irányítottság nélkül, hanem a lélek kategórikus imperativusa a földi realitás lehető pontos ismerete alapján; nem egy kikényszerített aszkétizmus vagy monogámia, de nem is egy pusztá ötletszerű ingerkeresés, hanem az igazi összhang és kiegyezés keresése a nemek viszonyában... ime ez az új szintézis, mely felé a mai válságos fordulópontban az emberiség javarésze több-kevesebb öntudatossággal törekszik.

3. A liberalizmus új elmélete

I. Angol liberális a liberalizmus programjáról

London, augusztus 1. Az angol független liberális párt elhatározta, hogy Asquith elnöke alatt tartott gyűlésen a következő pártprogram alapján előadássorozatot rendez: 1. A reparáció és a bűnösség kérdésének végleges szabályozása egyidejű leszereléssel. 2. Szabad kereskedelem. 3. Földbirtok-reform. 4. A munkás és a munkáltató viszonyának újjászervezése.

Ramsay Muir, a kitűnő angol történetíró "Politika és haladás" című könyvében azt a feladatot tűzte ki maga elé, hogy a liberalizmusnak mai gyakorlati és elméleti értelmét megmagyarázza, és egy olyan konstruktív programot állítson föl, amely képes volna a régi nagy és hatalmas liberalizmust új életre hevíteni.

Semmi kétség, hogy a Ramsay Muir könyve elsősorban egy védelmi vonalat jelent. Az angol liberalizmus kezd a szocializmus

és a konzervatizmus kettős malomköve között felórlódnia, és a választók széles tömegei kezdenek egyre aggasztóbban elfordulni Gladstone és Cobden tanításaitól. Az emberek széles tömegei előtt úgy tűnik fel, hogy a liberalizmus immár teljesen túlélte magát, hogy az olyan doktrína, amely sem hus, sem hal, amely voltaképp nem kell senkinek, amely csupán félénk kompromisszum a konzervatív és a szocialista véglet között.

Az angol történetíró ezzel szemben azt akarja kimutatni, hogy a liberalizmus szilárdan körülhatárolható elvi programot jelent, nem pedig pusztán kompromisszumot a másik két véglet között. A liberalizmusnak saját külön alapeszméje van, amely eltérő a másik két irány alapeszméitől. A három pártot mint egy háromszög három csúcspontját kell elképzelni, és a társadalmi fejlődés nagy érdeke, hogy a konzervatizmus és a szocializmus mellett a liberalizmus világfelfogása is minél hatékonyabb részt követeljen magának a politikai jövő megalapozásában. A konzervativizmus ideálja a stabilitás, a szocializmusé az egyenlőség, a liberalizmusé a szabadság. A liberalizmusnak sem a konzervativizmus stabilitása, sem a szocializmus egyenlősége nem kell, ha ez az emberi egyéniség szabad fejlődési lehetőségének korlátozásával vagy pláne visszaszorításával jár. A liberalizmus ideálja az az ideál, amelyet T.H.Green, a nagy angol filozófus állított fel, amely szerint az állam feladata olyan feltételeket teremteni, melyek nélkül az emberi tehetségek szabad kifejtése nem lehetséges.

A liberalizmusnak nem az az ideálja, hogy olyan legmagasabb mértéket állítson fel, amelyen túl senki sem emelkedhetik, hanem hogy olyan legalacsonyabb mértéket, amely alá senki le ne süllyedhessen. Igen, a liberális eszményi államban meglesznek a vagyoni állapotok lényeges különbségei, ámde a liberális állameszmény ki akarja irtani úgy a szélső gazdaságot, mint a szegénységet. A liberalizmus lényege abban a törekvésben áll, hogy minden érték és minden tehetség elérhesse a neki megfelelő helyet. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha az egyéni kezdeményezésnek, a kvalitatív munkának, a lángész vezető

uttörésének minél nagyobb szabadságot biztosítanak úgy a gazdasági, mint a tudományos, mint a politikai életben. Ez az eszmény éppugy ellentétben van a konzervatizmussal, mely a szerzett jogokat mindenáron konzerválni akarja, mint a szocializmussal, amely merev állami és bürokratikus rendszabályokkal akarna mesterséges egyenlőséget teremteni.

Aki ezzel szemben azt mondja, hogy a liberális állameszmény pusztán negatívum, hogy az teljesen korlátlan szabad versenyt jelent, az a Muir tanítása szerint teljesen félreismeri úgy a liberalizmus elméleti kiindulási pontjait, mint történelmi praxisát. Nagyon érdekesek az angol professzor ama fejtegetései, amelyekben azt mutatja ki, hogy az úgynevezett laissez faire-doktrína, az anarchisztikus manchesterizmus tana, sohasem volt az a nagy liberális doktrína, amely egykor olyan ellenállhatatlan erővel vonzotta magához Anglia szabadságszerető népét. Igaz, a liberalizmus kisebbségi szárnya valóban képviselte ezt a manchesteri doktrínát és ennek a szárnynak olyan kitünőségek, mint Bright és Cobden adtak fényt és tekintélyt: ámde a liberális párt nagy többsége sohasem magyarázta a liberális doktrínát negativumnak eme szélsőséges szellemében, hanem ellenkezőleg, az igazi liberális tanítás mindig az volt, hogy az állam kötelessége az egészség megfelelő védelmével, a kultúra intenzív terjesztésével és a gazdaság megfelelő szabályozásával olyan rendet biztosítani, mely az egyének életlehetőségeinek lehető egyenlősítésére irányul.

A liberalizmusnak ma is a főfeladata abban áll, hogy a kapitalista gazdasági rendszer helyébe olyan rendet helyezzen, amely először a gazdaság megosztását egyenletesebbé teszi, a szertelen gazdagságot és a nyomort kiküszöböli; másodsor megszünteti azt a bizonytalanságot, amely népünk nagy tömegei felett a gyermekkortól a halálig ránehezedik /vagyis a betegségtől, a balesettől, a munkanélküliségtől, és az öreg kortól való félelmet/, és harmadsor, amely egyenlő művelődési lehetőségeket teremt mindenki számára, és végetvet annak a szégyenletes állapotnak, hogy a dolgozóknak semmi részük ne legyen

annak az óriási munkafolyamatnak az irányításában, amelynek ők ma pusztán passzív alanyai.

Munkája második részében Muir professzor nagy vonásokban rajzolja meg ezt az új társadalmi ideált. Külügyi vonatkozásban a liberalizmus egy szabad és békés nemzetközi rendre törekszik; a belpolitikában igazi demokráciát és széleskörű önkormányzatot; a kulturpolitikában a tömegek egészségének és kulturájának hatékony fölkarolását jelenti, gazdasági téren pedig odatörekszik, hogy a szabad versenyt csak azokon a területeken hagyja meg, ahol ez a verseny csakugyan a legnagyobb mértékben képes az összesség érdekeit szolgálni, ellenben messzemenő állami beavatkozást követel minden olyan téren, ahol vagy monopolszerű üzelmekkel állunk szemben, vagy pedig ahol általában ez a verseny a dolgozó osztályok érdekeit sérti. Az államnak nem szabad haboznia, hanem tevékenyen be kell avatkoznia a bérek megszabásába, az egészségügyi feltételek megállapításába, a munka és a tőke közötti részesedés megállapításába, valahányszor ez az erők szabad játékára nem bízható. Azonban ezt a gazdasági politikát nem állami kényszerszervezetel és bürokratikus ellenőrzéssel kell megteremtteni, mert ez, a kezdeményezési kedv, az egészséges verseny, és így a termelés halála volna, hanem az ipari önkormányzat alapjainak lerakásával, még pedig éppugy az egyes gyárakon belül, mint egy-egy nagy szakma keretein belül, mint pedig abban a felállítandó ipari nemzeti tanácsban, amelynek feladata az összes iparágak megfelelő koordinációja volna, s a bér és egészségügyi politika alapvető elveinek meghatározása. A liberalizmus sohasem fog habozni beavatkozni ott, ahol a gazdasági termelés személyi oldaláról van szó. Amitől a liberalizmus visszaborzad, az csak az, hogy az összes üzemek bürokratikus államosításával lehetetlenné tegye azok rugalmas alkalmazkodását a változó termelési és piaci viszonyokhoz. Nincs a világnak olyan termelési és üzemi statisztikája, amely mellett egy ilyen merev gazdasági centralizáció elképzelhető volna a termelés halálos

veszedelme nélkül. Vagyis a liberalizmus gazdasági eszménye olyan állapot volna, amelyben az egyéni magánvállalatok dus hálózata mellett a monopólisztikus természetű üzemek, valamint azok, amelyek a fogyasztók sorsát legalapvetőbben érintik, társadalmi ellenőrzés alá vétetnének. Ez a társadalmi ellenőrzés azonban nem lehet az állami vagy a községi bürokráciának semmiféle formája, hanem egy vegyes önkormányzati szerv, amelyben munkások, vállalkozók, technikusok és egyéb szakemberek együtt dolgoznak a termelés legcélszerűbb rendjének megállapításában, s a munka és a tőke közötti részesedés helyes arányának kiszabásában.

De a Muir merész szociális liberalizmusa itt sem áll meg. Rendszerének egyik pillére olyan adórendszeren nyugszik, amely ha kell drákói beavatkozásokkal is, /de mindig olyanokkal, amelyek sem a takarékosági ösztönt, sem pedig az egyéni kezdeményezést nem sértik/ arra törekszik, hogy a vagyonmegosztás ríktó ellentéteit megszüntesse. E célból az örökösödési adó rendszerének még igen messzemenő kiterjesztését véli szükségesnek.

4. A liberalizmus új elmélete

II. Angol liberalizmus és angol szocializmus

A liberális állameszmény alapvető elveinek megrajzolása után Muir munkájának legérdekesebb részében egy rendkívül érdekes történeti visszapillantás keretében azt vizsgálja meg, hogy az angol liberális doktrína praxisa mennyiben egyezett meg a múltban a fenti elvi megállapításokkal? Hogy az angol liberalizmus külpolitikájában többnyire a népek békés meg egyezése felé irányult, az nem lehet kétséges a konzervativizmus tekintélyi és erőszakpolitikájával szemben. Az angol világbirodalom, amely 1940-től kezdve egyre kevésbé kényszeres-vezet, és egyre inkább a különböző országok szabad kooperációján alapszik, ez a bámulatos kormányzati apparátus, amelyhez foghatót eddig még nem látott a világ, a liberális gondolkozás és

praxis szülötte, amely elsősorban a szabadkereskedelem szelle-
mében és a teljes nemzeti autonómiák alapján igyekezett a biro-
dalom különböző részeinek életét szabályozni. Hogy az ir prob-
léma például napjainkban a teljes és a végleges megoldás felé
halad előre, ez voltaképp a liberális iskola legegységibb al-
kotása. De a szorosán vett gazdasági szférában is a laissez
faire doktrinának semmi nyoma. A munkások életét, testi épsé-
gét, méltányos bérét, aggkori és baleset elleni biztosítását
inauguráló törvényeket jórészt liberális államférfiak kezde-
ményezték, és liberális többségek hajtották végre. Gladstone
mindig nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a laissez faire szel-
leme idegen a liberális doktrináktól, és ő volt a legelső,
aki Angliában állást foglalt a vasutak államosítása mellett.
Kulturális téren is az angol liberalizmus mindig utat akart
törni az igazi tehetségeknek, s ő vezette be a hivatalok be-
töltésénél a versenyzsgálatok rendszerét. Az adópolitikában
is mindig a liberális kormányok voltak azok, amelyek felvet-
ték a harcot az extrém jövedelmekkel szemben. És ha ma Anglia
729 millió font adójövedelméből csak 270 millió kerül ki vám-
jövedelemből és fogyasztási adóból, míg ez összeg tulnyomó
nagy része egyenes adókból; ugy ez az óriási eredmény nagymér-
tékben a liberális adópolitika eredménye volt. Alkotmányjogi
téren a liberális politika diadala volt a főrendiház ellen-
állításának megtörése, s annak lehetővé tétele, hogy a népakarat
a lordokkal szemben is érvényesülhessen.

Munkája utolsó részében Muir azokat a reformokat foglalja
össze, melyeket az angol liberalizmusnak a legközelebbi jövő-
ben kellene végrehajtania, s amelyek nagy energiával folytat-
nák a liberalizmus eddigi tradícióit. A kor szellemének meg-
felelőleg az igazi demokrácia nem állhat többé egyedül a köz-
ponti parlament kifejlesztésében, még akkor sem, ha az a kiseb-
bségi képviselet teljes felkarolásával valóban az igazi nép-
akarat szervévé fog átalakulni. Az igazi demokrácia ennél sok-
kal többet jelent. A központi parlament csak olyan kérdések
eldöntésére alkalmas, amelyekben minden polgár egyenlőképp van

érdekelve. Mindazon ügyekre nézve azonban, amelyekben elsősorban vagy egyes vidékek, vagy egyes foglalkozási ágak vannak különlegesen érdekelve; a demokratikus elv folyamánya, hogy a geográfiai és a foglalkozási, vagyis a politikai és a funkcionális önkormányzat újabb szervei és testületei építtessenek ki. Politikai önkormányzat gazdasági önkormányzat nélkül éppoly keveset ér, mint gazdasági önkormányzat politikai önkormányzat nélkül.

*

Ebből a sovány vázlatból is láthatja az olvasó a szempontoknak és a problémáknak gazdagságát, melyeket a Muir könyve felölel. Fejtegetéseivel szemben itt-ott az az érzésünk, hogy a liberalizmus elvi alapjai nincsenek elég szigoruan megállapítva, s így különösen nincs mindig biztos mértékünk arra nézve, hogy hol kezdődik az az állami beavatkozás, amelyet Muir javasol, és az, amelytől a gazdasági rend fejlődési szabadságát félti. De emez elméleti bizonytalanság dacára nem lehet tagadni, hogy szerző mindenütt egy nagy elvi álláspontot, az emberek egyenlő nekiindulási szabadságának biztosítását igyekszik keresztülvinni. Nagyon jellemző és tanulságos, hogy a Muir elméletében és még inkább gyakorlatában igen lényeges pontokon találkozik a szocializmus újabb irányzataival, és olykor nehéz volna megmondani, hogy egyes kérdésekben a gildszocializmusnál többet vagy kevesebbet nyújt-e. Mindenesetre az angol közélet mélységesen szociális szellemének alig lehet ékesszólóbb bizonyítéka, mint az, hogy az angol liberalizmus ennyire telítve van szociális tartalommal. S midőn Muir rendszere koronájaként azt követeli, hogy minden üzemmel szemben a társadalom részére megfelelő publicitás biztosítandó, vagyis hogy a társadalomnak joga van arra, hogy pontos számadatai legyenek minden üzem termelési költségeire és árpolitikájára vonatkozólag; akkor az angol liberalizmus legelső teoretikusa nyilván olyasvalamit követel, amitől a kontinentális kapitalizmus emberei sirógörccsöket kaphatnának.

5. Milyen legyen az új rend állama?

I.

Harold J. Laski, a London School of Economics tanárja ma az angolszász világ egyik vezető tekintélye a politikai tudományok mezején. Az egészen fiatal tudós már amerikai professzorsága idején rendkívüli tudományos sikereket és társadalmi tömeghatásokat ért el. Sokan vannak, akik részére a szocialista politikai gondolkodás terén azt a szerepet vindikálják, mint amelyet Rousseau annak idején a polgári állam megalapítása körül kifejtett. Laski munkásságának még nagyobb súlyt kölcsönöz a Labour Party-val és a Fabian-Society-vel való élénk összeköttetése. Azt lehet mondani, hogy ma egyike azoknak a ritka férfiaknak, akiknek szavára nemcsak az angolszász világ tudományos közvéleménye figyel, de amelyre széles munkástömegek is hallgatnak. Épp ezért kortörténeti érdekességet kell tulajdonítanunk az új szociális államra vonatkozó ama nézeteinek, melyeket a fabiánusok ünnepi kiadásában a 200. számú röpiratban kifejtett. Tudni kell ugyanis, hogy ezek a fabiánus röpiratok, amelyek rendkívül elterjedtek, valóságos tömegerőt jelentenek Angliában. Ha még hozzávesszük, hogy sokak véleménye szerint a Labour Party közel áll a kormányrajutáshoz, bizonyára szélesebb körök érdeklődésére számíthat, ha az európai szocializmus leghaladottabb közvéleményének politikai hitvallását megismerjük.

Laski professzor abból indul ki, hogy a forradalom nem az esetleges összeesküvők vagy rosszindulatu eszmék terméke, hanem hogy az mindenkor ama bajok kifolyása, melyeknek nyomása elviselhetetlenné vált a társadalomban. A demokrácia hatalomra jutása változást jelent az állam céljában. Egyszerűen azt jelenti, hogy a civilizáció értékeit a tömegek rendelkezése alá akarjuk helyezni. Igaz, a liberalizmus is alapjában véve nem ellenséges ezzel az ideállal szemben, ámde a puszta laissez-faire programja ilyen eredményre nem vezethet.

A szerződés szabadsága csak ott kezdődhetik, ahol a szerződés-kötő felek hatalma egyenlő. Ez az állapot pedig csak ott következhetik be, ahol meg van a tendencia a tulajdon esélyeinek egyenlősítése felé.

A liberalizmus doktrínáját emellett egy bizonyos államellenesség jellemezte. A liberalizmus filozófusa, Bentham és utána Herbert Spencer alapvető antagonizmust konstruált az egyén és a társadalom között. Az oxfordi idealisták és elsősorban T.H.Green érdeme, hogy a plátói és hegeli nyomokon tovább haladva, lerontották ezt a mesterséges és veszedelmes ellentétet. Laski professzor is kifejti, hogy ennek az ellentétnek semmiféle értelme nincs: az állam egyszerűen az az eszköz, amely által és amelyben a polgárok önmagukat realizálják. Ennélfogva az állam feladata, hogy polgári jogait és teljes erkölcsi fejlődését biztosítsa.

Ámde nem szabad az ellenkező túlzásba se esni, s nem szabad a német filozófusok példájára idealizálni az államot, benne mindenáron valami erkölcsi világrendet megteremtő közösséget látni. Ezzel szemben kiváló gondolkodók helyesen hangsúlyozták, hogy az állam az emberi egyesületeknek csak egyik formája, s hogy a szuverénítésre csak akkor támaszthat erkölcsi jogcímet, ha erre való jogát erkölcsi teljesítményeivel kimutatja.

A társadalom, amelyben élünk, a tulajdon alapján van megszervezve. A tulajdon jogokat ad, és ezek a jogok nem állnak összefüggésben semmiféle szolgálat teljesítésével. Az a társadalom, amely felé haladunk, a működések alapján lesz organizálva, és a jogok a teljesített működéseknek lesznek a függvényei. Nem lehet tagadni, hogy a mai társadalmi rend egy sokkal nagyobb társadalmi termelést biztosított, mint minden azt megelőző társadalmi rend. Ámde ez a társadalmi rend mitsem törődött azzal, hogy a termelés megosztásában igazságosság legyen. A tisztességes megélhetésnek még a minimumát sem biztosítja ez a társadalmi rend a termelők széles tömegei számára. És ami ennek a társadalmi rendnek még nagyobb

büne: nem törekedett arra, hogy a legmagasabb fokra emelje az emberek alkotó energiáját. Pedig a társadalmi intézményeknek egyedüli helyes mértéke éppen az, hogy mennyire képesek azok a társadalmi alkotó energiákat a szociális célok érdekében fokozni. A mai társadalmi rendben minden eszköz hiányzik a társadalmi termelés igazságos megosztására, azt egyesegyedül az ellentétes erők nyomására bizza. Ennek eredménye az, amit közönségesen osztályharcnak nevezünk. Mig ez a társadalmi diszharmónia tart, lehetetlenség a társadalmi tevékenységeket egy békés áramlatban egyesíteni.

Mig ez az állapot tart, egyetlen intézmény sem hozhatja mozgásba azokat a motivumokat, melyek a civilizációt mozditják elő. Ellenben, ha nem abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a tulajdon jogokkal jár, csupán azért, mert tulajdon, hanem hogy a jogok a társadalmilag értékes működések következményei: ez az alapvető társadalmi diszharmónia eltűnik. A jövő állama tehát egy olyan koncepció felé irányul, amely minden egyén számára civilizáció egy minimális bázisát akarja biztosítani oly célból, hogy a polgári kapcsolat egyáltalában lehetségessé váljék. Ezenfelül az államnak arra kell törekednie, hogy minden ember számára a társadalmi érvényesülés kilátásainak lehető legnagyobb egyenlőségét biztosítsa.

Nyomatékosan ki kell emelni azonban, hogy ez a törekvés nem jelenti a teljes egyenlőségre való törekvést, csak arról van szó, hogy minden polgár egyenlő föltételek és egyenlő kilátások mellett teljesíthesse társadalmi működését. Világos azonban, hogy különböző emberek különböző módon fognak ezekkel a társadalmi lehetőségekkel élni. Az emberek izlése és óhajtasai eltérők. Némelyek született vezérek, másokban pedig ellenállhatatlan a vágy, hogy ellenállás nélkül fogadják el a vezetők által kijelölt irányt. Egyáltalán nem lehet föltételezni, hogy a politikában való érdeklődés a jövő államában annyira intenzív legyen, miként azt általában hiszik. Az emberek szociális természetét gondosan meg kell

különböztetni kevesek politikai természetétől. Az átlag parlamenti tag nem azért van ott, mivel különös szenvedélye volna az államépítésben való részvétel, hanem azért, mivel bizonyos veszélyeztetett gazdasági érdeket akar megvédelmezni avagy új érdekeknek utat törni. A feltételek és a lehetőségek egyenlősítése ugyan kétségtelenül szaporítani fogja azoknak a polgároknak számát, akik képesek politikai működéseket ellátni, de a legfontosabb változás a jövő államában mégis az lesz, hogy egy közös cél fogja irányítani, s másodszor, hogy képesebb lesz, mint a mai állam a megfelelő tehetségeket fölfedezni.

Az új állam alapvető doktrinája nem jelenti minden tulajdon eltörlését. Egyszerűen korlátokat szab a tulajdonjognak azáltal, hogy minden jogot azoktól a szolgálatoktól tesz függővé, melyeket az egyén a társadalomnak tesz. A tulajdonjognak egy további korlátozása azon az elven alapszik, hogy az új állam olyan társadalmi intézményeket akar szervezni, hogy mindenki lehetőleg tehetségének megfelelően találja meg az általa elvégzendő társadalmi funkciót. Ez a megfontolás két nagy fontosságú alapelvre vezet: Az egyik az ipari ellenőrzés demokratizálása, a másik a politikai ellenőrzés decentralizálása. De úgy az iparban, mint a politikában egy további elv segítségével hívása szükséges és ez a szakértelemnek lehető legteljesebb bevonása a teremtő munka fokozására.

Csakis egyenlő lehetőségek és egyenlő boldogulási kilátások teremtése mindenki számára biztosíthatja a társadalmi rend tartós szilárdságát. Azok a bányászok, akik 1921-ben sztrájkba léptek, épp olyan jól tudták, mint a tőkésék, hogy ez a lépésük a mai gazdasági rend alapjait veszélyezteti. Minthogy azonban ez a mai rendszer rájuk nézve a boldogulás kisebb lehetőségét jelentette, mint más emberek számára, kevesebb érdekük volt ennek a rendszernek a szilárdsága, sőt annak megbolygatására törekedtek.

Az életkilátások eme egyenlősítése mellett egy valóban demokratikus társadalomnak sokkal teljesebb ismerettel kell bírnia a társadalmi dolgokról, mint a jelenleginek. A társa-

dalomnak helyes és megbízható mértékekkel kell bírnia az egyes funkciók kvalifikációjának megállapítására. Ez a mérték senkit sem fog sérteni ott, ahol mindenkit azonos mértékkel mérnek. A fiu, aki atyja gyárát örökli, mivel véletlenség folytán éppen a gyáros fia, a nemes ember, aki születésénél fogva főrendházi tag lesz, a vagyonos ember gyermeke, aki születésénél fogva az egyetemi karrierre lép, példái funkciók elvégzésének megfelelő kvalifikáció nélkül. Az átlagmunkás-ember általában nem nehézményezi azt, hogy például a közigazgatási tisztségek ellátása kvalifikációhoz van kötve. Ellenben, amit joggal nehézményez, az a mai nevelési rendszer igazságtalansága, amely az esetek többségében lehetetlenné teszi, hogy a munkás gyermeke előtt azok a működési körök egyáltalán megnyilhassanak. Ez az állapot természetesen oda vezet, hogy a társadalom különböző rétegei nincsenek egyenlően érdekelve az állam fönntartásában, pedig egyetlen állam sem maradhat fenn soká, amelyben a polgároknak egy csoportja tiszta erkölcsi meggyőződésből az államrend megdöntésére törekszik. Ez az oka annak, hogy az egyenlőség felé való előhaladás az egyetlen biztos távoltartása a forradalmaknak. Ezek Laski professzor állambölcséletének alapvető elvei.

6. Milyen legyen az új rend állama?

II. Az új államrend gyakorlati elgondolása

Nagyon kétséges, így folytatja Harold J. Laski gondolatmenetét, vajon az igazi demokrácia elérheti-e céljait a képviselői alkotmányosság klasszikus intézményei segítségével. Voltaképpen az utolsó évtizedekben semmi komoly törekvés nem történt abban az irányban, hogy politikai módszerünket összhangba hozzuk a társadalmi és gazdasági strukturában történt változásokkal. Azt lehet mondani, hogy az angol kormányzati rendszerben ötven év óta semmi lényeges új találmány nem mutatkozik. Ezzel szemben lényeges változások jöttek létre a

politikai életben. A munkáspártnak előtérbe nyomulása alapjaiban megváltoztatja a helyzetet. A képviselőház fontossága lényegesen le hanyatlott és a minisztertanácsé nagymértékben emelkedett. Ezen belül pedig a miniszterelnök szerepe olyan jelentőségre tett szert, aminőt a multban nem ismertek. Ezekkel a nagyfontosságú változásokkal szemben az egyes parlamenti tag jelentősége lényegesen le hanyatlott. A parlamenti vitatkozás szinte fiktivvé vált. A parlamenti nézeteltérések igazi okai alig kereshetők a parlamenti vitatkozásokban. A közvélemény egyre inkább a pártmechanizmusok vezetése alá jutott. A társadalmi folyamat és a politikai módszer közötti diszharmónia egyre szembeszökőbb lesz nemcsak Angliában, de a többi európai országokban, sőt Amerikában is. A törvényhozó testület egyre inkább képtelenné válik ama feladata szakértő elintézésére, melyre hivatott volna.

Az egyes minisztériumok szerepe reális hatalommá kezd válni a parlamenttel szemben. Ezen az állapoton némileg úgy lehetne segíteni, hogy a parlament bizottságokat küldjön ki az egyes kormányzati ágaknak ellenőrzésére. Ezek a bizottságok részben tanácsadó szervek lehetnének, részben a szükséges összekötő gépezet szerepét játszanák a bürokrácia és a törvényhozás között. Arról is gondoskodni lehetne, hogy a kompetens bizottságok szerepe nagyobb legyen a törvények tényleges előkészítésében. A mai rendszernek egy további baja, hogy az egyes minisztériumok nincsenek valamely összefüggő elv alapján elkülönítve. Ez odavezet, hogy az egyik minisztérium minduntalan beleütközik a másik tevékenységébe. A miniszteri hatásköröknek apasztása és célszerűbb elkülönítése kétségtelenül a politikai gépezet lényeges megjavítására vezetne.

De még ilyen és hasonló változások is csak kevéssé tehetnék a mai törvényhozási rendet hatékonyrá. Természetesen vannak olyan társadalmi funkciók, amelyekben minden polgár egyaránt érdekelve van. Ezek a maihoz hasonló parlament által célszerűen volnának elláthatók. Az igazságszolgáltatási tör-

vényhozás, a közegészségügy, a nevelésügy, az állam védelme,
s a külügyi politika megfelelő irányítása kétségtelenül csak a
nemzeti akaratnak egy közös és meg nem osztható szervére biz-
ható. Ámde, ha azokra a működésekre térünk át, amelyek az em-
bereket nagyobb mértékben érdeklik, mint termelőket, s kevés-
bé mint közönséges polgárokat, egészen más lesz a helyzet képe.
Ezek olyan feladatok, amelyeknek keresztülvitelére a régi tör-
vényhozás nem alkalmas. Már Stuart Mill helyesen mutatott reá,
hogy a népies törvényhozás belső természete szerint alkalmat-
lan a közigazgatás megfelelő ellenőrzésére. Ez a gazdasági
életre nem kevésbé igaz. A területi igazgatás mellett a gazda-
sági fejlődés az igazgatásnak új köreit hozta létre, amelyekre
nézve a régi geográfiai keretek nem alkalmazhatók. A vasutnak
és a bányáknak, a szövőgyáraknak és a mezőgazdaságnak igazga-
tása a kormányzásnak épp olyan reális feladata, mint amilyen
London vagy Lancashire igazgatása volt a régi adminisztrációra
nézve. Az előbb említett társadalmi működések valójában épp
oly egységes funkciók, mint a gazdasági egységek és szükségük
van egy összefüggő közigazgatásra. Természetesen egyik iparág-
ra nézve sokkal könnyebb ilyen központi szervet teremteni,
mint a másik számára. A bányák nacionalizálásának alig van ma
már komoly akadálya, ellenben a gyapotszövés terén egy ilyen
nacionalizálás sokkal nehezebben képzelhető el. Ezen nehézsé-
gek dacára mindinkább jobban tudjuk realizálni azt a szükségletet,
hogy minden nagy ipari ág számára a kormányzásnak valamely al-
kotmányos formája létesíthessék. Minden ilyen iparág irányi-
tásában képviselőre kell találni az összes fontosabb ér-
dekköröknek: úgy a termelőknek, mint a fogyasztóknak, mint a
technikai szakértelemnek. Nagy mértékben fel kell használni
a szakszervezetek és a munkaadók szövetkezeteit is, hogy a
személyzet helyes kiválogatása megtörténhessék. Emellett meg-
felelő szervek létesítendőek, amelyek a különböző iparágak kö-
zötti érintkezést és eszmecserét lehetővé tennék. Az is való-
színű, hogy mindezeket a különböző ipari kormányzó szerveket

majd egy közös nemzeti gazdasági tanácsban fog kellene összefoglalni.

7. Milyen legyen az új rend állama?

III. A nevelés problémája - A kritika és az ellenőrzés szabadsága

A jövő politikai szerkezetében volna tehát egy központi parlament, mely adót vetne ki, mely megállapítaná a közélet alapvető szabályait, mely a minisztertanács által adminisztrálná mindazokat az ügyeket, amelyek egyenlő mértékben érdeklik az állam valamennyi polgárát. Eme központi parlament alatt a külön parlamentek egész sora alakulna ki. A helyi parlamentek a közigazgatás problémáival foglalkoznának, amelyek számára mintaképpen a nagy német önkormányzati szervek szolgálhatnának. Azonkívül minden iparágnak meg volna a maga ipari tanácsa, parlamentje, amelyben a vezetőtechnikai személyzet, a munkások, a technikai szakértők és a rokon iparágak képviselői foglalnának helyet a fogyasztók küldötteivel együtt. Ennek a tanácsnak főfeladata volna a civilizációnak azt a minimumát biztosítani, amelyről beszéltünk. Ez a tanács egyszersmind pontos kimutatásokat vezetne minden egyes iparág termelési költségeiről és piaci lehetőségeiről, úgy hogy a bérminimumoknak ésszerű megállapítása az egész iparágra nézve lehetővé váljék. Lehetőséges, hogy ezeken a szerveken felül egy nemzeti ipari tanács is alakíthatnók, ámde kérdéses, hogy vajon a nemzeti iparágaknak ez a koordinációja nem volna-e inkább a szorosabb értelemben vett parlamentre bízandó?

Laski professzor maga is látja politikai terveinek e nagyon uszó és bizonytalan körvonalait. Hisz ezek a tervek, mint annyi sok már jelenkori politikai elmélet, arra törekszik, hogy az orosz kezdeményezéseket a régi parlamentarizmussal, az etatisztikus szocializmus a liberális doktrína követelményeivel bizonyos egyezsége hozza. És ezt a törekvést nem

szabad lekicsinyelni, vagy abban egy iránytalan eklekticizmus termékeit látni. Ellenkezőleg, mindezeknek a gondolkodóknak igazuk van abban, hogy a politikai parlamentnek és a szakemberek parlamentjének, az állami beavatkozásnak és a szabad iniciatívának, a fokozódó egyenlősülésnek és a tehetségek megfelelőbb kiválogatásának egy egymást támogató rendszerére van szükség ahhoz, hogy a dolgozó társadalom politikai rendje megszűlessék.

Ennek az új rendnek a keresésében Laski professzor a nevelési problémát állítja a homloktérbe. Világosan látja, hogy a probléma lényege a megfelelő tehetségeknek és a megfelelő szakértelmeknek a legalkalmasabb helyre juttatása, amelyet éppoly képtelen egy állami centralizáció, mint egy teljesen szabados laissez-faire elérni.

Mindezekből a szempontokból az angol állambölcselet a helyes államszervezet alapvető problémáját Plató nyomdokain haladva az igazságosság problémájában látja. Ez az igazságosság hozza magával, hogy egyenlőségre kell törekednünk ott, ahol az emberek szükségletei valóban egyenlők, és hogy különbségeket kell tenni ott, ahol a közjó ezeket a különbségeket egyenesen nélkülözhetetlenné teszi. A mechanisztikus kommunizmus már azért is lehetetlenség, mert nem képes az egyéni tehetségekben lévő különbségeket megfelelően honorálni. Amit ezzel szemben hangsúlyozni szükséges, ez az, hogy a jövő állama ugyan honorálni fogja ezeket a különbségeket, de ezeknek a különbségeknek nem szabad olyan esztelenül szertelennek lenni, mint a mai társadalomban. A szolgálatok jutalmazása és a magántulajdon biztosítása csak olymértű lehet, amely mellett az alkotó tehetségek legteljesebb hatékonysága elérhető a köz javára. Az államnak honorálnia kell minden hasznos társadalmi működést, de ez a honorárium nem állhat más emberek életének a feláldozásában.

Egy további szempont, melynek kiemelésére az új szocializmus filozófusa nagy súlyt helyez, az hogy a jövő állam csakis a minden korlátoktól ment kriticismus atmoszférájában lesz

megszervezhető. Ugy a politikai, mint gazdasági szférában elengedhetetlen, hogy minden állampolgár megismerhesse azokat a tényeket, amelyeknek irányítása a politikai és a gazdasági élet tulajdonképpeni feladata. Nemcsak a titkos diplomáciát kell megszüntetni, hanem azokat az állapotokat is, amelyek mellett a javak termelése és elosztása mintegy a sötétben történik. Tarthatatlan állapot, hogy a termelők elől elrejtsek azokat a viszonylatokat, amelyekről a munkabérek kialakulása s a piaci áraknak megszabása függ.

Végül legalább is a társadalmi szükségletek korlátai között az új államnak arra kell törekedni, hogy minden ember, amennyire csak lehet, szabadon választhassa meg hivatását, amely jogot ma valójában csak olyan kevesen élveznek. Ha valaki érdemeket szerez, akkor annak előrehaladását biztosítani kell. Ha valakinek megfelelő iniciatívája van, úgy lehetővé kell tenni, hogy működése gyakorlatában kezdeményező szerepe legyen. Emellett az állami rendnek lehetővé kell tenni azt is, hogy mindenki szociális létminimuma úgy a munkanélküliséggel, mint a balesetekkel, mint a betegségekkel, mint az öregkorral szemben biztosítsák, mert ez az állam tulajdonképpeni célja és a jövő politikai tudománya elsősorban azokat a módszereket fogja nyomozni, melyek e cél megvalósításához elvezetnek.

8. A parlamentáris demokrácia válsága

Amit az emberiség legjobb gondolkodói már félévszázad óta tisztán látnak és hirdetnek, hogy ti. a parlamentáris demokrácia mai formájában csődött mondott, hogy az mindinkább plutokratikus és oligarchikus törekvéseknek népies kendőzése lett - ezt a keserü és megdöbbentő igazságot a letiport magyar forradalom a saját testén tapogathatja ki.

Kereken és minden enyhítés nélkül ki kell mondani: a nagy nyugat-európai demokráciák cserben hagyták az ezer sebből vérző magyar népet, s nyíltan vagy titokban azok mellé álltak, akik szabadságunknak és kulturánknak hóhérjai. A nyugati

demokráciáknak ez az árulása csak kisebb részben írható a bolsevista terrort követő, megvadult burzsoáreakció számlájára, az tulnyomó részben pusztán a kapitalista és imperialista gyarmatpolitikára vezethető vissza.

Az entente nem rendet, kulturát, demokráciát és szabadságot akar teremteni Közép-Európában, hanem a legyőzött államokat hódoltsági területnek tekinti, melyen a profitszerzés minden eszköze meg van engedve. És az ugynevezett nagy parlamenti demokráciák szó nélkül türik a népies erővel üzött ragadozó és uzsorás visszaéléseket. Európa urai gunyos mosollyal dobták félre a wilsoni elveket, s Keynes egyedül lehetséges újraépítési terve megértés és követők nélkül áll a világ összes parlamentjeiben. A mai európai politikának nincs semmi erkölcsi vagy elvi eligazodása: minden kormányzati tett a nagy földesurak, bankárok és tábornokok mohó imperialista étvágyát uralja.

A parlamenti demokráciának ez a betegsége nem lephetett meg senkit, aki annak alapvető lelki és társadalmi előfeltételeit ismeri. Az általános választójog szükségképp nem népszuverénitáshoz, hanem a monopolisták és a klikkfőnökök szuverénitálásához vezetett. Persze nem azért, mintha ez az általános választójog helytelen vagy akárcsak nélkülözhető intézmény volna, hanem azért, mivel az általános választójog egymaga - megfelelő szervezés, ellenőrzés, népkultúra, önkormányzat, decentralizáció és szakképviselés nélkül - vajmi keveset ér.

Az európai parlamentarizmusnak ezen elüzletesedése, elvtelenedése és elmechanizálódása közepette az emberi haladás barátai sokáig meritettek hitet és reményt abból a gondolatból, hogy a nemzetközi munkásmozgalom és szocializmus fogja a parlamenti élet mocsaras vizeit megtisztítani, új szellemi légkört és erkölcsi meggyőződést teremteni. S nem lehet tagadni, hogy a szocialista parlamentarizmus fénykorában néhány lendületes vezér, egy Bebel, egy Jaures, egy Turati, egy Victor Adler körül a társadalmi idealizmusnak, a messzenéző, alkotó, a kis

üzleti megalkuvásokon felülemelkedő politikának új és reményteljes áramlatai keletkeztek. Azonban ez a demokratikus renaissance nem tartott sokáig. Amely mértékben a parlamentarizmus továbbzülött, amely mértékben a plutokratikus-imperialista befolyások megerősödtek, amely mértékben a merev, szükkeblű osztályharc levegője kiszorította a nagy általános emberi célkitűzéseket, amely mértékben a szocializmus a hatalomban osztozkodóvá, bürokratikusá, a mindennapi taktikai előnyöket gondosan mérlegelővé vált, amely mértékben az étatizmus és a protekcionizmus levegője kiszorította az önkormányzat és a szabad kereskedelem szellemét, amely mértékben a munkásosztály politikai hivatásának tulajdonképpeni célját nem a társadalom organikus reformjában, de az államhatalom mechanikus meghódításában látta: ugyanabban a mértékben fogyott a parlamenti szocializmus ideális lendülete, célkitűző ereje, az embert és a társadalmat nem egy osztály, de az összesség érdekében átalakítani akaró hitének vallásos páthosza.

A világháborúnak megvadult nacionalizmusa s a tiszta elvi álláspontokat egy zagyvatag "nemzeti védelem" cégére alatt összekeverő oportunizmusa azután végleg kiélezte a parlamenti demokrácia és a szocialista parlamentarizmus válságát. Mert nem lehetséges éveken át a demokratikus pártoknak egy követ fujni az imperializmussal, s nemzetközi szolidaritás valódi forrásai el ne apadjanak.

Ilyen és hasonló okok vezettek a demokratikus törekvések mai kétségbeejtő válságához. /Ezekhez járulnak a hibás tudományos célkitűzések is. A demokratikus pártok a forradalmi energiákat helytelen utakra terelték s ahelyett, hogy elsősorban Európa gazdasági egységét s a hűbéri nagybirtok végleges kiküszöbölését igyekeztek volna kiküzdeni, a nagy néptömegek forradalmi élanját teljesen hibás - mert járhatatlan - vágányokra terelték, ami azután az orosz kísérletben démonikus erővel explodált. De erről a végtelenül fontos gondolatomról ebben a vonatkozásban nem beszélhetek./

A nyugati nagy parlamentáris demokráciáknak ez a válsága ólomsulllyal nehezedik a leigázott közép-európai népies erőkre is. Kitünt, hogy semmi védelmet, semmi komoly támogatást nem várhatunk a kivénült nyugati demokráciáktól. Az ugynevezett demokratikus polgári pártoknak árulására kár sok szót vesztegetni, hisz ezeknek a pártoknak már nagy ideje alig van köze az igazi demokráciához: burkolt kapitalista, vagy feudális, vagy klerikális érdekeltség valamennyi.

Ámde kinos és gyötrelmes látni, hogy a közép-európai demokrácia és munkásmozgalom a szocialista parlamenti pártok részéről sem élvezzi azt a komoly, férfias, energikus és céltudatos támogatást, mely már kétségbeesett helyzetén valamit segíthetne.

Lesznek, akik ezt a vádat igaztalannak fogják mondani, és arra fognak hivatkozni, hogy a nyugati szocialista pártok is gyöngék az imperialista reakcióval szemben, s nem tehetnek többet, mint amit megtettek. Emellett emlékeztetni fognak egy-egy elhangzott szocialista beszédre, mely az üldözött magyar munkásság és demokrácia mellett hangzott el a nyugati parlamenti pártok érzelmi jóindulatát, az igazságszerető megfigyelőnek nem szabad észre nem venni a szóbanforgó szocialista akciónak rendkívüli erőtlenségét és lagymatagságát.

Ma ugyanis /hivatalos kimutatás nem állván rendelkezésemre, csak emlékezetből idézem ezeket a számokat, de azok a valóságon inkább alul maradnak/ az olasz parlamentben 120, az angolban és a franciában legalább 60-70 olyan képviselő ül, akik magukat szocialistáknak, vagy a munkásság képviselőinek vallják. Nos, egy ilyen hatalmas frakció egészen más hévvel, erővel és élannel szokott egy ügyet védelmezni, mely csakugyan a szívéhez van forrva. Emlékezzünk csak vissza, hogy a maroknyi ir csoport micsoda ellenállást volt képes kifejteni, s maguk a szocialista pártok is nem egyszer orozzlánként tudtak verekedni, ha egy-egy adó-, vám-, vagy szervezkedési kérdésben valóban érdekeiket veszélyeztetve érezték. Ezzel szemben a

magyar kérdésben - s a közép-európai kérdésben általában - való állásfoglalásuk sosem haladta túl egy udvariassági gesztus, egy acte de présence horderejét. A kitűnő Colonel Wedgwood, vagy az ékesszóló Bopcour tényleg okos és rokonszenves dolgokat mondtak el a magyar ügyről, de felszólalásaikban nem volt sem komoly felkészültség, sem igazi harcos akarat az imperializmus visszaéléseinek megtorlására. Milyen más lett volna az eredmény, ha napokra menő vitát provokáltak volna parlamentjeikben, s a jól kiválogatott tények sorozatával pellengérré állították volna a magyar fehér terror üzletes angol és francia bűntársait!... És az akkor még 150 főből állott szocialista és kommunista párt könnyű szerrel megakadályozhatta volna Károlyi Mihálynak szégyenletes kiűzetését Olaszországból, ha ennek az ügynek a szélsőbal vezetői tulajdonítottak volna annyi jelentőséget, mint például valamely kis választási visszavétel, vagy fascista tulkapás megtorlásának...

De a szocialista parlamenti pártok közömbössége és erélytelensége a magyar ügygel szemben ezzel nem merül ki, hisz egy jól szervezett s a helyzet színvonalán álló parlamenti párt még sokkal többet tehet a sajtóban, a népgyűléseken, a kormánysszervek közvetlen informálása által, mint a szorosán vett parlamenti küzdőtéren. Nos, a szocialista parlamenti pártok ezeken a tereken még nagyobb mértékben csődöt mondtak, ugyanakkor, amikor apró kis feudális csoportok, jelentéktelen arisztokrata szalónkottériák komoly diplomáciai eredményeket tudtak elérni a magyar fehér terror s a Habsburg-restauráció érdekében.

Vagyis: a kétségbeejtően szomorú tény úgy hangzik, hogy a munkásinternacionálénak parlamenti képviselője külpolitikai kérdésekben komoly tényezőnek aligha tekinthető, szemben az ellenforradalmi pártok és csoportok vezető szerepével. Ez az egyik tanulság. A másik pedig az, hogy a szocialista pártoknak ez a gyöngesége nem számbeli, vagy szervezeti, vagy gazdasági erőtlenségéből következik, hanem egyéb okokból.

Ezen okok vizsgálatába itt részletesen nem bocsátkozhatom, csak legfeljebb hipotézisként mutathatok rá eme külpolitikai impotencia néhány valószínű forrására. Ilyenek: a nacionalista-militarista köszellem további lassu égése a háborúnak még ki nem oltott parazsai alatt; az igazi vérbeli és érzésbeli nemzetköziség hiánya minden internacionális szavallat dacára; a belpolitika indokolatlan tulbecsülése a külpolitikával szemben; az erkölcsi idealizmus általános elapadása a mechanisztikus fejlődési törvények naiv imádatával szemben; a napi és közeli érdektusákra és kompromisszumokra fordított kizárólagos érdeklődés; a megfelelő nemzetközi ténybeli és személybeli ismeretek hiánya; nemlétezése olyan szervezeteknek és intézményeknek, melyek alkalmasak volnának az európai dolgozó társadalom igazi közlelkének kiformálására. /A hébe-hóba megtartott nemzetközi kongresszusok beszédei és társasbédei erre a célra teljesen alkalmatlanok./

Aligha tévedek, amikor azt hiszem, hogy a parlamenti szocializmusnak ez a nemzetközi fiaskója egyik nem utolsó oka a bolsevizmus terjedésének. Az európai dolgozó emberiség gyűlöli - sajnos egyelőre inkább öntudatlanul - a régi államkezeket és nemzeti határokat. Ez a produktív emberiség egység és szolidaritás után sóvárog. Biztos tömegösztonével helyesen érzi ki, hogy ma a fő-főprobléma a régi, elavult gazdasági határok és szuverénitások lerombolása és egy európai föderáció létrehozása. S minthogy ezen a leglényegesebb ponton a parlamenti demokrácia és szocializmus egyetlen lépést sem tudott előre tenni, de igenis százat vissza: a nagy tömegeknek ez a keserves csatlakozása jelentékenyen növeli az orosz messzianizmus propagandisztikus sikereit. A tömegek ugyanis mindig hajlandók valamely módszer hibáiból vagy, tökéletlenségeiből az egész rendszer tarthatatlanságára következtetni. Mivel a mai parlamentáris demokrácia ígéreteiből vajmi keveset váltott valóra, a felkorbácsolt és türelmetlen néplélek rögtön kimondja a szentenciát: az egész demokrácia hasznavehetetlen, holott csak egyik módszere élte túl magát.

9. A forradalom joga és kötelessége

Vasárnapi cikkem, melyben a magyarországi helyzet forradalmi feszültségét megállapítottam, s ezen újabb forradalom lelki előkészítésének szükségességét, sőt kötelességét hirdettem, némely körökben kínos benyomást keltett. Ez nem is csoda, hisz még mindig nagy a zürzavar a forradalom értelmét, jelentőségét és etikáját illetőleg, jóllehet kevés nemzedéknek volt annyi része forradalmi események közvetlen átélésében, mint nekünk. Másrészt az emberek még mindig mellékes szempontokból itélik meg a kortörténet alakulásait. Így sokan akadtak, akik aránylag jelentéktelen epizódoknak /pl. un. emigránsparagrafusnak/ túlzott jelentőséget tulajdonítanak, míg az igazi főeseményt /a falusi nép jogfosztottságát/ alig veszik észre.

Ilyen körülmények között nem lesz hiábavaló feladat, kissé tüzetesebben kifejteni azt a szerepet, melyet az új forradalomnak tulajdonítok. Ezt a munkát lényegesen megkönnyíti az az érdekes és temperamentumos levél, melyet egy szlovenszkói fiatal ember lapunk szerkesztőjéhez intézett vasárnapi cikkem kommentárjaként. Legyen szabad itt idéznem a tanulságos levél néhány jellegzetes passzusát:

"... Aki ma forradalmat hirdet, az vagy eszeveszett, vagy gonosztevő. A mai nemzedék nemcsak a háborúnak, de a forradalomnak a legendájával is végleg leszámolt. A rombolás és a halál eszköze mind a kettő, nem az alkotó életé. Akit nem bódít el az üres szólamok mámor, az a valódi építés munkáját egyenlően kell, hogy féltse mindekettőtől. De százszorosán áll ez Magyarországra. Ha valahol, úgy itt bizonyult járhatatlannak a forradalom útja. Minden sikere látszatsiker volt, mely mögött a szenvedő népre csak még gyötrelmesebb és megalázóbb szolgaság várt. Hiu ideológusok türelmetlensége nem szabhat törvényt a társadalmi fejlődés menetének. Az erőszak kuruzslószeré nem nevelhet néhány hónap alatt önálló, önrendelkező alannyá egy olyan tömeget, amelyet az évezredes jobbagység

igája testileg, szellemileg és erkölcsileg elnyűtt és kiskorúságban tartott."

"Inkább, mint valaha áll ma az a tétel, hogy a szegény, elgyötört magyar nép súlyos bajait csupán organikus eszközökkel, csupán a tömegek szellemi, erkölcsi és gazdasági erejének, fokozatos gyarapításával /ha nem tévedek épp a Jászi kedvenc szava ez!/, vagyis egy a szó legnemesebb értelmében vett mélyreható reformunkával lehet megérlelni és megoldani..."

Fiatal kritikusomnak ez az elemzése nyugtalanító vegyüléke a helyes megállapításoknak és a téves következtetéseknek. Így mindenekelőtt nagyon helyeslem /s e tekintetben ez eszmék apaságát a magam számára vitatom/, hogy a háboru és a forradalmak lélekazonosságára figyelmeztet. Valóban mind a kettő a természet vad, animális módszere olyan konfliktusok megoldására, olyan új egyensúlyállapotok megteremtésére, melyeket az emberek nem voltak képesek a józan ész és a humánus erkölcs módszerei szerint elérni. Még pedig nem azért, mintha azok a problémák lényegileg nem volnának megoldhatók racionális és etikus alapon, hanem azért, mivel az emberiség nagy tömegeiben még mindig állati ösztönök rabja.

Nagyon helyes tehát, amikor tisztelt ellenfelem a forradalmak naiv és kártékony glorifikálása ellen felszólal s azokat lényegileg a háboruk szintjére utasítja. Ugyan lehetne a forradalmakban valami etikai plus-t fölfedezni az önkéntesség és a szabadság fokozottabb érvényesülésénél fogva a háboru vakabb és durvább mechanizmusával szemben: ámde erre a megkülönböztetésre ez alkalommal nagyobb súlyt helyezni nem kívánok, annál kevésbé, mivel a legújabb bolsevista módszerek szinte teljesen megsemmisítették a forradalmi etikának ezt fölényét a háborussal szemben, amikor a forradalmárok új típusát, a havi fizetést húzó, rangosztályokba sorolt, sőt nyugdíjképes forradalmárokat megkreatálta és kifejlesztette. Az új forradalmi típus egyre bürokratikusabb és hierarchikusabb lesz: a lélek szabad lendülete, a szinte percről-percre

megújuló kötelesség- és felelősségvállalás mindinkább egy szolgai rutinnak ad helyet.

Ámde a háboruk és a forradalmak hamis nimbuszának letépe-se még korántsem jelenti azt, hogy a háborukat és a forradalmakat egyszer s mindenkorra kiküszöböltük a társadalmi fejlődés munkájából. Igaz, az abszolút etika frontján mindkettő /és tegyük hozzá, harmadik édes testvérük: az osztályharc is! /rossz és kiküszöbölendő intézmény, mert az Erőszak gonosz fáján termett mind a három. Azonban ez a helyzet csak akkor következhetik be, ha minden ember eljutna az abszolút etika magaslatára: vagyis helyes célokat tudna kitűzni, s önérdekét képes is volna mindenkor e helyes céloknak alárendelni. Ámde, míg az emberek széles tömegei vagy befolyásos csoportjai erre a színvonalra fölemelkedni képtelenek és elavult jogrendjüket, sőt olykor a nyílt erőszakot szegezik szembe a szellemi és az erkölcsi haladás legparancsolóbb érdekeinek: addig e konfliktusok elintézésének ultima ratio-ja az erőszak marad.

Bármily kellemetlen is egy kritikátlan és szentimentális pacifizmus számára, ki kell mondanom, hogy a háboruk és a forradalmak módszere nélkül az emberiség a jogoknak és a szabadságoknak még azokat a szórványos sugarait is nélkülözné, melyek ma sötét életét olykor megvilágítják. A valódi pacifizmus útja tehát nem az, hogy kritikátlanul anatómiát kiáltozunk minden háborura és forradalomra, hanem az, hogy a tömegeket felemeljük a szellemi tisztánlátás és az erkölcsi önfegyelemnek arra a fokára, melyen a Gonosz módszereit kiküszöbölheti életéből, még pedig nem az örök szolgaság árán, hanem az általános szabadság levegőjében.

Ez az isteni végcél még messze dereng a jövő ködében. Ámde az Észnek és az Erkölcsnek nem szabad kapitulálnia egy percre sem. Mindent el kell követniök, hogy az Erőszak eszközei elkerültesse avagy ha teljesen elkerülhetetlenek, csak az erőszak szükséges minimuma vétessék igénybe.

Ez az elv a forradalomra alkalmazva azt jelenti, hogy minden tisztességes ember kötelessége a békés megegyezés utjait keresni. Ha pedig a hatalmasok eszeveszettsége a fejlődés utját lehetetlenné teszi, a forradalom sosem akarjon istenítélet és vérbosszu lenni, avagy intézményes megszervezője az új eszméknek, hanem semmi egyéb, mint a fejlődés akadályainak elhárítása, s a lelkek új orientációjának kirobantása.

És ezen a ponton újra egy helyes megszorításra figyelmeztet az én kritikusom. Tény és való, hogy a forradalom sose érhet el többet, mint amire annak a tömegnek erkölcsi fegyelmezettsége és kritikai éleslátása képes, melynek nevében a forradalmat végrehajtották. Minden tulkövetelés diktaturára és caesarizmusra, avagy - elleforradalomra vezet.

Ezeket az elveket a magyar esetre alkalmazva, azt lehet mondani, hogy az októberi forradalom bukása nem a forradalom elvi helytelenségét bizonyítja, hanem csak azt, hogy a forradalom vezető rétegében hiányzott az ésszerű meggondolás, az erkölcsi önfegyelem és az alkotó erély megfelelő foka.

Képzeljük csak el, ha a mi diadalmas forradalmunknak olyan vezetősége és hadserege lett volna, mely egyrészt nem esküdött volna a marxizmus parasztellenes, elavult ideológiájára, másrészt nem akart volna olyan pozíciókat is elfoglalni, amelyekre akkori fejlettségi fokán még semmi erkölcsi jogcíme nem volt, de viszont bátrabb, szívósabb, eltökéltebb lett volna a reakció visszaszorításában és a forradalom vívmányainak biztosításában: akkor igenis az októberi forradalom oly mértékig elérhette volna a maga célját, ameddig egyáltalán emberi eszmények megvalósíthatók. Minimális fájdalmakat okozva, életben, vagyonban minimális károkat téve, olyan eredményeket érhattünk volna el, melyeket nélküle vagy egyáltalán nem lehetett volna megvalósítani, avagy legfeljebb hosszú évtizedek példátlan szenvedése, élet- és lélekáldozata árán.

Ma a helyzet tökéletesen olyan, mint az októberi forradalom előtt. Akkor is, most is egy elvakult oligarchia betömte a haladás biztosító szelepét. Az ész és az erkölcs módszerei újra csődöt mondtak. S most, hogy a magyar ur osztály, a háboru és a forradalmak tanulságain mit sem okulva, újra lehetetlenné teszi a fejlődés lendületét a nemzet óriási többsége számára: vajon a dolgozók 99 százaléka szótlanul tűrje-e a törpe kisebbség erőszakos elleforradalmi merényletét, s nem inkább kötelessége-e, ha muszáj, erőszakkal is elhárítani azt az akadályt, mely millió és millió emberre nézve állandóan koplalást, korai halált és erkölcsi lealacsonyodást jelent? Jogi abszurdum és erkölcsi lehetetlenség, hogy néhány ezer fölfegyverzett briganti önkénye előtt krisztusi alázatossággal hajoljon meg az ország minden alkotó energiája.

Itt van a forradalom joga, mellyel szemben világos a kötelessége is: csak a lehetségest akarni és a lehetséges tiszta eszközökkel megvalósítani! In hoc signo az új október győzedelmes leend!

10. Eugen Dühring

Ugy érzem, ma erkölcsi kötelesség épp itt és ezen a helyen rámutatni az Eugen Dühring tragikus és monumentális életének néhány fontos tanulságára, ellenére annak, hogy a mai nemzedék csaknem teljesen megfeledkezett róla, s pár hét előtt történt halála a német sajtóban és a világsajtóban annyi visszhangot sem keltett, mint amennyi egy ötödrendű egyetemi tanárnak, egy letűnt ballerina-csillagnak, vagy skártva tett pártvezérnek szokott kijárni.

E sorok írója is csak nagyon elkésve - az emigráció kínos tudományos és lelkiismereti tusái közepette az általános sötétségben és gyűlölködő káoszban utat keresve - ismerkedett meg e rendkívüli, szertelen és félelmetes géniusz szellemvilágával, akinek komor egyedülléte, egy egész világgal való titáni

szembeszállása, vallásos atheizmusa, materialista idealizmusa, alkudozás és engedmény nélküli harca a Rosszal szemben, aszkétikus életoptimizmusa és életdicsérete az erkölcsi világrendben egy olyan helyet biztosít, mely csak a nagy vallásalapítók, avagy egy Dante, egy Michelangelo, vagy az öregedő Tolsztoj pozíciójával mérhető össze.

Eugen Dühring az abszolút szabadság eszméjének tragikus hőse. Életpályája megdöbbentő szimbóluma annak az igazságnak, hogy a teljesen szabad ember, a minden irányban és mindenkivel szemben igazságra törekvő, a pártokkal és osztályokkal, fajokkal és nemzetekkel szemben az összesség fejlődési igazságát kereső, szükségképp zátonyra jut - legalábbis egyéni élete konkrét gyakorlati eredményeiben.

A Jóért és az Igazért való, melléktekintetekkel és exigen-ciákkal nem törődő, az emberekkel és adottságokkal dacoló, minden sikert és érvényesülést megvető, heroikusan vakmerő életpályáját mintegy a Végzet is stilizálni és végső következményileg üzni akarta azáltal, hogy a harmincéves Dühringtől egy szerencsétlen orvosi operáció folytán szemevilágát vette el.

Ismert lélektani megfigyelés, hogy az ember hajlandó a nagy testi veszély és életkockázatos bravour pillanatában a szemét becsukni. A heroikus aktus alatt, mely minden testi és lelki energiánkat megfeszíti, az önmagával leszámolt egyéniség védelmet és nagyobb koncentrációt talál szédületes vállalkozásában, ha magát a külvilágtól mintegy hermetice elzárja látási képességének szántszándékos pillanatnyi megszüntetésével. Gyakran jutott eszembe, hogy vajon ha Dühring nem vakul meg, ha mint más földi ember naponta láthatta volna maga körül a való élet ezer színét, a nők mosolyát és a gyermekek ugrándozásait, a világvárosok fénytengerét és a naplementi horizont spektrumát: vajon akkor is ilyen vak hajthatatlansággal, ilyen tekintet nélküli következetességgel, ilyen elnézésre és kompromisszumra képtelen nyakassággal, ilyen metsző szubjektivitással élte volna-e végig földi pályáját?

Bármiként legyen is, kétségtelen, hogy ez a fizikai vak-ság nagyon lényegesen határozta meg rendkívüli egyéniségének ugy fény-, mint árnyoldalait. Talán soha senki még nem élt ilyen kizárólagossággal eszméknek és szellemi törvényeknek, mint ő. De talán soha még senki sem volt ennyire egyoldalú, intranzigens és elfogult tőle idegen temperamentumokkal, általa helyteleneknek tartott igazságokkal, neki ellenszenves élet-értékekkel szemben. Volt valami cézári az ő egyéniségében - bár senki úgy nem gyűlölte az erőszakot és a militarizmust, mint ő - s nem véletlenség, hogy öreg korában egy sajátos vizióban, a Jó diktatúrájánál keresett menedéket a világ realitásaival szemben, melyeket gazdaságilag, politikailag és erkölcsileg egyaránt pusztulásra éretteknek tartott. Már 1907-ben így kiáltott fel: "Valami rosszabb fenyeget, mint aminő a középkor volt, jelesül kaotikus forradalmi kísérletek vad játéka és reakciós orgiáknak még sötétebb és kárhozatosabb ellenjátéka." És már 1889-ben megjövendőli egy "Kriegerischer Völkerkrach" közeledését.

Egyéniségének eme merev és hajthatatlan körvonalait azután még jobban kiélezték a sors csapásai és a társadalmi rend igazságtalanságai. Egész élete nehéz harc volt a mindennapi kenyérért, egyik imádott fiát korán elveszítette, s a berlini egyetemről csakhamar elűzte őt a tudomány mesterembereinek irigysége és féltékenysége, akik nem tudták elviselni, hogy a közgazdaság fiatal docensének a legnagyobb és legáhitatosabb auditóriuma volt, hogy ez a vakmerő legény a szellemi élet legkülönbözőbb terein ujat és meglepőt alkotott /alapvető dolgozatai vannak a közgazdaság, szociológia és politika területén kívül a matematika és fizika, a filozófia, az ismeretelmélet, az általános irodalom- és eszmetörténet, a pedagógia és a szocializmus köréből/ s még hozzá kevésbé titkolta nem nagyon hízogó véleményét a német tudomány és közélet számos félistenével és dédelgetett kedvencével szemben.

A konzervatív és autoritativ német társadalom heves reakciója természetesen nem maradt el a fiatal bálványromboló eretnek tanításaival szemben, épp oly kevéssé, mint a merev forradalmi pártok anatémája. Dühring lassanként szociális és tudományos outcast-tá lett Németországban, akitől elfordult mindenki, aki aktuális sikereit féltette akár a politikában, akár a tudományban, akár a közéletben. Csakhamar utolérte a teljesen szabad, az egyetlen irányban sem megalkuvó ember tragikumát: egyetlen pártra, osztályra, nemzetre, vagy csoportra sem támaszkodhatott. Aki pedig egyedül marad, az szükségképp lemond eszméi érvényesítésének gyakorlati lehetőségéről.

Igy történhetett meg, hogy ő, a tizenkilencedik századnak egyik legönállóbb, legmerészebb, legkövetkezetesebb gondolkodója, egyre inkább eltávolódott a mohó gazdasági érvényesülés és politikai-nemzeti imperializmus útjain tovarohanó Németország szellemi és erkölcsi közvéleményétől. Előbb meggyűlöltek, azután megrágalmazták, végül agyonhallgatták a német közélet összes befolyásos tényezői.

Bár a német nemzeti hagyományok lelkes ápolója és tulbecsülője /melyekkel szemben türelmetlen lekicsinyléssel beszélt úgy az antik, mint a héber, mint a buddhista, mint a keresztény szellemről/ csakhamar maga ellen ingerelte hazája nacionalista közvéleményét, melynek önző osztálypolitikáját és imperializmusát ostorozta. /Bismarckról azt írta egyszer: 30 százalék belőle bolond, 70 gazember./

Bár az antiszemita társadalombölcseletnek szinte egyetlen komoly képviselője, s nincs író, akitől ennyi fegyvert kaptak volna az antiszemita pártok, mégis Dühring büszkén távortartotta magát tőlük, mivel felismerte üzletesen reakciós céljaikat, s az egész társaság ellen fordult, amikor korunk szellemi atomoszféráját úgy bélyegezte meg, mint a zsidónak és a junkernek a keresztvezését.

Bár a földmivesnek, sőt bizonyos feltételek mellett a Carey-féle védővamos iránynak lelkes hive, az agrárpártokat is maga ellen ingerelte, amikor az agrárjelszavak egy részének

haladásellenes természetét bírálta és kimutatta.

Bár kemény és következetes libre-penseur, sőt materialista, sőt vallás- és papgyűlölő, mégis az aufklärista mozgalmakkal semmi összekötetésbe nem jutott, mert propagandájukat sekélynek s végig nem gondoltnak találta.

Bár a modern szocializmus egyik uttörője, a munkásság teljes és végleges felszabadításának pófétája, Marx és Proudhon mellett a 19. század tudományos szocializmusának legnagyobb alakja: antietatisztikus, szövetkezeti, a jogra és erkölcsre építő szocializmusával a marxizmussal csakhamar szöges ellentétbe jutott. /Az újabb nemzedék jóformán csakis ezekből a szenvedélyes harcokból ismeri, az Engelsnek ellene írt brilliáns, de elfogult és igazságtalan pamfletjéből, mely a dühringi eszmevilág számos nagy igazságát épp úgy elhomályosította, miként Marx vitairata a Proudhonnak nem egy téren uttörő és grandiózus gondolatait./

Igy jutott az egyetemről kimart, a kapitalista, az agrár és a szocialista sajtó által egyaránt üldözött, a tudományos és irodalmi kottériák által gyűlölt, kémek és besugók által körülvett, nehéz anyagi gondok között élő Dühring mindinkább a bellum contra omnes állapotába. S bár mindvégig igyekezett megőrizni magában a nyugalom és az igazságosság szellemét, lehetetlen észre nem venni - már csak könyvei későbbi kiadásaiból is -, hogy lelke egyre türelmetlenebb, ítélete egyre élesebb, hangja egyre gyűlölködőbb lett. Minden siker kezd előtte nemcsak gyanussá, de az értéktelenség jelévé válni, s vele szemben könnyen az ellenkező tulzásba esik: a teljes lekicsinylésbe és visszautasításba. Amíg így nemes, önfeláldozó buzgalommal igyekszik a kor igaztalan ítéletét revideálni és elégtételt szolgáltatni a meghurcolt vagy legáncsolt nagyoknak: egy Robert Mayernek, egy Carey-nek, egy Friedric Listnek, egy Saint Simonnak: addig maga is olykor egyoldalú és igazságtalan támadásokra ragadtatja magát egy Heimholzcal, egy Darwinnal, egy Goethe-vel, egy Marxszal, egy Henry George-zsal szemben.

Míg más embereknél haladó korról nőni szokott a tárgyilagosság és az ellenvélemények megbecsülésének a szelleme: addig Dühring egyre türelmetlenebb és másokat meg nem értőbb lesz, ebben is emlékeztetve az általa különben szintén érdemtelenül lenézett Tolsztojra.

*

Ennyi sok fátum, sorscsapás és balszerencse dacára - vagy talán épp ezért -, a Dühring szellemi öröksége a leggazdagabb és legmaradandóbbak egyike, melyeket a tizenkilencedik század hátrahagy. Ki merem mondani - bár a mai jelen teljesen alkalmatlan az ő megértésére és méltánylására -, hogy Dühring szelleme nem halt meg, csak pihen, s a közel jövőben újra fel fog támadni, s posthumus hatása sokkal mélyebb és felrázóbb lesz, mint aminőt életében gyakorolt. A jelek már ma is láthatók. A német tudomány egy csomó hiressége - aki rendszerint nem szokta őt idézni - belőle merítette legnagyobb "fölfedezéseit", s a szocializmus legújabb hajtásának, az oly nagy reményre jogosító guild-szocializmusnak, öntudatlan és ismeretlen apja.

Egy hírlapcikk kereteiben még csak vázlatosan sem lehet rámutatni a ragyogó és termékeny eszmék arra a tömegére, melyeket ez az elhagyott, magányos titán vetett fel. Szakemberek állítják, hogy matematikai és fizikai uttorései alapvetők és jelentékenyek. Filozófiai munkáiban is /melyeket ugyan nem sorozok a dühringi szellem legkitünőbb és legbefejezettebb alkotásaihoz, mert minden áron antimetafizikus és antivallásos akar lenni ez a mélyen metafizikai és vallásos egyéniség!/ a tizenkilencedik század pozitívizmusának és materializmusának egy sokkal mélyebb, termékenyebb és lendületesebb - mert szabadabb és morálisabb - koncepcióját adja, mint akár Comte, akár Spencer.

De legnagyobbak érdemeit a közgazdaságban, a szociológiában és a politikában látom. Ha Marxot a szociológia Darwinjának nevezték el, úgy én Dühringet a szociológia Lamarck-jaként tisztetem, s a beavatottak tudni fogják, hogy ez nem egy ala-

csönyabb értékítélet. Ellenkezőleg, a Lamarck szabadabb, pszichikusabb, vitalistább, moralistább koncepciója sokunk szemében közelebb áll a biológiai jövőhöz.

Ha majd a merő hatalom- és osztályelméletek mind világosabban zsákutcába fogják vezetni az emberiséget; ha majd az etatisztikus és centralizáló, bürokrata és militarista kommunizmus szelleme újra fel fogja lobbantani az emberekben a szabadság és az egyéniség régi vágyát; ha a verseny és az iniciatíva kiküszöbölése egy elviselhetetlen leki torport fog előidézni; ha az amoralizmus és a jogi relativizmus levegője megkezd fojtani minden büszkén szárnyaló idealizmust; ha a gyűlölet és harc paroxizmusa után szeretetért és asszociációért fog áhítózni a lelkében megroppant fiatalság: akkor a mult ama szellemei közül, akiknél menedéket, reményt és oltalmat találhat, alig fog maradandóbb fényűt és erejűt találni - Proudhon, Henry George és Tolsztoj mellett -, mint az életében üldözött, kivert, kiközösített, eltorzult, de ádáz gyűlöletében is tisztának és jónak megmaradt Dühringnél.

Gondolatrendszerében sok az elnagyolt és a szertelen, az elfogult és a türelmetlen, a tulleegyszerűsített és egyoldalú; mégis egy szabad, államellenes, morális, szigorú jogi alapelveken alapuló, a munkatulajdont megbecsülő és az erőszaktulajdont kiküszöbölő, a versenyt meg nem szüntető, de okosan szervező, az osztályharcot elismerő, de nem glófikáló, az emberi gyöngeségeket tisztán látó, de mégis optimista, az urat és a szolgát egyaránt gyűlölő, a laissez aller-t megszüntető, de a laissez faire-t követelő, a rendet és szabadságot összeegyeztető, a szellemi és a paraszti munka jogait féltékenyen megvédő, a versenyt a szövetkezéssel egyensúlyozó, a militarizmust a szabad egyéniség kifejlesztésével megölő, minden külső és belső rablást lehetlenné tevő, szóval a mai "Räuber- und Gaunerökonomie"-t leromboló, új szocializmus eszméi, sejtelméi és víziói talán sehol sem oly világosak, átéltek, egy izzó moralitás szűrőjén megtisztítottak, mint a nowawesi szerény kis munkásház most elköltözött gazdája írásaiban.

11. Adam Smith születésének kétszázados évfordulója alkalmából

Ezekben a napokban világszerte ünneplik a nagy skót gondolkodót. Ez az ünneplés minden szabadságszerető és társadalmi igazságosságra törekvő ember rokonszenvére méltó, mivel Adam Smith valóban azokhoz a ritka gondolkodókhöz tartozik, akiknek életmunkája rendkívüli mértékben előre vitte az emberi haladást úgy elméleti, mint gyakorlati téren. Kevés elméleti kutató volt, akinek gondolatai olyan eleven erővel hatottak volna, nemcsak kortársaira, de a késő utódokra is, mint Adam Smith rendszere. Szkeptikusok számára, kik nem biznak az emberi gondolat teremtő és korszakokat formáló erejében, diadalmasan lehet rámutatni Adam Smith pályájára: ime ez a magányos gondolkodó, aki glasgow-i egyetemi katedráját is csakhamar odahagyta, kirkaldy-i magányából egy szellemi bombavetés erejével rázta meg az egész világot, és energiája még ma is vajudó körünk jelentékeny erőforrásai közé tartozik.

Már kortársai a legnagyobb csodálattal tekintettek Adam Smith művére, s főmunkájára, mely 1776-ban jelent meg, mint 10 esztendő elmélyedett munka gyümölcse, a kor legbefolyásosabb szellemi alkotása volt. Ami ebben a munkában, a nemzetek gazdagsága természetéről és okairól szóló vizsgálódásban annyira lekötötte a legkiválóbb kortársakat, az elsősorban annak tulajdonítható, hogy Adam Smith volt az első, aki a nemzetgazdasági tudománynak egy szilárd és minden részletre kiterjedő gondolatrendszerét felépítette. Sokan egyenesen a nemzetgazdaság elméletének első megalapozóját látják benne, de ez az igény tulzott. Már Adam Smith előtt a nemzetgazdaságnak legalább is két szigorúan tudományosan megalapozott koncepciója volt, az egyik a nagy angol filozófustól David Hume-tól ered, a másik a Quesnay orvos által vezetett fiziokrata iskolától. Adam Smith mindkét rendszert ismerte és kétségtelenül rendkívül sokat köszönt neki. Ámde másrészt nem lehet tagadni, hogy Adam Smith a nemzetgazdaságot olyan alapossággal, olyan rend-

szerességgel tárgyalja, mint előtte senki, s azt lehet mondani, hogy a közgazdasági tudomány azóta nagyban és egészben fenn-tartotta e mű alapvető problematikáját és logikai beosztását.

Ez a tudományos pontosság és rendszeresség azonban Adam Smithnek nem egyedüli érdeme. Amivel ő kortársait és a késő utódokat tulajdonképpen meghódította, az munkájának szelleme és érzülete volt. Adam Smith a nagy francia forradalom egyik legkiválóbb előfutárának tekinthető. Egész gondolatrendszerét három alapvető tendencia hatja át. Az egyik: a természetjogban gyökerező humanizmus szelleme, amely a kényszer és erőszak világával szemben az emberi lelkiismeret és az önkéntes szerződés jogait hirdeti. A másik, az indusztrializmus dicsérete, a háborus tevékenységgel szemben. /Amikor Adam Smith indusztrializmusról beszél, ez alatt nemcsak a szorosán vett ipari tevékenységet érti, hanem a gazdasági tevékenységet általában/. A harmadik tiltakozás úgy a feudalizmussal szemben, mint a feudalizmus legutolsó hajtásának, a merkantilista államnak ama tulkapásaival szemben, amelyekkel minden szabad egyéni tevékenységet és iniciatívát lehetetlenné tett. Ha ma Smith Adam ama fejtegetéseit olvassuk, amelyeket kora merkantilizmusa ellen intézett, csodálkozva látjuk, hogy mennyire megismétlődik a történelem, és hogy a mai, a háborun alapuló gazdasági rend, mennyire hasonló ahhoz a lenyűgöző kényszerszervezethez, amely ellen ő annyi meggyőző erővel küzdött.

Ezekben a bölcséleti és etikai kiindulási pontokban gyökerezve, Adam Smith rendszere egy csomó olyan következtetésre jutott, amely még ma is ható erőt képvisel a társadalmi küzdelmekben.

Igy mindenekelőtt Adam Smith a szocialista elmélkedők számára hatalmas érveket szolgáltatott azzal a nagy erővel, sok egyoldalúsággal formulázott elméletével, mely a munkát a társadalmi gazdagság egyetlen faktorának tekintette, s amely a pénzgazdasággal szemben az árucserre alapvető tényére figyelmeztetett. Általában a munkásosztály iránt a legnagyobb jó-

akaratot tanusítja, s bár még akkor a kapitalizmus alig bontogatta szárnyait, Adam Smith máris egyik védelmezője a munkás-ság szervezkedési szabadságának.

Egy másik nagy tanítása Smith-nek, melyet utódai távolról sem követtek elegendő megértéssel, meg-megismétlődő hadjárata volt minden gazdasági privilégiummal szemben, amelyben joggal ismerte fel a szociális bajoknak legmélyebb kutforrását. Ugyancsak nem kevesebb tisztánlátással vette észre a politikai hatalom közvetlen visszaéléseit is a gazdasági életben, s a politikus embertípust a legnagyobb bizalmatlansággal szemlélte. Egyik főtörekvése, hogy "az a leselkedő és ravasz állat, melyet államférfinak neveznek", ne avatkozhasék bele a társadalom gazdasági funkcióiba. De talán még jelentékenyebb volt a szabadkereskedelem érdekében és a védővámok ellen folytatott tudományos hadjárata, mely által az egész angol szabadkereskedelmi iránynak valóságos atyja lett. Cobden maga mondta, hogy minden népgyűlésre magával viszi az Adam Smith tankönyvét, és benne találja meg a legfőbb érveket a szabadkereskedelem elméleti és gyakorlati igazsága mellett.

Ezek a kiindulási pontok és ezek az alapvető megállapítások egy olyan gazdasági rendszerhez vezettek, amelyet közönségesen a liberalizmus névvel szokás megjelölni, s amelynek lényege a termelők felszabadítása volt minden hűbéri és teokratikus kötöttség alól. Adam Smith kora tényleges viszonyainak megfelelően jóformán még csak az izolált gazdasági alanyokat látja, és meg van győződve arról, hogy csak az egyéneknek szabad szerződésén épülhet fel oly gazdasági rend, mely legjobban képes a közösség szükségleteit kielégíteni. Ebben az értelemben Adam Smith valóban a fiziokraták nyomdokait követi, és a liberális doktrina legkitűnőbb képviselőjének tekinthető. Ámde, ha Adam Smith-t manchesteristának akarják megtenni /mint ahogy ez főleg a német tudományban szokásos/, vagyis oly valakinek, aki a teljes nihilizmust hirdeti az államhatalommal szemben, aki a fogyasztók és a

munkások érdekeit kiszolgáltatja a tőke önző kizsákmányolásának, akkor ez a felfogás az Adam Smith egész szellemének és tanításának könnyelmű vagy rosszakaratu félreismerésén alapszik. Adam Smith nem volt manchesterista ebben az értelemben. Ellenkezőleg gyűlöletének villámait szórja a nagy kereskedelmi tőkére, mely kora kapitalizmusának legvakmerőbb és legparazitább képviselője volt. Emellett az angol bölcselem nem akarja eltörölni az államhatalmat, hanem annak igen lényeges szerepet és működési kört tulajdonít. Egyáltalán Adam Smith-t nem lehet burzsoá közigazdának nevezni abban az értelemben, mint ahogyan sokkal több joggal két híres tanítványát, Malthust és Ricardot lehet nevezni. Adam Smith egy széles látókörű filozofikus elme volt, melytől távol állt minden tudatos osztályérdek és osztálypolitika. Az ő magas erkölcsi és filozófiai vártájáról tudományos kutatásaiban elsősorban mindig a közérdeket kereste, s az érdekek összhangja, amelyet tanít, egy olyan ideális társadalom rajza volt, melyben az összes alkotó energiák szabadon érvényesülhetnének. Persze Adam Smith sok mindent nem látott előre abból, ami a nagy technikai felfedezések következtében csak halála után köszöntött be, s nem vett észre olyan dolgokat sem, amelyeket már a saját korában észre vehetett volna. Így különösen nem látta be, hogy a gazdasági érdekek harmóniájának a tana csak akkor igaz, ha ezek az érdekek már egy magasabb igazságosság szempontjából lesznek megmérve és kiegyensúlyozva.

Hogy a nemzetgazdaság megalapozója mennyire távol állott minden bornirt osztályszemponttól, azt legjobban bizonyítja az erkölcsi érzelmekről írott műve, mely közigazdasági főművét megelőzte. Ebből is kitűnik, hogy Adam Smithnek elsősorban etikai orientációja volt, és ehhez keresett megfelelő gazdasági rendszert. Ebből a szempontból nézve az angol gondolkodót, Oncken megállapíthatta, hogy a Smith kiindulási pontjai minden lényeges ponton megegyeznek Kant alapvető erkölcsi felfogásával. Adam Smith egy helyen például ezeket

tanítja: "Az egész világ helyeslő dicsérete semmit sem ér, ha a saját lelkiismeretünk elítél bennünket: és az egész emberiség helytelenítő véleménye nem sujthat le, ha felment bennünket az a törvényszék, amely a saját lelkünkben székel, és ha a saját elménk azt mondja nekünk, hogy az emberiségnek nincs igaza."

Az az ember, aki így gondolkodott, nyilván sohase adta magát oda, hogy egyes befolyásos politikai csoportok gazdasági számvetéseit tudományosan igazolja. Épp ezért a nemzetek gazdasága még ma is egyike a legelevenebb, legélvezetesebb, legtöbb lelki felfrissülést adó könyveknek, mely kora összes gazdasági és politikai tapasztalatait egy grandiózus rendszerbe egyesítette. Vannak e könyvnek fejezetei, melyeknél jobbat és átfogóbbat még ma sem irtak. Gyakorlati követelései közül nem egy még ma is a távoli jövő programját képezi, sőt az egyéni iniciativa és a teremtő kvalitatív munka értéket dicsőítő tanítása a liberális doktrína amaz érckészletéhez tartozik, amelyeket korunk szocializmusa is, különösen a háboru utáni szomorú tapasztalatok fejében, egyre nagyobb mértékben hajlandó méltányolni.

12. A nyugati kultúra pusztulásának filozófusa Oswald Spengler megmérése

Az utolsó évek irodalmi termésében nincs alkotás, amely a német kultúra területén akkora hatást váltott volna ki, mint az Oswald Spengler nagy történet-bölcseleti munkája, amelynek első kötete 1918-ban, második kötete pedig 1922-ben jelent meg, s amelyekben a német gondolkodó egész európai kulturánknak szükségszerű elpusztulását jósolja meg. Ugyan később az elpusztulás /Untergang/ szó helyett inkább európai kulturánk végső kiéréséről /Vollendung/ beszél, hogy elhárítsa műve ellen felhozott azt a legsúlyosabb vádat, mely szerint az Oswald Spengler bölcselete minden aktivizmus sirásója,

minden idealista lendület megsemmisítője. Véleményem szerint az Untergang-nak a Vollendung szóval való helyettesítése nagyon kevésbé változtat ezen a tényálláson, mert a Spengler történetbölcsselete tényleg egy idealista mezbe bujtatott fatalisztikus-naturalizmusnak utolsó szava, mely szerint európai kultúránk összes alkotó szellemi, művészeti, vallási és erkölcsi energiáit immár felemésztette, s a még történelmi munkát végző néhány nemzedéknek immár csak puszta kvantitatív feladatai maradnak: vadul felfegyverzett imperialista militarizmusok határai között fogják a poroszos mintájú államszocializmus rendszerét kiépíteni, amely óriási technikai, katonai és jogi gépezettel fogja az abrakporciót a zugolódó tömegeknek kiosztani az egyéni szabadság, a lélek önkéntességének teljes fölaldózásával.

Mi a magyarázata a spengleri történet-bölcsélet bámulatos tömegsikerének, amely elől számos jelentékeny gondolkodó sem tudott elzárkózni, dacára annak, hogy a szaktudósoknak egész sora jelentkezett, akik a spengleri épület alapvető tényeit kétségbevonták és következtetéseit elhamarkodottaknak jelentették ki. Véleményem szerint Spengler rendszere kivételes hatásának több oka van. Az első a munkának rendkívüli művészi kvalitásai. Spengler nemcsak ragyogó stiliszta, nemcsak izzó temperamentum, hanem olykor valóban rendkívüli intiucióval képes magát beleélni távoli korok lelkivilágába és a legkülönbözőbb kulturák darabjai között képes olykor igazán termékeny analógiákat megállapítani. Emellett imperialisztikus önbizalma, az a feledékenység, mellyel elődei munkáját ugyszólván észre sem veszi, és az a szerénytelensége, amellyel önmagát valósággal ünnepli, széles tömegekben a rendkívüli nagyság s a vakmerő eredetiség benyomását kelti.

Egy második oka Spengler rendkívüli hatásának az, hogy történetbölcsselete megfelel a háboru utáni legyőzött nemzetek lélektanának. Az agyonkinzott, éhező és vérző tömeglélek számára a vigasz és a megnyugvás forrása volt az az érzés, hogy

403020

egy végzetszerű akaratunktól független sorstragédia részesei vagyunk, s hogy előbb-utóbb nemcsak a legyőzött országok, de a győztes országok kulturája is el fog pusztulni. Emellett Németország számára Spengler nemcsak negatív, de pozitív vigaszt is nyújt, tudniillik azt a prognoszt, hogy a világháború és a forradalmak vérzivatarai után a német nemzet újra a militarizmus és az imperializmus útján fog egy cezarisztikus szocializmus felé előhaladni.

Spengler gyújtó hatásának harmadik oka tanításának izzóan ellenforradalmi jellege. Spengler gyűlöli a forradalmakat, s gyűlöl minden nivellirozó tendenciát. A kultúra ő szerinte egy maroknyi kisebbség magánügye, a nagy alkotók és a nagy gondolkodók, a nagy hadvezérek és a nagy szervezők kiélési lehetősége, ellenben a kulturából nyomorult plebejus civilizáció lesz, abban a pillanatban, amikor a felső tizezer luxusát és kifinomdott hedonikáját a tömegek gazdasági és szociális problémái kezdik felváltani. Az ilyen korszakokban bekövetkezik az istenek alkonya, a hirhedt Untergang, amikor a kultúra összeomlik, s ha tovább is él, képtelen többé bárminő igazi kulturértékeket termelni. Az ilyen korszakok a világtörténelemben mint a kozmopolitizmus és a szociális kérdés korszakai szoktak jelentkezni. Ezen a kikerülhetetlen fejlődésen, illetőleg dekadencián ugyan nem lehet változtatni, de Spengler arra buzdítja a germán arisztokráciát, hogy tegyen meg minden lehetőt arra nézve, hogy az európai kultúra emez elkövetkezendő aggkorában a társadalmi, technikai és katonai vezetést a saját kezeibe koncentrálja, s az európai kulturának ezeket az "Augustus utáni századait" /mert most egy ilyen homolog korszak következik/ lehető uri módban és díszben élje át.

Végül a Spengler-varázs negyedik és legfontosabb okát abban a körülményben keresem, hogy a Spengler bölcselete még magát az ellentábort is zavarba ejtette, s azt lehet mondani, hogy a forradalmi világot a saját fegyvereivel támadta meg, akkor, amikor idealista külsőségei dacára minden ízében

materialista, determinista, naturalista történetbölcseletet alkotott, amely a maga számára a természettörvényeknek ugyanazzal az igényével, a morálnak és minden eszmei igazságnak ugyanazzal a relativizmusával lépett fel, mint akár a történelmi materializmus.

Ilyen egyéni értékek és ilyen tömeglélektani adottságok mellett nem meglepő tehát, hogy Spengler körül valóságos hitvitázó irodalom keletkezett, melyben a legkritikátlanabb bámulat és a leggyűlölködőbb, s a legigazságtalanabb leki-csinylés két szélső pólusa között ugyszólván minden társadalmi irány, minden vallásos felekezet és minden politikai szekta jelentkezett. Ilyen körülmények között rendkívül jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a komoly, világos, tárgyilagos és előkelő könyvnek, amelyben August Messer, a giesseni egyetem ismert filozófusa arra vállalkozott, hogy Spenglernek alig több mint 209 oldalon beható ismertetését és igazságra törekvő kritikáját adja. Ez a kis könyv, mely Oswald Spengler als Philosoph címét viseli, rendkívül alkalmas arra, hogy a német történelembölcselet gondolatmenetébe az olvasót bevezesse, és számára lehetővé tegye a kritikai összehasonlítást és felmérést.

Messer professzor mindenekelőtt helyesen mutatja ki, hogy Spengler távolról sem olyan eredeti gondolkodó, mint aminőnek magát képzei. Nemcsak, miként ő maga elismeri, Goetheből és Hegelből merítette intuítiív módszerét és Nietzscheből etikai relativizmusát, de Bergsonnak is rendkívül sokat köszön, dacára annak a fölényes impertinenciának, mellyel a finom francia bölcseletet lekezei. Ámde a Spengler eredetisége előttünk még kevésbé tűnik fel megalapozottnak, mint ahogyan azt Messer koncedálja. Egyrészt a kulturáknak, mint organizmusoknak a fölfogása, amelyek születnek, fejlődnek és meghalnak igen régi keletű, másrészt pedig a kulturának és civilizációnak az a szembeállítás, melyet Spengler egyik legfőbb eredetiségének tekint, igen szabatos, sőt a Spenglerénél pontosabb megállapítást talál a Ferdinand Tönnies szociológiájában. De van

még egy könyv, amelynek rokonsága a Spenglerével annyira meglepő, hogy az ember olykor szinte elgondolhatatlannak tartja, hogy Spengler ezt a munkát nem ismerte volna. Itt a Méray-Horváth organikus szociológiájára gondolok, amely, módszerének látszólagos alapvető eltérése dacára, Spengler összes alapvető feltételezéseit és tételeit szinte mind anticipálta. Alig van Spenglernek olyan megállapítása, amelyet több-kevesebb pontossággal ne tudnék kimutatni Méray könyveiben, sőt a két rendszer nemcsak pozitív megállapításaiban rokon, de abban a szellemben is, mely őket áthatja. Méray egy szikrányival sem kevésbé naturalista, relativista, minden erkölcsöt és ideológiát lenéző, egy közeledő cezarisztikus imperializmust hirdető, mint a Spengler bölcselete, azzal a különbséggel, hogy Méray Spenglerrel szemben egy demokratikusan és anarchisztikusan szocialista világrend felé látja az emberiséget előrehaladóban. Mindencetre nagyon érdekes volna megtudni, vajon Méraynak különböző német kiadásokban megjelent munkája /legutoljára Weltmutationstheorie. Zürich, 1919./ eljutott-e a Spengler kezéhez. Ha nem, úgy rendkívül érdekes kortörténeti tünet volna ilyen homlokegyenest eltérő miliőben gyökeredző gondolkodóknak ez a bámulatos összetalálkozása.

Messer professzor Spengler rendszerével három főfejezetben foglalkozik. Az elsőben Spengler metafizikáját ismerteti és bírálja. Helyesen mutatja ki, hogy ez a metafizika annyira bizonytalan, annyira költőiesen nem szabatos előfeltételezéseken épül fel, hogy annak szigorú tudományos bírálata ugyszólván lehetetlenség. Emellett nagy nyomatókkal utasítja vissza Spenglernek azt az igényét, amellyel a társadalmi élet jelentőségeitől minden törvényszerűséget, minden felülbírálhatóságot megtagad, ugyanakkor, amikor másrészt egy teljesen fatalisztikus fejlődési elméletet tanít. Különösen szerencséseknak találjuk Messer ama fejtegetéseit, amelyekkel Spenglernek az egyes kulturák tökéletes izoláltságát vitató tételeit utasítja vissza, s kimutatja, hogy Spengler maga ismételtén meghazudtolja ezt a dogmatikus tételét.

Munkája második részében Spenglerrel, mint ismeretelméleti kutatóval foglalkozik. Ezen a téren Messer szerint Spengler minden eredetiség híján van. Spengler megelégszik azzal, hogy bizonyos divatos gondolatokat, a szkeptikus idealizmus, az intuición dicséretét és az ész semmibe sem vételét hirdesse, anélkül, hogy ezeket a reakciós frázisokat kimélyítené vagy alátámasztaná.

Munkája harmadik és legértékesebb részében Messer Spengler etikai rendszerét vizsgálja meg, és az igazság erejével mutatja ki ennek a rendszernek sivár nihilizmusát, minden valóban nemesebb etikai lendületet megölő szellemét. Spengler etikája még jobban ki fogja élezni a német népnek azt a fatális szerencsétlenségét, hogy kulturáját elsősorban technikai alapokra helyezte, s egy militarista imperializmus szolgálatába szegődött. S ezt a materialista erőszak-morált, a tömegkulturának ezt a nyegle lenézését, a bürokratáknak és a hadvezéreknek ezt a rövidlátó feldicsőítését Spengler többé nem a nietzschei szubjektívizmus szellemében adja elő, hanem mint egy kikerülhetetlen fatalisztikus természettudományos történelembőlcséletet. Messer súlyos ítéletét ezekben a tömör és igazságos szavakban foglalja össze: "Spengler jóslata a nyugati kultúra lehanyaglásáról mint elméleti tudományos ítélet nem követelhet magának érvényt, de munkája valóban alkalmas arra, hogy gyakorlatilag hozzájáruljon egy ilyen lehanyagláshoz."

*

Nagyon óhajtandó volna, hogy a gieseni professzor érdekes és tanulságos könyvét minél többen olvassák el. Olyanok is, akik mint mi, nem mindenben osztják sem expozícióját, sem kritikáját.

28

